

บทที่ 4 ผลการวิจัย

การวิจัยในครั้งนี้ เป็นการวิจัยเชิงคุณภาพ ซึ่งคณะผู้วิจัยได้เก็บรวบรวมข้อมูลจากเอกสารทางวิชาการที่เกี่ยวข้องและข้อมูลภาคสนาม โดยผ่านกระบวนการตรวจสอบความน่าเชื่อถือ ความสมบูรณ์ถูกต้องของข้อมูล จัดหมวดหมู่ สังเคราะห์ และวิเคราะห์ข้อมูล ซึ่งในบทนี้คณะผู้วิจัยจะนำเสนอผลการวิจัย โดยแบ่งการนำเสนอออกเป็น 2 ส่วน ดังนี้

1. ปัญหาด้านสุขภาวะของเกษตรกรตามแนวคิดของเครือข่ายปราชญ์ชาวบ้านด้านเกษตรกรรมภาคตะวันออกเฉียงเหนือ
2. ตัวชี้วัดการมีสุขภาวะที่ดีตามหลักปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงของเกษตรกรตามแนวคิดของเครือข่ายปราชญ์ชาวบ้านด้านเกษตรกรรมภาคตะวันออกเฉียงเหนือ

ปัญหาด้านสุขภาวะของเกษตรกรตามแนวคิดของเครือข่ายปราชญ์ชาวบ้านด้านเกษตรกรรมภาคตะวันออกเฉียงเหนือ

นับจากแผนพัฒนาเศรษฐกิจแห่งชาติฉบับที่ 1 (พ.ศ.2504-2509) เป็นต้นมา การพัฒนาประเทศเน้นเอาเงินเป็นตัวตั้งและประสบความสำเร็จในการล่อให้คนอยากได้เงินเร็ว ๆ มาก ๆ และง่าย ๆ ทำให้ครอบครัวแตกกระจาย ชุมชนล่มสลาย ละเมิดศีลธรรม ทะเลาะวิวาท และล้มรากเหง้าทางวัฒนธรรมของตนเอง (มูลนิธิพัฒนาชุมชนอย่างยั่งยืนเพื่อคุณภาพชีวิตดีจังหวัดขอนแก่น, 2550, หน้า 42) สภาพปัญหาที่เกิดขึ้นมีผลเกี่ยวเนื่องจากระบบเศรษฐกิจทุนนิยมที่มีเงินเป็นพระเจ้า ได้กำหนดให้เงินเป็นทั้งตัวชี้วัดและเป็นเป้าหมายของการพัฒนา ซึ่งไม่มีวันพอเพียง เพราะต้องอยู่บนมิชฉาที่ที่มีความโลภเป็นตัวขับเคลื่อนโดยไม่รู้จักพอ ผลลัพธ์ของเศรษฐกิจในระบบแย่งชิงเช่นนี้จึงนำพาประเทศไทยและโลกเคลื่อนไปสู่วิกฤติและหายนะ เกษตรกรไทยมีหนี้สินระดับครัวเรือนเพิ่มมากขึ้น ราคาสินค้าทางการเกษตรหลายชนิดขายไม่ได้ราคาและขายไม่ออก อันเป็นผลลัพธ์สุดท้ายจากข้อตกลงทวิภาคีทางการค้า (อภิสิทธิ์ อารังวรานุรักษ์ และทานทิพย์ อารังวรานุรักษ์, 2550, หน้า 6) ดังนั้น ปัญหาที่เกิดขึ้นกับภาคการเกษตรของไทย จึงหนีไม่พ้นการทำเกษตรเชิงเดี่ยวหรือเกษตรเคมีที่เอาเงินเป็นตัวตั้ง ฟังตลาดภายนอก ซึ่งปราชญ์ชาวบ้านและสมาชิกเครือข่ายล้วนมีประสบการณ์เคยประสบกับปัญหาดังกล่าวมาแล้วทั้งสิ้น ไม่ว่าจะเป็นประสบการณ์ของพ่อทัศน์ กระยอม ที่ได้สรุปบทเรียนชีวิตให้ฟังว่า เมื่อในปี พ.ศ.2513 ได้พาตนเอง ครอบครัว และชุมชน ไปสู่บ่วงกรรมของหนี้สิน ด้วยการกู้เงินธนาคารเพื่อการเกษตรและสหกรณ์การเกษตร (ธ.ก.ส.) การขาดข้อมูล ขาดการคิดวิเคราะห์ และเกิดความโลภ ทำให้นำเงินมาใช้จ่ายสุรุ่ยสุร่ายผิดวัตถุประสงค์ เป็นผลให้ลำบากยากจนขึ้นแค้น บางปีถึงกับต้องไปขอข้าวมากิน (สำนักงานกองทุนเพื่อสังคม, 2545, หน้า 138) รวมถึงชีวิตของพ่อคำเตื่อง ภาษี ที่ได้ย้อนอดีตให้ฟังว่า ครอบครัวของพ่อคำเตื่องเริ่มปลูกพืชเศรษฐกิจเชิงเดี่ยวเมื่อปี พ.ศ. 2504 ทำให้วิถีชีวิตที่เรียบง่ายที่สุขสบายแบบเดิม ๆ เปลี่ยนแปลงไป ส่อเค้ายุ่งยากขึ้น ต้องวิ่งตามราคาตลาด ทั้งปอ มันสำปะหลัง ถั่วลิสง อ้อย ยาสูบ ข้าวโพด เลี้ยงสัตว์ ยิ่งทำมากยิ่งขึ้นหนี้เป็นสิน เพราะต้องเสี่ยงรอบด้าน ไม่มีโอกาสล้มตาอำปาก (สำนักงานกองทุนเพื่อสังคม, 2545, หน้า 124)

นอกจากนี้ พ่อเชียง ไทยดี ก็ประสบเช่นกัน ซึ่งได้เล่าให้ฟังว่า หลังจากแต่งงานได้ทำมาหากิน เลี้ยงชีพบนเนื้อที่ 7 ไร่ 3 งาน วิธีชีวิตที่ปลูกพืชเศรษฐกิจเชิงเดี่ยวต้องทำงานซ้ำซากจำเจ คือ ไถนา ดำนา เกี่ยวข้าว และฟาดข้าว ปีแล้วปีเล่า นอกจากผลผลิตค่อย ๆ ลดลงแล้วยังมองไม่เห็นอนาคตและ ไม่มีบำนาญชีวิต (สำนักงานกองทุนเพื่อสังคม, 2545, หน้า 63) อีกทั้ง พ่อผาย สร้อยสระกลาง เองก็ได้เล่าถึงปัญหาการทำเกษตรเชิงเดี่ยวว่า ในปี พ.ศ.2525 ที่บ้านสระคูณ ชาวบ้านลำบากช่วยตัวเอง ไม่ได้ ด้วยสภาพอากาศแล้งจัด มีคนมาชักชวนพ่อผายว่าน่าจะหาทางช่วยตัวเองก่อนแล้วจึงกลับช่วย ชาวบ้าน พร้อมเสนอขายที่สาธารณะที่อำเภอละหานทราย จำนวน 100 ไร่เศษ เพื่อปลูกข้าวโพด พร้อมพูดหวานล่อให้เห็นลาก่อนโตที่จะเกิดขึ้น เมื่อความคิดถูกครอบงำด้วยความทุกข์จากภัยแล้ง จึงตัดสินใจกู้ ธ.ก.ส. 40,000 บาท บวกกับเงินออมของตนเองอีก 10,000 บาท ลงทุนจ้างคนงาน 5 คน ตัดต้นไม้ถางป่า 15 ไร่ เพื่อปลูกข้าวโพด ผ่านไปหนึ่งปีข้าวโพดราคาดีมาก แต่ผลผลิตได้นิดเดียว เพราะแล้งจัดไม่พอจ่ายดอกเบี้ย ปีที่ 2 คือ ปี พ.ศ.2527 ได้ผลผลิตมากแต่ต้องไปเข้าคิวขายและไม่มีอำนาจต่อรองกำหนดราคาเองไม่ได้ ถูกหักโนนหักนี้ ไม่พอใจก็ทำอะไรไม่ได้ (ประชาคมสุขภาพอำเภอ อุบลรัตน์, 2550ก, หน้า 37) รวมถึงพ่อบุญเต็ม ชัยลา ก็ได้กล่าวถึงสภาพหนี้สินเมื่อปี พ.ศ.2527 ที่ฝนเริ่มไม่ตกตามฤดูกาลเกิดสภาพฝนแล้งทำนาไม่ค่อยได้ผล จึงก่อให้เกิดอาชีพใหม่ในหมู่บ้าน คือ อาชีพรับจ้างขายแรงงาน พ่อบุญเต็มก็หนีไม่พ้นวิธีคิดดังกล่าว มุ่งหน้าหาเงินอย่างเดียวด้วยหวังว่าจะรวยตามมาด้วยปัญหาความแห้งแล้ง ดินเสื่อม จึงหันไปใช้ปุ๋ยเคมี พังสารเคมีต้นทุนสูง ขาดทุนเงิน และเข้าสู่ระบบฟุ้ง ธ.ก.ส. ครั้งแรกยืมมา 20,000 บาท ไม่พอใช้กู้ต่ออีก 80,000 บาท มาทำไร่ปอ ไร่มัน ลำปะหลัง พอราคาปอและมันตกต่ำขาดทุนอีก ไม่มีเงินส่ง ธ.ก.ส. ต้องหันไปกู้นายทุนมาส่ง ธ.ก.ส. ก็ไม่ทันหนี้ ธ.ก.ส. เพิ่มพูนเป็น 300,000 บาท เกิดวิกฤตทางการเงิน จนปี พ.ศ.2532 เงินต้นและดอกเบี้ยรวมกันมากถึง 800,000 บาท ต่อมาปี พ.ศ.2539 ราคาหมูดีมาก ความคิดอยากรวยเข้าครอบงำอีกครั้ง มีเงินเหลือ 30,000 บาทเศษ ก็ทุ่มทุนซื้อลูกหมูมาเลี้ยง หมูราคาตกก็ขาดทุนอีก จึงได้ข้อสรุปว่า “อยากรวยกลับจน” พ่อบุญเต็มกล่าวว่า “เมื่อก่อนปลูกปอ ปลูกมันลำปะหลัง เห็นเขาได้ก็ปลุกนำเขา ไปโปรด เดินหน้ายังหนักหน้าเรื่อย ยิ่งเฮ็ดยิ่งเป็นหนี้ เฮ็ดใหม่ก็ต้องลงทุนอีก” พ่อบุญเต็ม ชัยลา กล่าวอีกว่า “ผมทำนาเสร็จแล้วก็เข้ากรุงเทพฯ ไปรับจ้าง เป็นช่างไม้ ช่างปูน ช่างเหล็ก ทำงานไป ใช้แต่ดอกเบี้ยเพราะต้องส่งลูกเรียนด้วย ทำงานอยู่ห่วยขวางก็มีโทรศัพท์มาแจ้งว่า ลูกซื้อรถชนคนตายก็เลยต้องเอาเงินไปเสียให้เขาอีก 30,000 บาท เลยเป็นหนี้อยู่ทั้งหมด 70,000 บาท เริ่มคิดหนักเพราะติดหนี้เขาเยอะ ไหนจะส่งลูกเรียน ไหนจะต้องใช้หนี้ ผมทำงานทั้งกลางวัน กลางคืน” (มูลนิธิพัฒนาชุมชนอย่างยั่งยืนเพื่อคุณภาพชีวิตดีจังหวัดขอนแก่น, 2550ข, หน้า 49-51) เมื่อมองย้อนรอยอดีตที่เคยล้มเหลวจากการทำเกษตรเชิงเดี่ยว พ่อจันทร์ที ประทุมภา เล่าให้ฟังว่าในปี พ.ศ.2529 ได้มีโอกาสไปทำงานที่ต่างประเทศ อาศัยการทำงานหนักร่วมกับการอดออมภายในเวลาเพียง 1 ปี จึงเหลือเงินกลับบ้าน 150,000 บาท นำมาใช้หนี้และไถนาคืน แต่แม้จะได้ที่นาคืน การทำเกษตรกรรมเชิงเดี่ยวก็ไม่รอดเพราะไม่มีเงินทุนหมุนเวียน ทำนาปีแรกเพียงได้กินไปวัน ๆ ทำอยู่ 3 ปี หนี้สินมีแต่เพิ่มขึ้นทุกปีสมดังที่คนพูดกันว่า “ทำนาปีเหลือแต่หนี้กับฟาง ทำข้าวนาปรังเหลือแต่ฟางกับหนี้” (มูลนิธิพัฒนาชุมชนอย่างยั่งยืนเพื่อคุณภาพชีวิตดีจังหวัดขอนแก่น, 2550ข, หน้า 60-61)

เมื่อสภาวะหนี้สินที่พอกพูนขึ้นจากการทำเกษตรเชิงเดี่ยวหรือเกษตรการค้า แนวคิดถูกครอบงำด้วยความอยากรวยเร็ว วิ่งตามเงินจนลืมตนเอง หลงเชื่อคนง่าย ขาดการวิเคราะห์ข้อมูล เมื่อ

สิ่งเหล่านี้เข้ามาเยือนวิถีชีวิตของปราชญ์ชาวบ้านแต่ละท่าน ชีวิตจึงถลำสู่เส้นทางแห่งความทุกข์ยากลำบากทั้งทางกายและจิตใจ ต้องแบกรับภาระหนี้สิน ซึ่งวิธีคิดแบบทุนนิยมนี้ พ่อเชียง ไทยดี กล่าวถึงผลกระทบเอาไว้ว่า “วิธีคิดในการมุ่งทำกำไรสูงสุด เป็นตัวการสำคัญที่ทำให้สุขภาพทางสังคมเสื่อมถอย เพราะจ้องจะแข่งขันกัน ทำให้ต้องเอาเปรียบกัน จึงเกิดการแตกสามัคคีกัน ไม่ไว้ใจกัน” ซึ่งจากทิศทางการพัฒนาประเทศ ก่อเกิดผลกระทบโดยตรงต่อเกษตรกรและวิถีชีวิตของสังคมชาวนา โดยสิ้นเชิง ยิ่งทำยิ่งจน ยิ่งทำยิ่งเป็นหนี้ สังคมเสื่อมโทรม วัฒนธรรมชุมชนอ่อนแอลง การผลิตทางการเกษตรจำเป็นต้องอาศัยปุ๋ยและสารเคมี ยากำจัดศัตรูพืชที่เป็นปัจจัยภายนอก สร้างความเสียหายต่อระบบการเกื้อกูลทางธรรมชาติ สารเคมีที่ตกค้างในผลผลิตทางเกษตร นอกจากจะส่งผลกระทบต่อสุขภาพทางด้านร่างกายและจิตใจแล้ว ยังส่งผลกระทบต่อสุขภาพทางสิ่งแวดล้อม ภาวะอากาศ สุขภาพทางสังคมเกิดความอ่อนแอทั้งระบบ ระบบนิเวศเสียความสมดุล ซึ่งสิ่งที่เกิดขึ้นกับปราชญ์ชาวบ้านในอดีตนั้น นพ.ยงยุทธ ขจรธรรม (มูลนิธิพัฒนาชุมชนอย่างยั่งยืนเพื่อคุณภาพชีวิตดีจังหวัดขอนแก่น, 2553, หน้า 70) สรุปไว้ว่า “ปราชญ์ชาวบ้านต่างถูกระงับและเป็นเหยื่อจากกระแสความเปลี่ยนแปลงที่ครอบงำความคิดให้เห็นความสำคัญของเงิน เพื่อสนองตอบต่อกระแสทุนนิยมและบริโภคนิยม มีหนี้สินและได้รับความทุกข์ทรมานจากความหลงผิดและความไม่เท่าทันกระแสบริโภคนิยม ทุนนิยมที่บูชาการได้มาซึ่งเงินด้วยความรวดเร็ว และด้วยจำนวนมาก ๆ โดยละทิ้งวิถีชีวิตที่มุ่งการอยู่ร่วมกับธรรมชาติอย่างเกื้อกูลกัน ความหลงผิดในกระแสบริโภคนิยมดังกล่าวยังคงเป็นวิกฤติของสังคมไทยชาติไทย และของโลก ที่คนไทยส่วนใหญ่ยังไม่สามารถตีฝ่าออกมาได้”

จะเห็นได้ว่า การเปลี่ยนแปลงในระบบการผลิตของเกษตรกรไทย จากผลิตเพื่อบริโภคมาสู่การทำเกษตรเชิงเดี่ยวหรือเกษตรเคมีหรือเกษตรการค้า ซึ่งเกิดขึ้นในยุคเศรษฐกิจทุนนิยมที่เน้นผลผลิตจำนวนมาก เอาเงินเป็นตัวตั้ง ดังวลีที่ว่า “มือใครยาวสาวได้สาวเอา” จนกลายเป็นเหตุแห่งที่มาของปัญหาหลักของเกษตรกรทั่วประเทศ สร้างผลกระทบโดยตรงต่อโครงสร้างสังคมเกษตรกรรม เกิดภาวะหนี้สินเรื้อรัง ความทุกข์ยาก ความยากจน วิถีชีวิต สังคม ชุมชน ภูมิปัญญา วัฒนธรรม และสิ่งแวดล้อมเปลี่ยนแปลง แนวคิดถูกครอบงำด้วยความอยากรวยเร็ว วิ่งตามเงินจนลืมตนเอง หลงเชื่อคนง่าย นำไปสู่ความทุกข์ยากลำบากทั้งทางกายและจิตใจ ครอบครัวแตกแยก ต้องอพยพไปรับจ้างต่างถิ่น ความสัมพันธ์ของระบบครอบครัวอ่อนแอขาดความอบอุ่น ระบบนิเวศและชีวิตความเป็นอยู่เสียสมดุล ผลตอบแทน คือ สุขภาวะของเกษตรกรอ่อนแอ ปัจจัย 4 ถูกทำลาย วัฒนธรรมทางสังคมเสื่อมสลาย ความอุดมสมบูรณ์ทางธรรมชาติเสื่อมโทรม สุดท้ายคือความล่มสลายของเกษตรกร ซึ่งในปัจจุบันยังคงมีเกษตรกรอีกจำนวนมากหลงวนกับกระแสดังกล่าวอย่างหน้ามืดตามัว จนขาดสติและปัญญาในการวิเคราะห์สถานการณ์รอบตัว อย่างไรก็ตาม จากปัญหาดังกล่าวเครือข่ายปราชญ์ชาวบ้านด้านเกษตรกรรมภาคตะวันออกเฉียงเหนือได้นำมาเป็นบทเรียน เพื่อร่วมกันค้นหาปัญหาที่เกิดขึ้นที่ส่งผลกระทบต่อสุขภาวะของเกษตรกรใน 4 ด้าน คือ ด้านร่างกาย ด้านจิตใจ ด้านสังคม และด้านปัญญาหรือจิตวิญญาณ ซึ่งจากการเก็บรวบรวมข้อมูลภาคสนามทั้งจากการสังเกต สัมภาษณ์ สันทนากลุ่ม และประชุมเชิงปฏิบัติการ คณะผู้วิจัยได้สรุปประเด็นด้านสุขภาวะของเกษตรกรตามแนวคิดของเครือข่ายปราชญ์ชาวบ้านด้านเกษตรกรรมภาคตะวันออกเฉียงเหนือในแต่ละด้านออกมาในรูปของตารางแสดงค่าคะแนนและคำร้อยละ พร้อมก็นำข้อมูลจากภาคสนาม จากเอกสารทางวิชาการ และจากหลักฐานเชิงประจักษ์มาประกอบในแต่ละประเด็น ดังนี้

1. ปัญหาสุขภาพของเกษตรกรด้านร่างกาย

จากการเก็บรวบรวมข้อมูลภาคสนาม กลุ่มตัวอย่างในการวิจัยได้ให้ทัศนะที่เกี่ยวข้องกับสุขภาพทางด้านร่างกายไว้เป็นจำนวนมาก ทางคณะผู้วิจัยจึงใคร่ขอนำเสนอมุมมองของกลุ่มตัวอย่างบางคน เพื่อสะท้อนให้เห็นว่าเครือข่ายปราชญ์ชาวบ้านด้านเกษตรกรรมภาคตะวันออกเฉียงเหนือมีความคิดต่อ “สุขภาพทางด้านร่างกาย” อย่างไรบ้าง ดังนี้

กวี ทุมภา กล่าวว่า “สุขภาพร่างกายที่แข็งแรง ไม่มีโรคร้ายเบียดเบียน มีการออกกำลังกายสม่ำเสมอ”

กุน คำเปล่ง กล่าวว่า “ความพร้อมของร่างกาย การมีร่างกายแข็งแรง”

เขียน ขนไฟโรจน์ กล่าวว่า “ร่างกายแข็งแรงสมบูรณ์ สามารถที่จะนำพาร่างกายไปใช้งานได้”

ควร พรหมนัส กล่าวว่า “ชีวิตความเป็นอยู่สุขสบาย ไม่ป่วย ไม่เจ็บ ไม่มีโรคร้ายมาเบียดเบียน มีชีวิตอยู่กับสิ่งแวดล้อมตามธรรมชาติที่อุดมสมบูรณ์”

คำนิง เจริญศิริ กล่าวว่า “ร่างกายที่แข็งแรงพร้อมที่จะทำกิจกรรมการงานอย่างเต็มศักยภาพของตนเอง มีความสมดุลเกื้อกูลกับจิตใจและวิญญาณ เชื่อมโยงเข้าหากันอย่างเป็นหนึ่งเดียว มีโรคน้อย”

ชาย ดีจะมาลา กล่าวว่า “สุขภาพแข็งแรงไม่มีโรคร้าย”

ดวงจันทร์ จำปามูล กล่าวว่า “สุขภาพร่างกายที่แข็งแรง สมบูรณ์ ปราศจากโรคร้ายไข้เจ็บ รับประทานอาหารปลอดสารพิษ สุขภาพชีวิตดี”

ดารา ดงกันจำ กล่าวว่า “ร่างกายดี พักผ่อนเพียงพอ จิตใจ อารมณ์ดี สังคมดี มีกัลยาณมิตรสิ่งแวดล้อมดี รักษาสิ่งแวดล้อม”

ตา พรหมจันทร์ กล่าวว่า “แข็งแรง ไม่มีโรคร้ายไข้เจ็บ”

ทรงเดช ขวดรัมย์ กล่าวว่า “ไม่มีโรคร้ายเบียดเบียน สุขภาพสมบูรณ์ ร่างกายแข็งแรง”

ทวี สะเทินรัมย์ กล่าวว่า “ปลอดภัยในชีวิต สุขภาพกายดีและมั่นคง มีกัลยาณมิตร”

ทองจันทร์ พุมคำ กล่าวว่า “ธาตุทั้ง 4 มีความเคลื่อนไหวตลอดเวลา”

ทองเต็ด ทาหาร กล่าวว่า “ร่างกายแข็งแรงสมบูรณ์ทำงานได้เต็มที่ ไม่เหนื่อยง่าย สามารถต้านโรคร้ายต่าง ๆ ได้ดี”

ทองสา จูมคอม กล่าวว่า “ร่างกายแข็งแรง ออกกำลังกายทุกวัน กินอาหารที่มีประโยชน์ ปลอดสารพิษ ไม่ดื่มเหล้า ยาเสพติด ของมีเนมาทุกอย่าง”

ทองเหรียญ วงษ์เวียน กล่าวว่า “สุขภาพดี ร่างกายแข็งแรง”

ทิพพาพรรณ ทิมทอง กล่าวว่า “ร่างกายมีความพร้อม ไม่เจ็บป่วยไม่พิการ”

นงลักษณ์ งามเหลือ กล่าวว่า “ออกกำลังกายสม่ำเสมอ”

บังอร สาลาด กล่าวว่า “ร่างกายแข็งแรง ไม่ป่วยไข้”

บัวบรรณ ภาควิทยโคย กล่าวว่า “ร่างกายแข็งแรง ปราศจากโรคร้ายต่าง ๆ”

บำเพ็ญ ขายม กล่าวว่า “หลับนอนเพียงพอ ทำงานและคิดในเชิงสร้างสรรค์ ดูแลรักษาความสะอาด ขยันหมั่นเพียร สม่ำเสมอ”

บุญนำ นาพยับ กล่าวว่า “ร่างกายดี แข็งแรง”

บุญมา ศรีสวัสดิ์ กล่าวว่า “ร่างกายสมบูรณ์ มีความพร้อมทุกอย่าง แข็งแรงดี”

- บุญมี วงษ์เวียน กล่าวว่า “ร่างกายแข็งแรง มีสุขภาพสมบูรณ์”
- บุญยัง กองทุ่งมน กล่าวว่า “ร่างกายแข็งแรง มีความสุข”
- บุญเลิศ เวชสวัสดิ์ กล่าวว่า “ออกกำลังกาย ทำกิจกรรมให้แข็งแรง ไม่เจ็บ ไม่ป่วย ไม่เป็นโรค”
- บุญศรี ศุภเลิศ กล่าวว่า “แข็งแรง ทำงานทำการได้”
- ประจวบ ชัยนา กล่าวว่า “ร่างกายคือตัวของคนเรา ทุกส่วนของร่างกายแข็งแรง ไม่เจ็บไข้ ต้องสมบูรณ์ จิตใจดีมีความเข้มแข็ง และกล้าตัดสินใจในสิ่งที่ถูกต้อง”
- ประसार พลแสน กล่าวว่า “ร่างกายแข็งแรง ไม่เจ็บป่วยออก ๆ แอด ๆ ไม่มีโรคเบียดเบียน”
- ปรีชา วงศ์ศรี กล่าวว่า “กินอาหารดี มีกำลัง ต้านทานโรค”
- พ่อจันทร์ที ประทุมภา กล่าวว่า “ร่างกายแข็งแรง ไม่เจ็บป่วย สุขภาพทางกายสมบูรณ์ดี”
- พิทุรย์ กลางสาทร กล่าวว่า “ไม่มีโรคภัย ร่างกายแข็งแรง”
- พูน ดวงภักดี กล่าวว่า “อยู่ดี กินดี มีอาหารพอเพียง ทำให้สบายใจ”
- ไพโรจน์ ร้อยศรี กล่าวว่า “มีอาหารกินที่ปลอดภัยทำให้ร่างกายดี”
- ลำไพโรจน์ ลวงสวาส กล่าวว่า “แข็งแรง ร่าเริง เบิกบาน”
- วิจิต ประทุมภา กล่าวว่า “สุขภาพดี แข็งแรง มีอาหารกินที่สะอาดปลอดภัย”
- วีระ สิทธิสาร กล่าวว่า “ปลอดภัยจากโรคต่าง ๆ ไม่มีโรคภัยไข้เจ็บ อาชญากรรม อุบัติเหตุ โรคภายในตัว การมีร่างกายที่แข็งแรงเป็นเกราะป้องกันโรคภัยต่าง ๆ”
- ศักดิ์ชัย ทองดี กล่าวว่า “ร่างกายแข็งแรง ไม่มีโรคภัยไข้เจ็บ ร่างกายอุดมสมบูรณ์”
- ศักรินทร์ ภาชี กล่าวว่า “การมีร่างกายที่แข็งแรงไม่เจ็บป่วย กินอาหารครบ 5 หมู่ ปลอดภัย มีความรู้ในการดูแลร่างกาย อยู่ในสิ่งแวดล้อมที่ดี”
- สกุล แก้วเลื่อน กล่าวว่า “คืออาการ 32 อยู่ร่วมกัน”
- สอน คำเหลือง กล่าวว่า “แข็งแรง ไม่เจ็บไม่ไข้ นอนหลับสบาย”
- สำเรียน สุกแสง กล่าวว่า “แข็งแรง ทำงานได้”
- สุนิจ กระยอม กล่าวว่า “การมีร่างกายแข็งแรง สมบูรณ์ ไม่มีโรคภัยไข้เจ็บ”
- สุภาพ เกิดศักดิ์ ณ แวงน้อย กล่าวว่า “ไม่เจ็บ ไม่ป่วย ไม่เป็นโรค และแข็งแรง”
- สุริยกร ศรีชิน กล่าวว่า “ร่างกายแข็งแรงสมบูรณ์ ไม่มีโรคภัยไข้เจ็บมาเบียดเบียน มีความสุขทางร่างกายที่เป็นอยู่ มีอยู่ในขณะนั้น ๆ”
- สุวลี ภาชี กล่าวว่า “ความสุข ความสบาย ไม่เจ็บป่วยทางกาย ร่างกายสมดุล ไม่มีโรคภัยไข้เจ็บเบียดเบียน”
- เสถียร จำยก กล่าวว่า “สุขภาพดี ร่างกายแข็งแรง ทำงานได้ดี มีความสุขในการทำงาน”
- เสถียร ชนไฟโรจน์ กล่าวว่า “ความสมดุลทางร่างกาย ความแข็งแรงของร่างกาย มีความพร้อมในการทำงาน”
- เสรี เทียนนิน กล่าวว่า “ร่างกายแข็งแรง ไม่มีโรคภัยไข้เจ็บ”
- หนูนิล ส้ารวมรัมย์ กล่าวว่า “ร่างกายสะอาดบริสุทธิ์ แข็งแรง”
- อมร โทสูงเนิน กล่าวว่า “แข็งแรงต่อโรคภัย อยู่เย็นเป็นสุข”
- อำนวย ศรีคล้าย กล่าวว่า “ความพร้อมของระบบภายในของร่างกายและภายนอกตัวสมดุลกัน มีความพร้อมที่จะรับรู้และรับคำสั่งจากสมองให้ทำงาน”

อุดม ทิขาว กล่าวว่า “ร่างกายแข็งแรง ไม่เจ็บไข้ได้ป่วย ไปไหนมาไหนสบาย”

อุบล เกิดศักดิ์ ณ แวงน้อย กล่าวว่า “ร่างกายปลอดสารพิษ ออกกำลังกายสม่ำเสมอ รับประทานอาหารที่สุก ไม่ยุ่งกับสิ่งเสพติด”

จากที่กล่าวมา จะเห็นได้ว่า มุมมองของเครือข่ายปราชญ์ชาวบ้านด้านเกษตรกรรมภาคตะวันออกเฉียงเหนือต่อสุขภาวะด้านร่างกาย จะเชื่อมโยงกับการมีสุขภาพร่างกายที่แข็งแรง สมดุล สะอาด มั่นคง ปลอดภัย มีความสุข อยู่ในสิ่งแวดล้อมที่ดี พักผ่อนเพียงพอ ออกกำลังกายสม่ำเสมอ รับประทานอาหารพอเพียงมีประโยชน์ปลอดสารพิษ มีความพร้อมในการทำงานเชิงสร้างสรรค์เต็มศักยภาพของตนเอง ไม่เหน็ดเหนื่อย ไม่มีโรคภัย ไม่พิการ สามารถต้านโรคภัยต่าง ๆ ได้ดี ซึ่งสอดคล้องกับทัศนะของนักวิชาการที่มองสุขภาวะทางร่างกายว่า คือ การมีร่างกายที่แข็งแรง คล่องแคล่ว มีกำลัง ไม่เป็นโรค ไม่พิการ อวัยวะต่าง ๆ สมบูรณ์มีประสิทธิภาพทำงานได้ตามปกติ มีสิ่งแวดล้อมดี ไม่มีอุบัติเหตุ (ประภาพร ไตรนรินทร์, 2552, หน้า 12 และสุชานันท์ คุณผล, 2553, หน้า 4) ซึ่งในปัจจุบันเกษตรกรต้องเผชิญกับปัญหาสุขภาวะด้านร่างกาย ดังนี้

ตารางที่ 4.1 ปัญหาสุขภาวะของเกษตรกรด้านร่างกาย

ที่	ปัญหาสุขภาวะของเกษตรกรด้านร่างกาย	คะแนน	ร้อยละ
1	มีโรคประจำตัว	148	63.25
2	กินอาหารปนเปื้อน	47	20.09
3	พักผ่อนไม่เพียงพอ	19	8.12
4	อุบัติเหตุ	11	4.70
5	อากาศไม่บริสุทธิ์	9	3.84
รวม		234	100.00

จากตารางที่ 4.1 พบว่า ปัญหาสุขภาวะของเกษตรกรตามแนวคิดของเครือข่ายปราชญ์ชาวบ้านด้านเกษตรกรรมภาคตะวันออกเฉียงเหนือด้านร่างกาย มีทั้งหมด 5 ประเด็น ซึ่งประเด็นที่มีความสำคัญ 3 อันดับแรก ประกอบด้วย มีโรคประจำตัว กินอาหารปนเปื้อน และพักผ่อนไม่เพียงพอ คิดเป็นร้อยละ 63.25, 20.09 และ 8.12 ตามลำดับ

คำทอง ดงกันจำ กล่าวว่า “เนื่องจากกินอาหารปนเปื้อน ที่ร่างกายไม่ต้องการ ดื่มสุรา กินอาหารไม่ปลอดสารพิษสารเคมี ทำให้ร่างกายมีปัญหา ทำให้เป็นโรคภัยไข้เจ็บ มีโรคประจำตัว”

คำปน ร้อยศรี กล่าวว่า “บริโภคอาหารปนเปื้อนสารพิษตกค้างจากพืชผัก ตลอดจนไปในแม่น้ำลำคลอง ใช้น้ำฆ่าหญ้าฆ่าแมลงเกินความจำเป็น อากาศไม่บริสุทธิ์”

คำมี มุ่งคุณ กล่าวว่า “มีโรคประจำตัว ไม่แข็งแรง เจ็บหลังปวดเอว ชัดข้อ กินอาหารไม่เป็นเวลา พักผ่อนไม่เพียงพอ เร่งรีบอยู่กับงาน”

คุณ สงฆ์คลัง กล่าวว่า “ร่างกายไม่แข็งแรง ทำงานไม่ได้ มีโรคประจำตัว เจ็บไข้ได้ป่วยบ่อย ๆ อ่อนแอ อาหารปนเปื้อน และอุบัติเหตุ”

จัด ทอยทรัพย์ กล่าวว่า “ปัญหาจากการใช้สารพิษสารเคมี ปัญหาที่เกิดจากการใช้กำลังมากเกินไป ปัญหาที่เกิดจากการกินอาหาร คือ กินอาหารไม่ตรงเวลา กินอาหารปนเปื้อนสารพิษ”

ชาย ดีจะมาลา กล่าวว่า “มีโรคประจำตัว ทำงานไม่ได้ เจ็บไข้ได้ป่วย อ่อนแอ ไม่มีแรง”

ดวงจันทร์ จำปาลู กล่าวว่า “เกษตรกรใช้สารพิษสารเคมีในการเกษตร ทำให้สารพิษตกค้างสะสมในร่างกาย ก่อให้เกิดโรคประจำตัวร้ายแรงหลายโรค อาหารปนเปื้อน อากาศไม่บริสุทธิ์”

ทองจันทร์ ทุมคำ กล่าวว่า “มีโรคภัยเบียดเบียน มีโรคประจำตัว พักผ่อนไม่เพียงพอ”

ทองเตี๊ยะ ทาหาร กล่าวว่า “เจ็บไข้ได้ป่วย มีโรคประจำตัว พักผ่อนไม่เพียงพอ อุบัติเหตุ แพ้สารพิษสารเคมีต่าง ๆ อากาศไม่บริสุทธิ์ อาหารปนเปื้อน”

ทองสา จูมคอม กล่าวว่า “มีโรคประจำตัว เช่น เบาหวาน โรคเก๊า โรคความดัน”

บุญนำ นาพยับ กล่าวว่า “มีโรคประจำตัวที่เกิดจากอาหารการกินปนเปื้อนสารพิษ”

บุญเรือง ช้วนนา กล่าวว่า “การกินอาหารปนเปื้อน ไม่ปลอดสารพิษ จึงเจ็บไข้ได้ป่วยบ่อย”

ประสาร พลแสน กล่าวว่า “อาหารการกินปนเปื้อน ไม่รู้ว่าเขาทำอะไร กินตะพัดตะพือ ขาดความระวัง ผงชูรส รสดี เหล้านี้เป็นต้น มีโรคเพราะผู้บริโภคไม่ระวัง โรคที่จ้องทำลายเกษตรกร”

ปรีชา วงศ์ศรี กล่าวว่า “สุขภาพไม่แข็งแรง มีโรคภัยไข้เจ็บ”

พรชัย สุราราชณ์ กล่าวว่า “ร่างกายไม่แข็งแรง ไปไหนมาไหนลำบาก อาหารปนเปื้อนมีพิษ”

พ่อจันทร์ที ประทุมภา กล่าวว่า “มีโรคประจำตัว ร่างกายไม่แข็งแรง สาเหตุเกิดจากเกษตรกรกินอาหารปนเปื้อนสารพิษเป็นส่วนใหญ่ เพราะส่วนใหญ่เกษตรกรทำเชิงเดี่ยว มั่งง่าย ไม่ทำด้วยตนเอง จ้างแรงงาน ผลผลิตที่ได้รับไม่คุ้มทุน สุดท้ายเป็นหนี้มากขึ้นเรื่อยๆ ทำให้เป็นทุกข์”

เพียบ มลิมาศย์ กล่าวว่า “เกษตรกรมีโรคประจำตัว อุบัติเหตุ”

ละออง สุวรรณอำไพ กล่าวว่า “สุขภาพไม่แข็งแรง พักผ่อนไม่เพียงพอ ทำให้ไม่มีความสุข”

วาสนา คำยา กล่าวว่า “มีโรคประจำตัว กินอาหารปนเปื้อน”

วิจิต ประทุมภา กล่าวว่า “ร่างกายไม่แข็งแรง มีโรคประจำตัว เช่น ความดัน เบาหวาน สาเหตุเพราะการกินอาหารปนเปื้อน มีแต่สารพิษสารเคมี”

สมควร เพียงงา กล่าวว่า “ร่างกายอ่อนแอ สุขภาพไม่แข็งแรง อากาศไม่บริสุทธิ์ อาหารปนเปื้อนสารพิษ”

สมบุญ สาลาด กล่าวว่า “ร่างกายไม่แข็งแรง สุขภาพจิตไม่ดี อุบัติเหตุ”

สมหมาย สารางคำ กล่าวว่า “ส่วนใหญ่เกี่ยวกับอาหารการกินปนเปื้อนสารพิษสารเคมี”

สันติธร ส้ารวมรัมย์ กล่าวว่า “ร่างกายได้รับแต่สิ่งไม่ดี เช่น อาหารดิบ อากาศปนเปื้อน สภาพแวดล้อมไม่ดี สังคมของเกษตรกรมุ่งประเด็นใหญ่ไปในทางอุตสาหกรรมมากกว่าการทำเกษตรแบบเดิม ปลูกฝังลูกหลานให้ไปในทางอุตสาหกรรม จึงขาดผู้สืบทอด ต้นทุนที่ทำราคาสูง ไม่สามารถพึ่งตนเองได้”

สาม ประหล่า กล่าวว่า “ทุกวันนี้เกษตรกรไทยเกิดการอ่อนแอลงทุกวัน เพราะมีโรคประจำตัวแทรกซ้อนหลายโรคที่มาจากอาหารการบริโภคอาหารปนเปื้อนสารเคมี”

สุรพงษ์ ด้านซ้าย กล่าวว่า “ปัญหาด้านสารเคมีที่เป็นอันตรายต่อร่างกาย ปัญหาด้านโรคภัยไข้เจ็บต่าง ๆ การขาดสารอาหารบางอย่าง พักผ่อนไม่เพียงพอ”

หนูเคน กุลสุวรรณ กล่าวว่า “คนชอบกินอาหารที่ไม่ได้ผลิตกินเองเป็นส่วนมาก จึงทำให้อาหารปนเปื้อนเป็นโรคต่าง ๆ เช่น เบาหวาน ความดัน ภูมิแพ้ มะเร็ง เอ็ดส์ ไมเกรน”

หนูพลอย จูมเกต กล่าวว่า “ร่างกายไม่แข็งแรง เจ็บป่วย มีโรคประจำตัว”

อุบล เกิดศักดิ์ ณ แวงน้อย กล่าวว่า “เกิดจากการใช้สารเคมี อาหารปนเปื้อน เจ็บไข้ได้ป่วย”

จากการใช้ยาฆ่าหญ้า ยาฆ่าแมลง และปุ๋ยเคมีอย่างมากมาย ทำให้สารพิษเหล่านี้สะสมอยู่ในดินและเข้ามาในร่างกายมนุษย์ด้วยปริมาณมากพอจนเกิดการเสียชีวิตขึ้น รวมทั้งมีการใช้สารเคมีอย่างมาก ทำให้ศัตรูของหนูถูกทำลาย จนไม่มีอะไรไปทำลายหนูโดยวิธีตามธรรมชาติ จึงเกิดการขยายตัวของประชากรหนูอย่างรวดเร็ว จนเกิดการระบาดของโรคฉี่หนู (คำคุณ, 2555ก, หน้า 26-27) ซึ่งการวิจัยทางการแพทย์หลายชิ้น พบความสัมพันธ์ระหว่างโรคมาเลเรียของหลาย ๆ อวัยวะกับสารเคมีที่ใช้ในการผลิตอาหารและสมุนไพรที่มนุษย์กินเข้าไป หลายประเทศจึงห้ามผลิตและห้ามนำเข้าสารเคมีเหล่านั้น แต่ประเทศไทยสารเคมีเหล่านี้ยังจำหน่ายอย่างแพร่หลายตามร้านขายผลิตภัณฑ์ในการทำเกษตรและตามแปลงของเกษตรกรทั่วไป (คำคุณ, 2553ก, หน้า 29) ทั้งนี้ เมื่อศึกษาอย่างจริงจังพบว่า แท้จริงแล้วโรคมะเร็งใช้เจ็บมีอยู่ 4 กลุ่ม (ประชาคมสุขภาพอำเภออุบลรัตน์, 2551, หน้า 18) คือ

โรคในกลุ่มที่ 1 คือ โรคที่รักษาก็หาย ไม่รักษาก็หาย เช่น ไข้หวัด นอนไม่หลับ ปวดหัว เป็นต้น เป็นโรคที่พบมากที่สุดในทุกสถานบริการทั่วประเทศ ในอดีตชุมชนจะสามารถแก้ปัญหาของเขาได้ด้วยระบบการแพทย์ที่เรียกว่า “ระบบการแพทย์พื้นบ้าน” ซึ่งค่อย ๆ ถูกทำลายโดยทางตรงและทางอ้อมจากระบบใหม่ แพทย์พื้นบ้านจึงค่อย ๆ เสื่อมความนิยมลงไป

โรคในกลุ่มที่ 2 คือ โรครักษาก็ตาย ไม่รักษาก็ตาย เช่น ความชราภาพ โรคมาเลเรียระยะสุดท้าย โรคไตวายเรื้อรังระยะสุดท้าย เป็นต้น ในอดีตโรคกลุ่มนี้คนจะหาทางใช้การเปลี่ยนวิถีชีวิต ดองอาหารบางชนิด ทำสมาธิเพื่อทำให้จิตใจสงบ ลดความทุกข์ทรมาน เพื่อตายอย่างมีความสุข และมีศักดิ์ศรี แต่สถานการณ์เงินเป็นตัวตั้งจะพยายามยืดอายุด้วยสายระโยงระยาง และเครื่องมือ นานาชนิดพร้อมด้วยงบประมาณจำนวนมากและเวลาจำนวนมากของบุคลากรในการยืดอายุผู้ป่วยให้ตายช้าลง จนเกิดเป็นข้อพิพาทเรื่อง “สิทธิในการตาย” ใครเป็นผู้ตัดสิน

โรคกลุ่มที่ 3 คือ โรครักษาก็หาย ไม่รักษาก็ตาย เช่น โรคไส้ติ่งอักเสบ โรคท้องนอกมดลูก โรคไขข้ออักเสบ โรคปอดบวม เป็นต้น กลุ่มนี้ต้องการบุคลากรที่มีความรู้และประสบการณ์ มีเครื่องมือเครื่องมือที่พร้อมเพรียง พร้อมใช้ ได้มาตรฐาน ไม่มีความเสี่ยง มาช่วยชีวิตผู้ป่วย ซึ่งบุคลากรต้องได้รับการพัฒนาและพัฒนาต่อเนื่อง รวมทั้งประสานงานกันในสหวิชาชีพ โดยมีคนไข้เป็นศูนย์กลางและจัดการบริการที่มีคุณภาพ ได้มาตรฐาน รวมทั้งมีความเสี่ยงต่ำหรือไม่มีความเสี่ยงเลยต่อคนไข้

โรคกลุ่มที่ 4 คือ โรครักษาก็ตาย ไม่รักษาก็ตาย ได้แก่ โรคภาษาทางตลาดที่เรียกว่า “โรคหมอทำ” ทั้งโดยตั้งใจและไม่ตั้งใจ กลุ่มนี้ทุกสถานบริการจะต้องมีการรวมตัวร่วมคิดร่วมเรียนรู้ และร่วมทำอย่างต่อเนื่องและสม่ำเสมอ เพื่อจัดบริการที่มีคุณภาพได้มาตรฐานและไม่มีความเสี่ยงแก่ผู้ป่วย กรณีที่อาจมีความเสี่ยงจะต้องให้ผู้ป่วยรับทราบและเป็นผู้ตัดสินใจว่าจะให้ทำหรือไม่ให้ทำ

การรักษาคุณภาพอาหารและสิ่งแวดล้อม การใช้ยาฆ่าแมลง ตลอดจนการปล่อยของเสียลงสู่แม่น้ำลำคลองของโรงงานต่าง ๆ เป็นเหตุให้ปลาตายหมด ทำให้เกษตรกรนับแสนคนริมแม่น้ำต้องลำบากมาก เมื่อแม่น้ำไร้ชีวิตก็กระทบคนทั้งหมด เราจึงต้องดูแลทรัพยากรต่าง ๆ ให้เป็นไปเพื่อเศรษฐกิจพอเพียง (คำคุณ, 2551ง, หน้า 22) นอกจากนี้ ไม่ว่าจะเป็นความทุกข์จากความอดอยาก มีปัจจัย 4 ไม่พอเพียง ทุกข์จากการมีร่างกายและจิตใจที่ไม่แข็งแรง ทุกข์จากการมีสิ่งแวดล้อมไม่ดี ทุกข์จากการขาดอิสรภาพที่จะคิดดีพูดดีทำดี โดยไม่กระทบคนอื่นและสิ่งแวดล้อม ทุกข์จากการขาดความ

ภาคภูมิใจ รวมทั้งความทุกข์จากการไม่สามารถอยู่ร่วมกับคนอื่น และสิ่งแวดล้อมอย่างสมดุล (ประชาคมสุขภาพอำเภออุบลรัตน์, 2551ก, หน้า 24-25) สามารถแก้ไขได้จากการที่คนรวมกลุ่มกัน คิด ทำให้มองเห็นภาพการพึ่งตนเอง ภาพความหลากหลายทางชีวภาพ ภาพของความสุขทางกาย ทางใจ ทางสังคม และทางจิตวิญญาณ ภาพเหล่านี้ทำให้คนที่ร่วมกระบวนการมองเห็นร่วมกันว่า ความสุขของคนไม่ได้อยู่ที่มีเงินมาก ๆ มีวัตถุมาก ๆ แต่ความสุขของคนน่าจะเป็นการอยู่ร่วมกันได้ อย่างสมดุลระหว่างมนุษย์กับมนุษย์ และมนุษย์กับสิ่งแวดล้อม จินตนาการเหล่านี้พาไปสู่ความสุขและ เปลี่ยนแปลงสุขภาพในทุกด้าน การที่มีอาหารการกินที่อุดมสมบูรณ์ มีสิ่งแวดล้อมดี มีเศรษฐกิจที่ดี มีความมั่นใจในอนาคต ทำให้ความเจ็บป่วยลดลงไปและสมาชิกหันมาให้ความสำคัญด้านสุขภาพ การที่ องค์กรชุมชนรวมกลุ่มกันพูดคุยกันเพื่อแก้ปัญหายาก ๆ เช่น ปัญหาอุบัติเหตุ ปัญหาเหล้า ปัญหาบุหรื ปัญหายาเสพติด ปัญหาเอดส์ เป็นต้น ถือเป็นจุดสำคัญที่ควรจับตามอง หันมาร่วมเรียนรู้เพื่อนำไปสู่ การเปลี่ยนแปลงที่ดีขึ้น ทั้งคุณภาพชีวิต สิ่งแวดล้อม และสุขภาพ (ประชาคมสุขภาพอำเภออุบลรัตน์, 2553, หน้า 55) เมื่อพูดถึงสุขภาพชุมชนเรามักจะนึกถึงสถานอนามัยและโรงพยาบาลชุมชน จริงอยู่ สถานอนามัยและโรงพยาบาลชุมชนมีความสำคัญอย่างยิ่งยวดในระบบสุขภาพชุมชน แต่ถ้าเราเริ่มที่ ระบบบริการสุขภาพเลย จะทำให้เราเห็นแคบและแยกส่วน เราควรเริ่มที่คนและชุมชนก่อน เพราะคน และชุมชน คือ หัวใจของสุขภาวะสำนึกในศักดิ์ศรีและศักยภาพแห่งความเป็นคน คือ กำเนิดสุขภาวะ ที่ลึกที่สุด โดยทดลองกับตัวเองได้ทุกคน เพราะเมื่อใดที่เราตระหนักรู้ว่า เรามีศักดิ์ศรีและคุณค่าของ ความเป็นคน เรามีศักยภาพที่จะทำอะไรดี ๆ ได้ด้วยตัวของเราเอง เราจะเกิดความสุขอย่างลึกลับซึม ซ่านไปทั่วตัว (มูลนิธิพัฒนาชุมชนอย่างยั่งยืนเพื่อคุณภาพชีวิตดีจังหวัดขอนแก่น, 2552ข, หน้า 14-15)

จากที่กล่าวมาสรุปได้ว่า ปัญหาสุขภาวะของเกษตรกรตามแนวคิดของเครือข่ายปราชญ์ ชาวบ้านด้านเกษตรกรรมภาคตะวันออกเฉียงเหนือด้านร่างกาย ประกอบด้วย มีโรคประจำตัว เช่น เบาหวาน ความดัน เป็นต้น กินอาหารปนเปื้อนสารพิษสารเคมีที่ใช้ในการทำการเกษตรกรรม และ อาการที่เกิดจากการผลิตในระบบอุตสาหกรรม เช่น เครื่องปรุปรุส เป็นต้น พักผ่อนไม่เพียงพอ เนื่องจากการทำงานหนักเกินไป อุบัติเหตุจากการทำงานและอุบัติเหตุจากการดำเนินชีวิตด้วยความ ประมาท อากาศไม่บริสุทธิ์เนื่องจากการปนเปื้อนสารเคมีในระบบการผลิต อีกทั้งการทำเกษตร เชิงเดี่ยวส่งผลให้ความหลากหลายทางชีวภาพและระบบนิเวศวิทยาถูกทำลาย สภาพแวดล้อมขาด สมดุล จึงส่งผลกระทบต่อสภาพอากาศรอบตัวของเกษตรกรกร ซึ่งปัญหาสุขภาวะของเกษตรกรตาม แนวคิดของเครือข่ายปราชญ์ชาวบ้านด้านเกษตรกรรมภาคตะวันออกเฉียงเหนือด้านร่างกาย เรียง ตามลำดับความสำคัญได้ ดังนี้ มีโรคประจำตัว กินอาหารปนเปื้อน พักผ่อนไม่เพียงพอ อุบัติเหตุ และ อากาศไม่บริสุทธิ์

2. ปัญหาสุขภาวะของเกษตรกรด้านจิตใจ

เช่นเดียวกับการนำเสนอปัญหาสุขภาวะด้านร่างกายในหัวข้อที่ผ่านมา ซึ่งจากการเก็บ รวบรวมข้อมูลภาคสนาม กลุ่มตัวอย่างในการวิจัยได้ให้ทัศนะที่เกี่ยวข้องกับสุขภาวะทางด้านจิตใจไว้ เป็นจำนวนมาก ทางคณะผู้วิจัยจึงใคร่ขอนำเสนอมุมมองของกลุ่มตัวอย่างบางคน เพื่อสะท้อนให้เห็น ว่าเครือข่ายปราชญ์ชาวบ้านด้านเกษตรกรรมภาคตะวันออกเฉียงเหนือ นั้น มีความคิดต่อ “สุขภาวะ ด้านจิตใจ” อย่างไรบ้าง ดังนี้

กวี ทุมภา กล่าวว่า “มีสุขภาพทางจิตใจที่ดี”

กุน คำเปล่ง กล่าวว่า “การมีจิตใจที่ดี มีจิตใจที่สงบ”

เขียน ชนไฟโรจน์ กล่าวว่า “มีจิตใจสบาย มีแนวคิดอยากทำ ปุ๊กป่าปลุกผัก ไว้กินและใช้”

ควร พรหมนัส กล่าวว่า “เป็นคนที่มีชีวิตจิตใจที่ดี มีอารมณ์ที่ดี ไม่เปื้อนด้วยอำนาจวิเศษ”

คำกอง ดงกันจำ กล่าวว่า “อารมณ์ดี อ่อนน้อมถ่อมตน”

คำนิง เจริญศิริ กล่าวว่า “เป็นสภาวะที่สบาย เบากาย มีกำลัง เป็นอยู่ผาสุก ผ่องใสเบิกบาน”

ชาย ดีจะมาลา กล่าวว่า “มีจิตดี ไม่มีทุกข์ มีจิตใจดี มีเพื่อนสหายหลากหลาย”

ดวงจันทร์ จำปามูล กล่าวว่า “มีสุขภาพจิตใจที่ดี ร่าเริง แจ่มใส มีธรรมะอยู่ในใจ”

ดารา ดงกันจำ กล่าวว่า “โอบอ้อมอารี”

ตา พรหมจันทร์ กล่าวว่า “สภาวะทางจิตใจดี ไม่โกรธง่าย”

ทรงเดช ขวดรัมย์ กล่าวว่า “ไม่เครียด ไม่ยึดติด ปล่อยวาง จิตใจดีงาม คิดในทางบวก”

ทวี สะเทินรัมย์ กล่าวว่า “มีจิตใจแจ่มใส มีสมาธิ คิดในด้านบวก มองโลกในแง่ดี”

ทองเต็ด ทาหาร กล่าวว่า “มีสุขภาพทางจิตใจแข็งแรง มั่นคง จิตใจสบาย”

ทองสา จุ่มคอม กล่าวว่า “จิตใจเบิกบาน”

ทองเหรียญ วงษ์เวียน กล่าวว่า “จิตใจดี อารมณ์ดี ยิ้มแย้มแจ่มใส”

ทิพพาพรรณ ทิมทอง กล่าวว่า “มองโลกในแง่ดี มีจิตใจพร้อมที่จะเสียสละ พร้อมที่จะช่วย

ผู้อื่น”

บึงอร สาลาด กล่าวว่า “มองโลกในแง่ดี”

บัวบรรณ ภาคโกโคย กล่าวว่า “ใจของเราให้สงบเสงี่ยม มีสติคุมจิตใจของเราให้สบาย”

บำเพ็ญ ขายม กล่าวว่า “คิดดี ทำดี ปฏิบัติดี ส่วนตัวและส่วนรวม”

บุญนำ นาพยับ กล่าวว่า “อารมณ์ดี มีความสุขดี”

บุญมา ศรีสวัสดิ์ กล่าวว่า “มีความดีของจิตใจ รู้จักเอื้อเฟื้อจิตใจที่ดีให้กับครอบครัวและเพื่อนร่วมงานทุกคน”

บุญศรี ศุภเลิศ กล่าวว่า “มีความสุข”

ประจวบ ชัยนา กล่าวว่า “จิตใจดี มีความคิดที่ดี ในทางที่ถูกที่ควรและกล้าทำ มองคนอื่นในทางที่ดี”

ประมวล ปัชชัยโย กล่าวว่า “อารมณ์ดี มีความตั้งใจ ใจต้องรู้”

ประสาร พลแสน กล่าวว่า “ไม่เครียด มีความสุขจิต ให้สบายใจ ไม่ประหม่า กังวล ไม่โศกเศร้า ร่ำไร ทำจิตใจให้เป็นภาวณาจิต ไม่หลงทางเดินของจิต”

ปาน ทองแพง กล่าวว่า “จิตใจดี ไม่เบียดเบียนคนอื่น”

พ่อจันทร์ที ประทุมภา กล่าวว่า “ไม่เครียด คิดแต่สิ่งดี ๆ ทำสิ่งดี ๆ ทำให้เรามีสุขภาพทางจิตดี เมื่อจิตดีสุขภาพทางกายก็ดีด้วย”

พิฑูรย์ กลางสาทร กล่าวว่า “มีจิตใจดี ไม่กังวลในสิ่งต่าง ๆ ยึดธรรมะเป็นหลัก”

พูน ดวงภักดี กล่าวว่า “ครอบครัวมีความอบอุ่น รักษาศีล 5”

ไพฑูรย์ ร้อยศรี กล่าวว่า “มีธรรมะในใจ”

ละออง สุวรรณอำไพ กล่าวว่า “จิตใจดี ไม่ฟุ้งซ่าน ไม่เครียด”

วราภรณ์ ชินน้อย กล่าวว่า “แจ่มใส อารมณ์ดี”

วิจิต ประทุมภา กล่าวว่า “มีสุขภาพจิตที่ดี มีความโอปอ้อมอารี”

วีระ สิทธิสาร กล่าวว่า “การมีสุขภาพจิตใจที่ดี อารมณ์ดี ไม่เครียด มีจิตใจที่เข้มแข็ง มีความอดทนต่อการทำงาน อดทนต่อกิเลส สามารถควบคุมอารมณ์ตนเองได้”

ศักรินทร์ ภาชี กล่าวว่า “การมีสุขภาพจิตใจที่ดี ไม่เครียด ไม่กังวล”

สกุณ แก้วเลื่อน กล่าวว่า “การคิดได้ การรับรู้ในสิ่งต่าง ๆ เป็นตัวบังคับร่างกาย มีจุดมุ่งหมาย และผลักดันไปสู่จะมุ่งหมาย”

สง่า แก้วลาน กล่าวว่า “การทำจิตใจของเราให้สบาย สะอาด บริสุทธิ์ สิ่งที่มาตามคือ การทำงานย่อมมีความสุขและประสบผลสำเร็จ”

สมบุญ สาลาด กล่าวว่า “จิตใจแข็งแรง มีความร่าเริงแจ่มใส จิตใจดี ไม่เจ็บไข้”

สมบูรณ์ แสนโชติ กล่าวว่า “จิตใจดี เบิกบาน”

สมปอง ตะนุพิช กล่าวว่า “จิตใจมีความสุข เบิกบาน ไม่มีหนี้สิน มีที่ดินเป็นของตนเอง มีบ้านอยู่อาศัยเป็นของตนเอง”

สมมุง อินทร์เฮ้า กล่าวว่า “จิตใจสบาย ไม่คิดมาก”

สมศรี บุตตานันท์ กล่าวว่า “มีสติเป็นที่พึ่งของตน”

สมาน ปิยวงศ์ กล่าวว่า “มีความสบายใจ ไม่มีเรื่องทุกข์ใจ”

สอน คำเหลือง กล่าวว่า “ผ่องใส เบิกบาน”

สันติธร ส้ารวมรัมย์ กล่าวว่า “การบำรุงรักษาจิตใจให้สงบ ไม่ฟุ้งซ่าน ไม่คิดมาก โดยการหาสิ่งยึดเหนี่ยวให้จิตใจ เพื่อความมั่นคงทางจิตใจ”

สำเรียน สุกแสง กล่าวว่า “สุขภาพ สุขใจ มีความสุข ไม่เครียด ไม่กังวล”

สุนิจ กระยอม กล่าวว่า “การมีจิตใจแจ่มใส ไม่วิตกกังวล”

สุภาพ เกิดศักดิ์ ณ แวงน้อย กล่าวว่า “ใจไม่เป็นทุกข์ ใจมีความสุขดี”

สุภาพ บุญทัน กล่าวว่า “จิตใจ แจ่มใส ร่าเริง”

สุริยกร ศรีชิน กล่าวว่า “การมีจิตใจร่าเริง เบิกบาน ไม่มีความทุกข์ทางใจ จิตใจปลอดโปร่ง โล่งสบาย”

สุวลี ภาชี กล่าวว่า “จิตใจ ปกติ ไม่มีความเดือดร้อน จิตสงบสุข ไม่ถูกความโลภ โกรธ หลงครอบงำ จิตสุข สงบ เย็น”

สุวสันต์ ชัยลา กล่าวว่า “จิตใจดี คิดในเรื่องที่ดี”

สุวัฒน์ชัย จำปามูล กล่าวว่า “มีความยินดี มีความสุข มีการให้อภัย”

เสถียร จำยก กล่าวว่า “สบายใจ มีสุข ทำงานได้ดี”

เสถียร ชนไพโรจน์ กล่าวว่า “ความพร้อมทางด้านจิตใจที่ตั้งมั่น ตั้งใจ”

เสรี เทียงนิน กล่าวว่า “สดชื่น แจ่มใส ร่าเริง มีพลัง มีความสุข”

ไสว พากุดแร่ กล่าวว่า “จิตใจไม่เป็นทุกข์ อยู่ดีกินดี”

หนา เชื้อกุดรู กล่าวว่า “มีจิตใจสบายดี ไม่คิดไปในทางที่ผิด คิดแต่ทางที่ดี”

หนูนิล ส้ารวมรัมย์ กล่าวว่า “เข้มแข็ง อดทน จิตใจดีงาม”

อมร โทสูงเนิน กล่าวว่า “อยู่เย็นเป็นสุข”

อำนวย ศรีคล้าย กล่าวว่า “สุขภาพจิตของเราจะต้องมีสมาธิ เตือนสติให้ระลึกได้อยู่เสมอว่าเราทำอะไร มีความพร้อมที่จะทำงานตามแผนที่วางไว้”

อุดม ทิขาว กล่าวว่า “จิตใจดี อารมณ์ดี มีความรักใคร่ซึ่งกัน”

อุทัย จ่ายก กล่าวว่า “จิตใจที่เข้มแข็ง อดทน เบิกบานและโอปอ้อมอารี เพื่อแผ่แก่ผู้อื่น”

จากเห็นว่า มุมมองของเครือข่ายปราชญ์ชาวบ้านด้านเกษตรกรรมภาคตะวันออกเฉียงเหนือต่อสุขภาวะด้านจิตใจ จะเชื่อมโยงกับการมีสุขภาพทางจิตใจที่ดี มีความสุข สงบ สบาย สะอาด บริสุทธิ์ มั่นคง เข้มแข็ง อดทน มีอารมณ์ดี ร่าเริง ยิ้มแย้มแจ่มใส สดชื่น ผ่องใสเบิกบาน มีพลัง สุกจิต โอปอ้อมอารี เอื้อเฟื้อเผื่อแผ่ เสียสละ อ่อนน้อมถ่อมตน ไม่โกรธง่าย ไม่เครียด ไม่โศกเศร้า ไม่คิดมาก ไม่ฟุ้งซ่าน ไม่วิตกกังวล ไม่ยึดติด ไม่เบียดเบียน มองโลกในแง่ดี คิดได้ ให้อภัย มีสติ มีสมาธิ มีความตั้งใจ มีธรรมะอยู่ในใจ มีความอดทนต่อการทำงาน อดทนต่อกิเลส สามารถควบคุมอารมณ์ตนเองได้ และพร้อมที่จะช่วยเหลือผู้อื่น ซึ่งสอดคล้องกับทัศนะของนักวิชาการที่มองสุขภาวะทางจิตใจว่า คือการมีจิตใจที่มีความสุข ผ่อนคลาย เบิกบาน ไม่เครียด คล่องแคล่ว มีความเมตตา กรุณา มีสติ มีสมาธิ มีปัญญา มีความสามารถในการควบคุมอารมณ์ (ประภาพร ไตรนรินทร์, 2552, หน้า 12 และ สุชานันท์ คุณผล, 2553, หน้า 4) ซึ่งในปัจจุบันเกษตรกรต้องเผชิญกับปัญหาสุขภาวะด้านจิตใจ ดังนี้

ตารางที่ 4.2 ปัญหาสุขภาวะของเกษตรกรด้านจิตใจ

ที่	ปัญหาสุขภาวะของเกษตรกรด้านจิตใจ	คะแนน	ร้อยละ
1	ขาดคุณธรรม	90	35.57
2	ครอบครัวแตกแยก/ขาดแรงงาน	47	18.58
3	หนี้สิน	39	15.42
4	ภัยธรรมชาติ/ศัตรูพืช	39	15.42
5	ไม่เชื่อมั่นในอาชีพ	38	15.01
รวม		253	100.00

จากตารางที่ 4.2 พบว่า ปัญหาสุขภาวะของเกษตรกรตามแนวคิดของเครือข่ายปราชญ์ชาวบ้านด้านเกษตรกรรมภาคตะวันออกเฉียงเหนือด้านจิตใจ มีทั้งหมด 5 ประเด็น ซึ่งประเด็นที่มีความสำคัญ 3 อันดับแรก ประกอบด้วย ขาดคุณธรรม ครอบครัวแตกแยก/ขาดแรงงาน และหนี้สิน คิดเป็นร้อยละ 35.57, 18.58 และ 15.42 ตามลำดับ

กองเหรียญ น้อยผาง กล่าวว่า “พื้นที่ทำกินน้อย แห้งแล้ง ภัยธรรมชาติ ฝนแล้งฝนไม่ตก ทำการเกษตรไม่ได้ ศัตรูพืช ไม่เชื่อมั่นในอาชีพ”

คำกอง ดงกันจำ กล่าวว่า “ครอบครัวแตกแยก มีปัญหา ทำให้จิตใจฟุ้งซ่าน ไม่มีสมาธิ ไม่ปล่อยวาง ขาดความมั่นใจตัวเอง ขาดความมั่นใจในอาชีพ ขาดแรงงาน”

คำปน ร้อยศรี กล่าวว่า “ไม่เชื่อมั่นในอาชีพในสิ่งที่ตัวเองทำอยู่ มุ่งหาแต่เงินเพื่อนำมาบริโภค เกิดภาวะหนี้สิน ขาดคุณธรรม”

คำมี มุ่งคุณ กล่าวว่า “เกิดความเครียดในเรื่องต่าง ๆ ครอบครัวแตกแยก ขาดแรงงาน หนี้สิน ภัยธรรมชาติ ศัตรูพืช โรคพืชและแมลง”

ทองสา จุ่มคอม กล่าวว่า “ขาดคุณธรรม ไม่ซื่อสัตย์ต่อตนเองต่อผู้อื่น โกงหักตัวเองและผู้อื่น”

บังอร สาลาด กล่าวว่า “ขาดแรงงาน ขาดคนช่วยทำงานในแปลงเกษตร ครอบครัแตกแยก ขาดความอบอุ่น ไม่มีลูกหลานอยู่พร้อมหน้า ภัยธรรมชาติ แห้งแล้ง น้ำท่วม”

บัวหลั่น กลิ่นหอม กล่าวว่า “หนี้สิน ทำนาปลูกข้าว มีรายได้ไม่ดี”

บุญโชติ ปาปะกัง กล่าวว่า “ปัญหาหนี้สิน ครอบครัแตกแยก สิ่งแวดล้อมเป็นพิษ”

พิทุรย์ กลางสาทร กล่าวว่า “ศัตรูพืช ขยายผลผลิตไม่ได้ราคา ขาดแรงงาน ค่าแรงงานแพง”

ไมตรี พร้อมเพรียง กล่าวว่า “ไม่มีคุณธรรม ไม่มีความซื่อสัตย์ต่อตนเอง สู้กระแสแรงผลักดันจากภายนอกไม่ได้ เห็นข่าวของเขาสวยๆ งามๆ ก็ทนไม่ได้”

ลำไพร ลวงสวาส กล่าวว่า “ภัยธรรมชาติ คือ ขาดน้ำในหน้าแล้ง”

วีระ สิทธิสาร กล่าวว่า “ขาดความศรัทธาในตนเอง ไม่เชื่อมั่นศรัทธาในอาชีพ”

สมจิตร ปานชาลี กล่าวว่า “ภัยธรรมชาติ ความแห้งแล้ง ศัตรูพืช โรคพืชต่าง ๆ”

สมพงษ์ กระจอม กล่าวว่า “การทำเกษตรลงทุนสูง ใช้ปุ๋ยมาก ทำให้เป็นหนี้ เจ็บป่วย ล้มตayarาคาผลผลิตตกต่ำ ภัยธรรมชาติ ความแห้งแล้ง ขาดแรงงาน”

สมศรี บุตตานันท์ กล่าวว่า “ขาดคุณธรรม บางคนคิดอยากรวยทางลัด”

สอน คำเหลือง กล่าวว่า “ภัยธรรมชาติ ฝนแล้ง ไม่มีน้ำทำการเกษตร”

สาม ปุระหล่า กล่าวว่า “ทุกวันนี้ทำการเกษตรทำให้เสร็จเร็ว ไม่คิดจะลดต้นทุน ไม่คิดจะเพิ่มปริมาณ มีความเชื่อในทางที่ผิด ตัดใจในสิ่งต่าง ๆ เป็นหนี้เป็นสิน”

สุรัตน์ วันวาลย์ กล่าวว่า “ขาดกำลังแรงงาน ขาดน้ำ ขาดเงินทุน หนี้สิน”

หนา เชื้อกุดู กล่าวว่า “ฝนแล้ง ไม่ตกต้องตามฤดูกาล ศัตรูพืชรบกวน ภัยธรรมชาติ”

นับตั้งแต่แผนพัฒนาประเทศฉบับที่ 1 เป็นต้นมา แนวทางการพัฒนาที่เอาเงินเป็นตัวตั้ง และประสบความสำเร็จในการหลอกล่อให้คนอยากได้เงินเร็ว ๆ มาก ๆ และง่าย ๆ พ่อแม่สมัยก่อนจะสอนให้ลูกหาอยู่หากิน เข้าขึ้นมาต้องไปไร่ ไปนา หาผักปลา ทุกวันนี้สอนให้ไปหาเงิน ตื่นเช้าขึ้นมาจึงนั่งรอซื้อของที่เอามาขายในหมู่บ้าน อยากแต่จะไปกรุงเทพฯ ฯ ทั้งลูกไว้กับตายาย คนที่อยู่บ้านก็ไม่ได้ตั้งใจอบรมสั่งสอน ปลอมให้เป็นหน้าที่ของครูที่โรงเรียน พอลูกโตก็ให้ไปเป็นกรรมกรในเมือง วนเวียนกันอยู่แบบนี้ วิถีชีวิตแบบนี้ทำให้ครอบครัแตกกระจาย ชุมชนล่มสลาย สัมราคเหง้าทางวัฒนธรรมของตนเอง ละเมิดศีลธรรม และทะเลาะวิวาทกันเป็นประจำ (มูลนิธิพัฒนาชุมชนอย่างยั่งยืนเพื่อคุณภาพชีวิตดีจังหวัดขอนแก่น, 2550ข, หน้า 42) ทำให้ “หนี้สิน” กลายมาเป็นปัญหาสำคัญของคนไทย โดยเฉพาะอย่างยิ่งเกษตรกรไทยชาวอีสาน เพราะเป็นปัญหาขนาดใหญ่ครอบคลุมประชากรมากกว่าร้อยละ 90 และเป็นสาเหตุสำคัญที่ทำให้ผัวเมียทะเลาะกัน ทำให้เกิดการอพยพแรงงานไปหาเงินมาใช้หนี้ ทำให้เกิดอาชญากรรมในรูปแบบต่าง ๆ ทั้งนี้ เนื่องจากหนี้สินทำให้เกิดปัญหาตามมาอีกมาก (ประชาคมสุขภาพอำเภออุบลรัตน์, 2550ข, หน้า 6) ซึ่งถือเป็นสังขรณ์ที่ครองโลกตลอดมาและตลอดไป คงไม่มีใครทำให้หายขาดไปจากโลกใบนี้ได้ เมื่อหนี้สินล้นพ้นตัว “ความทุกข์เริ่มเข้ามาเป็นเจ้าเรือน” และชวนเพื่อน ๆ มาอยู่ในเรือนใจเราด้วย เช่น เจ้าท้อแท้ เจ้าห่อเหี่ยว เจ้าสิ้นหวัง เจ้าหมดกำลังใจ เจ้ามองไม่เห็นทางออก เจ้าหงุดหงิดโมโหง่าย เป็นต้น สุดท้ายเจ้าอบายมุขก็ตามเข้ามา ทั้งดื่มเหล้า สูบบุหรี่ เพื่อปลดทุกข์ แต่ก็พบว่าตอนเมาเหล้าก็ช่วยให้ลืมเรื่องหนี้สินได้บ้าง แต่พอสร้างเมาหนี้สินก็กลับมาเหมือนเดิม เกิดคำถามวนเวียนอยู่แต่ว่าจะหาทางออกจากหนี้สินได้อย่างไร ทำอย่างไร

หนี้สินจึงจะหมดไป อะไรเป็นเหตุปัจจัยให้เป็นหนี้ ชีวิตทำไมถึงได้ทุกข์ ทุกข์ ทุกข์ และก็ทุกข์ ระหว่างที่ความทุกข์ไม่มีทางออก เป็นบ่วงพริมน้ำที่รอแสงธรรมสาดส่อง (มูลนิธิพัฒนาชุมชนอย่างยั่งยืนเพื่อคุณภาพชีวิตดีจังหวัดขอนแก่น, 2550ข, หน้า 37)

จากรายงานการประชุมเครือข่ายปราชญ์ชาวบ้านและพหุภาคีภาคอีสานครั้งที่ 1/2555 บทเรียนวิกฤติมหาอุทกภัยปี 2554 สะท้อนภาพชัดว่า คนไทยส่วนใหญ่มีวิถีชีวิตอยู่บนความประมาทพึ่งตนเองไม่ได้ ขาดความรู้ที่จะมาประกอบเป็นปัญญา เพื่อรับมือกับธรรมชาติของโลกที่เปลี่ยนไป จนเกิดภัยธรรมชาติเพิ่มมากขึ้นเรื่อย ๆ และการสร้างเครือข่ายที่เป็นเครือข่ายความปลอดภัยทางสังคม (social safety net) โดยจับคู่กันดูแลกันยามยากเป็นจังหวัดต่อจังหวัดหรือกลุ่มจังหวัดต่อกลุ่มจังหวัด พร้อมทั้งกระบวนการเรียนรู้การปรับตัวให้พร้อมตามสถานการณ์จริงที่พึ่งตนเองได้ และให้คนอื่นพึ่งได้ยามยากหรือยามประสบภัยธรรมชาติ จนเป็นเครือข่ายคนไทยไม่ทอดทิ้งกัน พึ่งพาอาศัยกันได้ มีจิตสาธารณะ มีความพอเพียง มีความรัก ความสามัคคีต่อกัน หันมาเรียนรู้ร่วมกันและช่วยกันแก้ปัญหา ติดตามสถานการณ์ร่วมกันและร่วมกัน วางระบบเตือนภัยอยู่ตลอดเวลาจนสามารถพัฒนาเป็นเครือข่ายความปลอดภัยทางสังคมที่เข้มแข็ง (คำคุณ, 2555ข, หน้า 10-11) รวมถึงรายงานประชุมเครือข่ายปราชญ์ชาวบ้านและพหุภาคีภาคอีสานครั้งที่ 10/2548 ที่ระบุว่า โลกของเราทุกวันนี้ นับวันมีแต่จะร้อนมากขึ้น เนื่องจากมนุษย์ได้ทำลายธรรมชาติด้วยการตัดไม้ทำลายป่าไปขาย แลกเปลี่ยนเป็นเงิน โดยไม่คิดที่จะปลูกทดแทน ทำให้เกิดน้ำท่วมฉับพลันในภาคเหนือ และหลายสิบจังหวัดทั่วประเทศ เพราะฝนตกลงมาไม่มีใบไม้ ต้นไม้ และรากไม้คอยดูดซับน้ำเหล่านั้นไว้ ผลที่ตามมาจึงทำให้หน้าดินถูกชะล้างลงไปตามแม่น้ำลำคลองบางแห่งเกิดดินถล่ม การลดลงของต้นไม้ทำให้เกิดความแห้งแล้งทั่วประเทศ ฝนไม่ตกต้องตามฤดูกาล บางแห่งเกิดภัยแล้งซ้ำซาก ทำให้สัตว์และพืชที่มีอยู่ในธรรมชาติตายหมดเป็นผลให้ผู้คนอดอยาก เด็ก สตรี และคนชราขาดอาหาร (คำคุณ, 2550ข, หน้า 8)

วลีที่ว่า “งานคือเงิน เงินคืองาน บันดาลสุข” เป็นตัวกำหนดวิถีชีวิต จนไม่สามารถจัดความสมดุลระหว่างความสุขที่สร้างได้ด้วยการทำงานดับทุกข์กับความสนุกสนานเพลิดเพลินที่ซื้อหาได้ด้วยเงิน ไม่สามารถจัดความสมดุลระหว่างการแบ่งปันกับการแข่งขัน รวมทั้งไม่สามารถจัดความสมดุลระหว่างการพึ่งตนเองกับการพึ่งตลาดและพึ่งคนอื่น การหลงผิดเข้าสู่วิกฤตทั้งในด้านเศรษฐกิจที่มีรายจ่ายสูง รายรับต่ำ หนี้สินล้นพ้นตัว ในด้านสิ่งแวดล้อม มีสภาพดินแลว น้ำแล้ง ป่าหมด มลภาวะมากมาย ในด้านสังคมครอบครัวตกอยู่ในสภาพแตกกระจายไปคนละทิศคนละทาง ชุมชนล่มสลายต่างคนต่างอยู่ แก้ปัญหาของตนเองและของส่วนร่วมไม่ได้ เป็นผลให้วิถีชีวิตโดยรวมพึ่งตนเองไม่ได้เกิดทุกขภาวะทั้งทางกาย ทางใจ ทางสังคม และทางปัญญา ความสุขที่แท้จริงของชีวิตคือการมีหลักประกันในชีวิต มีอยู่มีกินไม่อดไม่อยาก มีร่างกายและจิตใจที่แข็งแรง มีครอบครัวที่อบอุ่น มีชุมชนที่เข้มแข็ง มีสิ่งแวดล้อมที่ดี มีความภูมิใจ มีอิสรภาพที่จะคิดดี พูดดี ทำดี โดยไม่ละเมิดสิทธิผู้อื่น และสิ่งแวดล้อม และมีความสามารถที่จะอยู่ร่วมกับผู้อื่นได้อย่างสมดุลทั้งระหว่างมนุษย์กับมนุษย์ มนุษย์กับสิ่งแวดล้อม ซึ่งความสุขที่กล่าวมานี้สามารถสร้างได้ทุกคน (คำคุณ, 2553ข, หน้า 17) อีกทั้งความคิดของการขายหมดซื้อหมด ได้เข้าครอบงำคนชนบทจนลืมคำสอนของปู่ย่าตายายที่สอนไว้เสมอว่า ให้ทำอยู่ทำกิน มีเหลือแบ่งญาติมิตร เพื่อสร้างความเข้มแข็งของชุมชนและมีเหลือจึงขาย วิธีคิดเรื่องซื้อหมดขายหมด ทำให้ชาวชนบทเสียเปรียบ ขาดภูมิคุ้มกันทางเศรษฐกิจ ทำให้รายจ่ายทุก ๆ

ด้านเพิ่มขึ้น ในขณะที่รายรับไม่เพิ่มขึ้นและบ่อยครั้งลดลง หนี้สินเพิ่มพูนปีแล้วปีเล่า จนต้องขาย ต้นทุนทั้งสิ่งแวดล้อม เช่น วัว ควาย ที่ดิน ต้นไม้ใหญ่ รวมทั้งทุนทางสังคมที่เป็นแรงกายแรงใจของตนเอง ลูกเมียญาติมิตร เกิดสภาพครอบครัวแตกกระจายชุมชนล่มสลายเหลือไว้แต่เด็กและผู้สูงอายุ ในชุมชน (คำคุณ, 2553ข, หน้า 15) ถึงแม้ว่าพ่อจันทร์ที่ ประทุมภา จะสามารถเก็บเงินจนได้ถอนที่นา คืนมาได้ แต่ก็ไม่มีเงินทุนหมุนเวียน ทดลองทำแต่นาในปีแรกก็เพียงได้กินไปวัน ๆ เท่านั้น ปีที่สองจึง นำเอาหลักทรัพย์ไปจำนองได้เงินมาลงทุนและใช้จ่ายในครอบครัว ทดลองอยู่ 3 ปี หนี้สินมีแต่เพิ่มขึ้น ทุกปีดังที่คนพูดให้ฟังว่า “ทำข้าวนาปีเหลือหนี้กับฟาง ทำข้าวนาปรังเหลือแต่ฟางกับหนี้” ความทุกข์ จากหนี้สินถูกนำมาปรึกษาหารือกันกับสมาชิกในครอบครัว เพื่อหาทางออกในการลดหนี้ปลดสิน และได้สรุปตรงกันว่าน่าจะลองทำเกษตรผสมผสาน จึงพากันไปดูงานของพ่อผาย สร้อยสระกลาง ซึ่งท่าน ทำมาก่อนหน้านี้ที่บ้านสระคุณ พอไปเห็นแปลงเกษตรผสมผสานของพ่อผาย ก็เกิดความพึงพอใจ สมาชิกในครอบครัวร่วมกันตัดสินใจทันทีว่า “นี่คือคำตอบ” และทุกคนก็ร่วมแรงร่วมใจทำเกษตร ผสมผสานตั้งแต่ปี พ.ศ.2534 เป็นต้นมา (ประชาคมสุขภาพอำเภออุบลรัตน์, 2552, หน้า 33)

ศีลธรรมพื้นฐาน คือ การเคารพศักดิ์ศรีและคุณค่าความเป็นคนของคนอย่างเท่าเทียมกัน ศีลธรรมพื้นฐานนี้เป็นรากฐานของสิ่งดีงามทั้งปวง เช่น ประชาธิปไตย สิทธิมนุษยชน ความยุติธรรม ความเป็นธรรมทางสังคม เราขาดศีลธรรมพื้นฐานนี้ การศึกษาที่เอาตำราเป็นตัวตั้งยิ่งซ้ำเติมการขาด ศีลธรรมนี้ ทำให้เราอ่อนแอทั้งชาติ ถ้าเราเคารพความรู้ในตัวคนนอกจากศีลธรรมพื้นฐานแล้ว ยังทำ ให้กลับไปหาฐานทางวัฒนธรรม เพราะความรู้ในตัวคนมาจากฐานทางวัฒนธรรมที่ลึกซึ้งยาวไกล ไม่ใช่ ความรู้เพียงผิวเผินแยกส่วน วัฒนธรรมนั้นเรียกกันอีกชื่อหนึ่งว่าภูมิปัญญาหรือปัญญาที่ต้องคิด แฝงดิน (คำคุณ, 2552ก, หน้า 14) ซึ่งท่ามกลางวิกฤติการณ์ที่รุมเร้าเกษตรกรทั่วประเทศ จน ก่อให้เกิดสภาพครอบครัวแตกกระจาย ชุมชนล่มสลาย พึ่งตนเองไม่ได้ในทุกระดับ และทำให้ผู้คนเกิด ทุกขภาวะทั้งทางกาย ทางใจ ทางสังคม และทางปัญญา จนสุขภาพไม่ดีขึ้น ได้มีเกษตรกรจำนวนหนึ่ง ที่เป็นเกษตรกรร่วมสมัยแต่มีวิถีคิดที่แตกต่างออกไป สามารถปรับตัวกับกระแสบริโภคนิยมที่เชี่ยวกรากนี้ได้อย่างมั่นใจและสามารถเอาชนะปัญหา อุปสรรคด้วยภูมิปัญญาท้องถิ่นร่วมกับเทคโนโลยีที่ เหมาะสม อาศัยกระบวนการการเรียนรู้ และการจัดการให้ตนเองมีความสุขดี และครอบครัวมีคุณภาพ ชีวิตที่ดีขึ้น และมีสิ่งแวดล้อมที่ดีเยี่ยมในเวลาต่อมา ปราชญ์ชาวบ้านเหล่านี้กระจายตัวอยู่ตามจังหวัด ต่าง ๆ ทั่วประเทศ เช่น พ่อมหาอยู่ สุนทรชัย พ่อครูเกื้อ และพ่อเชียง ไทยดี จากจังหวัดสุรินทร์ พ่อ ผาย สร้อยสระกลาง พ่อคำเตื่อง ภาษี พ่อสุทินันท์ ปรีชัญพลฤทธิ์ และพ่อทองหล่อ เจนไธสง จาก จังหวัดบุรีรัมย์ พ่อจันทร์ที่ ประทุมภา พ่อประคอง มนต์กระโทก จากจังหวัดนครราชสีมา พ่อชาลี มาระแสง จากจังหวัดอำนาจเจริญ พ่อเล็ก กุดวงศ์แก้ว จากจังหวัดสกลนคร พ่อทองดี นันทะ พ่อ ทัศน์ กระยอม พ่อผัน หลงกุล พ่อบุญเต็ม ชัยลา พ่อผอง เกตพิบูลย์ จากจังหวัดขอนแก่น พ่อผู้ใหญ่ วิบูลย์ เข้มเฉลิม จากจังหวัดฉะเชิงเทรา ครูชบ ยอดแก้ว และพ่ออัมพร ดั่งปาน จากจังหวัดสงขลา ซึ่งยังมีผู้ที่มีได้เอ่ยนามอีกมากมาย ปราชญ์ชาวบ้านเหล่านี้ได้นำความคิดของบรรพบุรุษมาปรับใช้ และทดลองทำจนประสบความสำเร็จ สามารถมีชีวิตที่มีความสุข และมีความสุขในการเผยแพร่วิถีคิด และผลงานที่ทำมากับมือให้คนทำงานและเกษตรกรที่สนใจ เพื่อนำแนวคิดและรูปแบบไปเผยแพร่ เพื่อเป็นแนวทางในการพัฒนาประเทศสู่ความยั่งยืนแบบบูรณาการต่อไป (ประชาคมสุขภาพอำเภอ อุบลรัตน์, 2551ก, หน้า 33)

การอยู่ร่วมกันเป็นสิ่งสำคัญอย่างยิ่งต่อการดำรงอยู่ของสิ่งมีชีวิต สิ่งมีชีวิตทุกเผ่าพันธุ์จึงต้องรวมตัวกันเพื่อให้การมีชีวิตรอดสูงขึ้น เพื่อจะได้มีเพื่อนช่วยกันหาอาหารและช่วยกันป้องกันอันตรายที่อาจจะเข้ามาทำร้าย อย่างไรก็ตามก็ดี ลัทธิทุนนิยมและลัทธิปัจเจกนิยมสุดโต่งกำลังเข้ามาหลอกหลอนให้คนไทยของเราอยู่กันอย่างเดี่ยว ๆ เพื่อจะได้ถูกหลอก ถูกต้ม ถูกตุ๋น ได้อย่างง่ายดาย ทำให้เสียค่าโง่ และเป็นหนี้สินถึงร้อยละ 90 ย้อนหลังกลับไปดูวิถีชีวิตของคนอีสานจะมาโสเหล่ (พูดคุย) ตุ่มโฮม (รวมกลุ่ม) ลงแขกเกี่ยวข้าวช่วยกัน ปรากฏว่ากิจกรรมเหล่านี้ก่อให้เกิดความสมัครสมานสามัคคี รักใคร่กลมเกลียวกันมาก แต่เมื่อถูกล้างสมองด้วยระบบเงินเป็นพระเจ้า ทำให้ไม่มีเวลาโสเหล่กัน ต่างคนต่างวิ่งไล่ล่าหาเงิน ชีวิตจึงลำบาก คนจำนวนมากอดอดอยากอยาก หนี้สินล้นพ้นตัว อยู่ในชุมชนไม่ได้ ต้องทิ้งถิ่นฐานไปอยู่ซาอู ๆ จนซาอู ๆ หัวเราะชอบใจ เตรียมตัวมาลงทุนแทนเกษตรกรไทยที่ไม่รู้จัก “อู่ข้าวอู่น้ำ” ของโลก (ประชาคมสุขภาพอำเภออุบลรัตน์, 2551ข, หน้า 6) อีกทั้ง ปัญหาอันเกิดจากผู้นำเครือข่ายบางคนที่ขาดคุณธรรม ขาดวิสัยทัศน์ เอาเงินเป็นตัวตั้ง วิ่งตามกระแสวัตถุนิยม จึงไม่สามารถเรียนรู้ไปสู่การปรับเปลี่ยนจิตสำนึก ไม่เห็นความสำคัญของหลักการเอาใจกัน ไม่เห็นความสำคัญของเครือข่าย คิดแต่ประโยชน์ส่วนตนมากกว่าของกลุ่ม ไม่รับผิดชอบ ไม่เสียสละ ไม่เคารพผู้อาวุโสกว่า ทำงานหลายตำแหน่ง มองว่าการเดินทางเป็นปัญหาอุปสรรค ขาดความศรัทธาในหมู่คณะและเครือข่าย ทำให้ผู้นำไม่ใส่ใจที่จะทำอย่างจริงจัง ไม่พยายามที่จะสร้างความเข้าใจซึ่งกันและกัน รวมทั้งการไม่เข้าใจของคนในครอบครัว และการประสานงานไม่ชัดเจน จึงทำให้ทั้งชุมชนและทั้งเครือข่ายไม่เข้าใจกัน ซึ่งนอกจากนั้นความไม่พร้อมในทุก ๆ ด้าน รวมทั้งการมีเงินทุนสนับสนุนมาอย่างจำกัด กอปรกับการเอาเงินเป็นตัวตั้งและวิ่งตามกระแสวัตถุนิยมของตัวผู้นำ ทำให้ผู้นำพยายามเบียดบังเอาเงินและวัตถุเข้าสู่ตนเองและพวกพ้องเกินจากที่ได้ตกลงกันไว้กับมวลสมาชิก ทำให้สมาชิกไม่ไว้วางใจผู้นำ ดังนั้น จึงต้องคัดเลือกผู้นำที่สามารถสร้างบรรยากาศของการเอาใจกัน เข้าใจกัน และไว้วางใจกัน สื่อสารและประสานงานได้ ไม่เห็นแก่ตัวเอาแต่ได้ และสมาชิกส่วนใหญ่ยอมรับมาเป็นผู้นำ (ประชาคมสุขภาพอำเภออุบลรัตน์, 2551ข, หน้า 10-11)

มีคำพูดหนึ่งของ นพ.ประเวศ วะสี ที่กล่าวเอาไว้ว่า “ปรากฏการณ์ชาวนาไม่มีข้าวกิน ลูกชาวนาไปโรงเรียนโดยไม่ได้กินข้าว บางครั้งชาวนาต้องทำตัวเป็นขอทานด้วยซ้ำ ในยุครัฐบาลชาติชาย ผมเคยจัดสัมมนาให้นายกรัฐมนตรีพบชาวนา มีครูจากจังหวัดศรีสะเกษคนหนึ่งนำจดหมายนักเรียนขอลาหยุดไปเป็นขอทานมาให้นายกรัฐมนตรีดู หนังสือพิมพ์ก็นำไปลงข่าวกันยกใหญ่ เพราะมันเกิดปรากฏการณ์ที่ชาวนาเป็นหนี้ท่วมตัวร้อยละ 80 ของชาวนาไทยมีหนี้สินชนิดไม่มีทางคืนหลุดเรียกว่า “หนี้อมตะ” ต้องขอใช้ด้วยข้าวแทนเงิน จ่ายหนี้จนหมดไม่เหลือหรือ จนหลวงพ่อนานที่จังหวัดสุรินทร์ คิดค้นโครงการธนาคารข้าวขึ้นมา จึงทำให้ชาวนาที่นั่นเริ่มมีข้าวกิน” (คำคุณ, 2551ง, หน้า 16-17) ซึ่งรวมตัวกันทั้งผู้ผลิตและผู้บริโภคด้วยความรักความเอื้ออาทรต่อกัน โดยรวมตัวกันทั้งผู้ผลิตและผู้บริโภคที่อยากมีความสุข มีความรักความเอื้ออาทรต่อกัน มีความซื่อสัตย์ต่อกัน มีคุณธรรมและไว้วางใจกันได้ เอาความสุขเป็นตัวตั้ง ไม่เน้นเงินเป็นตัวตั้ง นำสินค้ามาแลกเปลี่ยนแบ่งปันกัน ราคาไม่แพง ฝากกันขายได้และหนุนเสริมความเป็นชุมชน (คำคุณ, 2551ข, หน้า 9) ทั้งนี้ ท่านอาจารย์พุทธทาส กล่าวไว้นานแล้วว่ามันวิกฤติแล้ว “ถ้าศีลธรรมไม่กลับคืนมา โลกจะวินาศ” การศึกษาของเราไม่สนใจเลยศึกษาแต่ทางเทคนิค ไม่ได้เอาศีลธรรมเป็นตัวตั้ง ซึ่งท่านพุทธทาสเรียกว่า “การศึกษาหมาหวาด่วน” ศีลธรรมพื้นฐานที่สุดในสังคม คือ การเคารพศักดิ์ศรีคุณค่าความเป็นคนของคนทุกคนอย่าง

เท่าเทียมกัน โดยเฉพาะคนเล็กคนน้อย คนยากคนจน คนเรามีเกียรติ มีศักดิ์ศรี มีศักยภาพอยู่ในตัวทุกคนที่จะพัฒนาไปเป็นมนุษย์ที่เจริญ หากขาดการเคารพศักดิ์ศรีคุณค่าความเป็นมนุษย์ของทุกคนแล้วจะพัฒนาอย่างไรก็ติดขัดหมด ศีลธรรมข้อนี้เป็นรากฐานประชาธิปไตย สิทธิมนุษยชน หากคนเรารู้สึกว่าตัวเองมีเกียรติ มีศักดิ์ศรี มีคุณค่า มีอิสระในฐานะที่เป็นคนก็มีความสุขอยู่ในตัว แต่ทุกวันนี้สังคมเราขาดศีลธรรมพื้นฐานนี้ เพราะสังคมไทยเป็นสังคมที่มีโครงสร้างอำนาจทางดั่งระหว่างผู้มีอำนาจและไม่มีอำนาจมาแต่โบราณ (มูลนิธิพัฒนาชุมชนอย่างยั่งยืนเพื่อคุณภาพชีวิตดีจังหวัดขอนแก่น, 2551ก, หน้า 15-16) ซึ่งการขับเคลื่อนกระบวนการพัฒนาทุกขั้นตอนต้องใช้ “ความรอบรู้” ในการพัฒนาต่าง ๆ ด้วยความรอบคอบเป็นไปตามลำดับขั้นตอน และสอดคล้องกับวิถีชีวิตของสังคมไทย รวมทั้งการเสริมสร้างศีลธรรมและสำนึกใน “คุณธรรม” จริยธรรมในการปฏิบัติหน้าที่และดำเนินชีวิตด้วยความเพียร อันจะเป็นภูมิคุ้มกันที่ดีในตัวให้พร้อมเผชิญความเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นทั้งในระดับครอบครัว ชุมชน สังคม และประเทศชาติ (ธวัชชัย เพ็งพินิจ และแสงอรุณ สุนทรี, 2552, หน้า 57)

จากที่กล่าวมาสรุปได้ว่า ปัญหาสุขภาวะของเกษตรกรตามแนวคิดของเครือข่ายปราชญ์ชาวบ้านด้านเกษตรกรรมภาคตะวันออกเฉียงเหนือด้านจิตใจ ประกอบด้วย ขาดคุณธรรม เช่น ไม่ซื่อสัตย์ต่อตนเองและผู้อื่น โกหกตัวเองและผู้อื่น มีจิตใจฟุ้งซ่าน ไม่มีสมาธิ ไม่ปล่อยวาง สู้กระแสจากภายนอกไม่ได้ มีความคิดอย่างรวบเรี่ยวรายทางลัด หลงเชื่อสื่อ เป็นต้น ครอบครัวแตกแยก/ขาดแรงงาน เช่น มีปัญหาในครอบครัว ครอบครัวแตกแยก ขาดความอบอุ่น เกิดความเครียด ลูกหลานไม่อยู่ด้วยทำให้ขาดคนช่วยทำงาน เป็นต้น หนี้สิน เช่น หนี้สินในการลงทุนทำการเกษตร การกู้ยืมเงิน ที่กลายมาเป็นหนี้อัมตะ เป็นต้น ภัยธรรมชาติ/ศัตรูพืช เช่น ภาวะความแห้งแล้ง ฝนไม่ตกตามฤดูกาล ทำให้ขาดน้ำทำการเกษตรในหน้าแล้ง หน้าฝนน้ำท่วม โรคพืชและแมลง เป็นต้น ไม่เชื่อมั่นในอาชีพ เช่น พื้นที่ทำกินน้อย ขาดความมั่นใจความศรัทธาในตัวเองในอาชีพของตนเองในสิ่งที่ตัวเองทำอยู่ เพราะเน้นหาเงินจำนวนมาก ในขณะที่ผลผลิตมีราคาต่ำ ค่าแรงงานสูง ลงทุนสูง ใช้ปุ๋ยมาก ขาดเงินทุนเกิดการกู้ยืมเงินมาลงทุนก่อให้เกิดหนี้สิน ร่างกายอ่อนแอเจ็บป่วยง่ายจากสารพิษสารเคมีที่ใช้ เป็นต้น ซึ่งปัญหาสุขภาวะของเกษตรกรตามแนวคิดของเครือข่ายปราชญ์ชาวบ้านด้านเกษตรกรรมภาคตะวันออกเฉียงเหนือด้านจิตใจ เรียงตามลำดับความสำคัญได้ ดังนี้ ขาดคุณธรรม ครอบครัวแตกแยก/ขาดแรงงาน หนี้สิน ภัยธรรมชาติ/ศัตรูพืช และไม่เชื่อมั่นในอาชีพ

3. ปัญหาสุขภาวะของเกษตรกรด้านสังคม

สุขภาวะที่สำคัญอีกประการหนึ่งของเกษตรกร คือ สุขภาวะทางสังคม ซึ่งจากการเก็บรวบรวมข้อมูลภาคสนาม กลุ่มตัวอย่างในการวิจัยได้ให้ทัศนะที่เกี่ยวข้องกับสุขภาวะทางด้านสังคมไว้เป็นจำนวนมาก ทางคณะผู้วิจัยจึงใคร่ขอนำเสนอมุมมองของกลุ่มตัวอย่างบางคน เพื่อสะท้อนให้เห็นว่าเครือข่ายปราชญ์ชาวบ้านด้านเกษตรกรรมภาคตะวันออกเฉียงเหนือ นั้น มีความคิดต่อ “สุขภาวะด้านสังคม” อย่างไรบ้าง ดังนี้

กวี ทุมภา กล่าวว่า “สุขภาวะทางสังคม คือ สังคมที่พึ่งพากันเอง”

กุน คำเปล่ง กล่าวว่า “การมีสังคมที่สงบสุข สามัคคีกัน มีความเข้าใจกัน”

เขียน ขนไฟโรจน์ กล่าวว่า “มีการช่วยกันคิดช่วยกันทำ”

ควร พรหมนัส กล่าวว่า “คนในหมู่บ้านที่มีศีลธรรม อยู่ร่วมกันในชุมชนโดยยึดหลักธรรมทางพระพุทธศาสนา ไม่สร้างความเดือดร้อนต่อกันและกัน”

คำนิง เจริญศิริ กล่าวว่า “การให้ การแบ่งปัน การเสียสละ การเกื้อกูล ช่วยเหลือซึ่งกันและกัน ทั้งทางมนุษย์และสิ่งแวดล้อม”

ชาย ตีจะมาลา กล่าวว่า “พึ่งพากัน ไม่ขัดแย้งกัน”

ดวงจันทร์ จำปามูล กล่าวว่า “เป็นที่ยอมรับของคนในสังคม อยู่ในสังคมที่ดี เป็นสังคมที่มีการแบ่งปัน โอบอ้อมอารี ช่วยเหลือซึ่งกันและกัน”

ดารา ดงกันจำ กล่าวว่า “สังคมมีส่วนร่วม มีกัลยาณมิตร มีมิตรภาพที่ดีต่อกัน”

ตา พรหมจันทร์ กล่าวว่า “ชอบช่วยเหลือผู้อื่น”

ทรงเดช ขวธรรม์ กล่าวว่า “สังคมเกื้อหนุนกัน ไม่แตกแยก คนในสังคมเคารพซึ่งกันและกัน สังคมอยู่เย็นเป็นสุข ผู้น้อยเคารพผู้ใหญ่”

ทวี สะเทินรัมย์ กล่าวว่า “มีกัลยาณมิตรที่ดี มีสังคมที่ดี”

ทองเต็ด ทาหาร กล่าวว่า “อยู่เย็นเป็นสุข มีความรัก ความสามัคคี”

ทองสา จุ่มคอม กล่าวว่า “มีความเอื้ออาทรต่อเพื่อนหรือชุมชน”

ทองเหรียญ วงษ์เวียน กล่าวว่า “พูดดี ไพเราะ เหมาะสม”

ทิพพาพรรณ ทิมทอง กล่าวว่า “พึ่งพาอาศัยกันได้ มีการแบ่งปัน”

นงลักษณ์ งามเหลือ กล่าวว่า “มีเพื่อนบ้านที่ดี”

บังอร สาลาด กล่าวว่า “อยู่ร่วมกันอย่างมีความสุข ไม่แบ่งพรรคพวก มีความสามัคคี”

บัวบรรณ ภาควิทย กล่าวว่า “สามัคคี อยู่รวมกันเป็นหมู่คณะ”

บำเพ็ญ ขายม กล่าวว่า “เรียนรู้ ประชุม อบรม กับส่วนรวมอยู่เสมอ”

บุญนำ นาพยัภ กล่าวว่า “มีความสุขดี พูดคุยรู้เรื่อง เข้าใจกันดี ไปด้วยกันได้”

บุญมา ศรีสวัสดิ์ กล่าวว่า “มีส่วนร่วม”

บุญมี วงษ์เวียน กล่าวว่า “ความสามัคคี อยู่รวมกันได้”

บุญศรี ศุภเลิศ กล่าวว่า “มีความสุขกับเพื่อน”

ประมวล ชำกรม กล่าวว่า “เป็นตัวอย่าง มีคนรักใคร่นับถือ”

ประมวล ปัชชัยโย กล่าวว่า “รอบตัวดีทุกคน อยู่อย่างมีความสุข เริ่มในครอบครัวของตนเอง หมู่บ้าน ตำบล อำเภอ จังหวัด และประเทศ”

ประสาร พลแสน กล่าวว่า “สังคมมีความสุข เป็นสังคมพึ่งพากันเอง เป็นสังคมแบ่งปัน เป็นสังคมที่มีความรักบริสุทธิ์เหมือนความรักของพ่อที่มีต่อลูก ไม่ว่าลูกจะอยู่ในสถานการณ์ใดพ่อแม่ก็รัก”

พรชัย สุราราชณ์ กล่าวว่า “อยู่ด้วยกันอย่างมีความสุข ไม่เห็นแก่ตัว”

พ่อจันทร์ที่ ประทุมภา กล่าวว่า “ไม่อยู่คนเดียวโดดเดี่ยว สร้างกลุ่มสร้างเครือข่าย เพื่อมีการแลกเปลี่ยนเรียนรู้ร่วมกันต่อเนื่อง และมีส่วนร่วมทุกภาคส่วน”

พิทุรย์ กลางสาทร กล่าวว่า “มีความสามัคคีและปรองดอง”

พูน ดวงภักดี กล่าวว่า “มีเพื่อน มีความคิดแลกเปลี่ยนเรียนรู้ช่วยกัน”

ละออง สุวรรณอำไพ กล่าวว่า “มีมนุษยสัมพันธ์ต่อเพื่อนมนุษย์”

วรารณ ชินน้อย กล่าวว่า “มีความสามัคคี”

วาสนา คำยา กล่าวว่า “มีมิตรแท้”

วิชิต ประทุมภา กล่าวว่า “มีการช่วยเหลือ มีความเสียสละ ช่วยเหลือเพื่อนบ้าน”

วีระ สิทธิสาร กล่าวว่า “การอยู่ร่วมกันอย่างมีความสุขของคนในสังคม ทุกคนทำหน้าที่ มีจิตใจที่จะช่วยสังคม เกื้อกูลกัน สามัคคี ประองตอง”

ศักดิ์ชัย ทองดี กล่าวว่า “มีจิตใจที่ดี ไม่มีการทะเลาะวิวาท”

ศักรินทร์ ภาชี กล่าวว่า “มีสังคมที่น่าอยู่ร่วมกัน การสร้างการมีส่วนร่วมในสังคม การช่วยเหลือเกื้อกูลกัน ปลอดภัย ยาสะพัตติ อาชญากรรม”

สกุณ แก้วเลื่อน กล่าวว่า “การอยู่ร่วมกันของคนในชุมชน”

สกุณไท กรีนฮอลล์ กล่าวว่า “มีเพื่อนบ้านดี”

สง่า แก้วลาน กล่าวว่า “อยู่ร่วมกันอย่างมีความสุข”

สมจิตร ปานชาลี กล่าวว่า “ได้ทำงานในกลุ่ม ได้แลกเปลี่ยนความคิดในกลุ่ม”

สมนึก ขวัญกิจสิทธิกุล กล่าวว่า “มีการช่วยกันในการจัดงาน”

สมบุญ สาเลาต กล่าวว่า “จิตใจดี มีความอดทน มีความรู้สึที่ดี ช่วยเหลือคนอื่น ใจดี ใจงาม”

สมบุญธ แสนโชติ กล่าวว่า “ทำงานเป็นกลุ่ม ทำงานเพื่อส่วนรวม”

สมปอง ตะนุพิช กล่าวว่า “มีความสามัคคีกัน รักษาประเพณี”

สมมุง อินทร์เฮ้า กล่าวว่า “ไม่คิดเบียดเบียนผู้อื่น ให้ความเอื้อเฟื้อเผื่อแผ่ต่อผู้อื่น”

สมหมาย สารางคำ กล่าวว่า “พูดคุยกันรู้เรื่อง เข้าใจ”

สมาน ปิยวงศ์ กล่าวว่า “มีความเสียสละ ช่วยเหลือผู้อื่น มีเมตตา”

สอน คำเหลือง กล่าวว่า “มีเพื่อนมาก”

สัน สีพี กล่าวว่า “สามัคคีกัน”

สันติธร สำรวมรัมย์ กล่าวว่า “การอยู่ร่วมกับผู้อื่นได้อย่างมีความสุข โดยการพึ่งพาอาศัยกัน ไม่เบียดเบียนกันและกัน”

สำเรียน สุกแสง กล่าวว่า “พึ่งพากัน ช่วยเหลือซึ่งกันและกัน”

สุนิจ กระยอม กล่าวว่า “การมีสังคมที่ดี ไม่เกิดความวุ่นวายทะเลาะเบาะแว้งกัน”

สุภาพ เกิดศักดิ์ ณ แวงน้อย กล่าวว่า “มีเพื่อนที่ดี มีกัลยาณมิตรที่ดี”

สุภาพ บุญทัน กล่าวว่า “พบปะสังสรรค์ ในหมู่คณะ”

สุรัตน์ วันวาลย์ กล่าวว่า “มีความร่วมมือ ร่วมใจ เป็นกลุ่ม”

สุริยกร ศรีชิน กล่าวว่า “การอยู่ในสังคมที่มีความสงบสุข มีความสามัคคี ช่วยเหลือกันและกัน”

สุวลี ภาชี กล่าวว่า “อยู่ด้วยกัน พึ่งพาอาศัยกันได้ รู้จักแบ่งปัน เอื้ออาทรต่อกัน ช่วยเหลือซึ่งกันและกันแบบพี่น้อง”

สุวสันต์ ชัยลา กล่าวว่า “อยู่ร่วมกันอย่างมีความสุข”

สุวัฒน์ชัย จำปานมูล กล่าวว่า “มีจิตใจแบ่งปัน อาสาพัฒนาส่วนรวม”

เสรี เทียงนิน กล่าวว่า “ไม่ทำให้ผู้อื่นเดือดร้อน ไม่เสพยาเสพติด”

ไสว พากุดแร่ กล่าวว่า “มีเพื่อนมาก”

หนา เชื้อกุดรุ กล่าวว่า “มีความเอื้อเฟื้อเผื่อแผ่ต่อกันและกัน”

หนูนิล สำรวมรัมย์ กล่าวว่า “ช่วยเหลือเอื้อเฟื้อเผื่อแผ่”

หนูพลอย จุมเกต กล่าวว่า “สังคมสงบสุข แบ่งปัน ดูแลกันได้”

อำนวย ศรีคล้าย กล่าวว่า “การพึ่งพากัน มีความพร้อมและรับผิดชอบที่จะทำงานตามหน้าที่ และสิ่งที่ได้รับมอบหมาย”

อุดม ทิขาว กล่าวว่า “มีการปรึกษาหารือสิ่งดี ๆ เพื่อเป็นประโยชน์ในชุมชนและหมู่บ้าน”

อุทัย จำยก กล่าวว่า “สังคมที่เข้มแข็ง สังคมที่ดี”

อุบล เกิดศักดิ์ ณ แวงน้อย กล่าวว่า “การอยู่ในสังคมที่ดี”

จากเห็นว่า มุมมองของเครือข่ายปราชญ์ชาวบ้านด้านเกษตรกรรมภาคตะวันออกเฉียงเหนือ ต่อสุขภาวะด้านสังคม จะเชื่อมโยงกับการมีสังคมที่สงบอยู่เย็นเป็นสุข เข้มแข็ง พึ่งพาอาศัยกัน เป็น กัลยาณมิตรที่มีความรักความสามัคคีปรองดอง เข้าใจกัน มีศีลธรรม รักษาประเพณีวัฒนธรรม ปลอดภัย อบายมุข ยาเสพติด อาชญากรรม ไม่สร้างความเดือดร้อน รู้จักให้ แบ่งปัน โอบอ้อมอารี เสียสละ ช่วยเหลือเผื่อแผ่เอื้ออาทรเกื้อกูลกัน ช่วยกันคิดช่วยกันทำไม่ขัดแย้งไม่แตกแยกไม่ทะเลาะวิวาท ไม่ เห็นแก่ตัว ไม่คิดเบียดเบียน อยู่รวมกันเป็นหมู่คณะ รับผิดชอบต่องานตามหน้าที่ เคารพซึ่งกันและกัน รวมกลุ่มสร้างเครือข่ายมีส่วนร่วมแลกเปลี่ยนเรียนรู้ร่วมกัน มีมนุษยสัมพันธ์ที่ดีเป็นมิตรแท้ ซึ่ง สอดคล้องกับทัศนะของนักวิชาการที่มองสุขภาวะทางสังคมว่า คือ ความสามารถของบุคคลที่สามารถ ปรับตัวให้อยู่ในสังคมได้อย่างดีและมีความสุข อยู่ร่วมกันด้วยดีในครอบครัว ในชุมชน ในที่ทำงาน ใน สังคม ในโลก มีครอบครัวที่อบอุ่น ชุมชนเข้มแข็ง มีความยุติธรรม มีความเสมอภาค มีความภราดร ภาพ มีสันติภาพ (ประภาพร ไตรนรินทร์, 2552, หน้า 12 และสุชานันท์ คุณผล, 2553, หน้า 4) ซึ่งใน ปัจจุบันเกษตรกรต้องเผชิญกับปัญหาสุขภาวะด้านสังคม ดังนี้

ตารางที่ 4.3 ปัญหาสุขภาวะของเกษตรกรด้านสังคม

ที่	ปัญหาสุขภาวะของเกษตรกรด้านสังคม	คะแนน	ร้อยละ
1	ขาดความสามัคคี	110	39.01
2	ตามกระแส	63	22.34
3	ยาเสพติด	47	16.67
4	ขาดความรับผิดชอบ	34	12.06
5	ไม่มีแหล่งเงินทุน	17	6.02
6	ไม่อนุรักษ์ประเพณีวัฒนธรรม	11	3.90
รวม		282	100.00

จากตารางที่ 4.3 พบว่า ปัญหาสุขภาวะของเกษตรกรตามแนวคิดของเครือข่ายปราชญ์ ชาวบ้านด้านเกษตรกรรมภาคตะวันออกเฉียงเหนือด้านสังคม มีทั้งหมด 6 ประเด็น ซึ่งประเด็นที่มีความสำคัญ 3 อันดับแรก ประกอบด้วย ขาดความสามัคคี ตามกระแส และยาเสพติด คิดเป็นร้อยละ 39.01, 22.34 และ 16.67 ตามลำดับ

คำทอง ดงกันจำ กล่าวว่า “สังคมทุกวันนี้ ขาดความสามัคคี เห็นแก่ตัว แบ่งพรรคแบ่งพวก ตามกระแส ขาดความรับผิดชอบ”

คำปน ร้อยศรี กล่าวว่า “ขาดความสามัคคี เห็นแก่ตัว ขาดคุณธรรมประจำใจ ตามกระแส”

คำมี มุ่งคุณ กล่าวว่า “ขาดความรับผิดชอบ ขาดความสามัคคี ยาเสพติด”

บังอร สาลาด กล่าวว่า “วิ่งตามกระแส ไม่อนุรักษ์ประเพณีวัฒนธรรม”

บุญโชติ ปาปะกัง กล่าวว่า “ขาดความสามัคคีกัน เอาแต่เอาเปรียบกัน ไม่รับผิดชอบ”

ประจวบ ชัยนา กล่าวว่า “ไม่เอื้อเฟื้อต่อคนอื่น ขาดความสามัคคี สังคมวุ่นวาย ขาดความรับผิดชอบ ยาเสพติด”

ไพฑูรย์ ร้อยศรี กล่าวว่า “แตกแยก ขาดการพึ่งพากัน ไม่อนุรักษ์ประเพณีวัฒนธรรม”

วิจิต ประทุมภา กล่าวว่า “ครอบครัวแตกแยก ยาเสพติด ตามกระแสสังคม เพลิดเพลินกับความสนุกสนาน ขาดความรับผิดชอบ”

สมศรี บุตตานันท์ กล่าวว่า “แตกแยก ขาดความสามัคคี คิดไม่เหมือนกัน บางคนคิดแบบพอเพียง บางคนคิดอยากรวยทางลัด ขาดคุณธรรม”

สันติธรรมาภรณ์ กล่าวว่า “มีความโลภมาก คอยเบียดเบียนกันและกัน ไม่ช่วยเหลือกัน ร่างกายได้รับแต่สิ่งไม่ดี เช่น อาหารดิบ อากาศ สภาพแวดล้อม สังคมเกษตรมุ่งประเด็นใหญ่ไปในทางอุตสาหกรรมมากกว่าการทำเกษตรแบบเดิม ตามกระแส ต้นทุนสูง ไม่มีแหล่งเงินทุน ไม่สามารถพึ่งตนเองได้ ขาดความรับผิดชอบ”

สาม ปุระเหล่า กล่าวว่า “ไม่ช่วยเหลือกัน ขาดความรับผิดชอบ เห็นแก่ตัวมากขึ้น”

สุริยกร ศรีชิน กล่าวว่า “วิ่งตามกระแส ทีวีจอแบนก็อยากได้ จอแอลซีดีก็อยากได้ ค่าทุนนิยมมันสูง จุดอ่อนคือแพ้การตลาด จัดการตัวเองไม่เป็น อยากรวย”

เมื่อมนุษย์อยู่ภายใต้วัฒนธรรมบริโภคนิยม ซึ่งให้คุณค่ากับวัตถุเป็นสำคัญ ทำให้วิถีปฏิบัติและครองชีวิตที่สังคมเคยให้คุณค่าถูกทอดทิ้งทั้งในด้านของความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์ มุมมองที่มีต่อธรรมชาติและจารีตประเพณี เพราะการผลิตที่เน้นการเพิ่มปริมาณไม่มีที่สิ้นสุด นำมาสู่การเบียดเบียนธรรมชาติจนเกินสมดุล ส่งผลเกี่ยวเนื่องให้เกิดการแย่งชิง การแยกตัวโดดเดี่ยว เอาตัวรอดหมดความเอื้ออาทร ไม่ยี่หระต่อชะตากรรมของสภาพแวดล้อมและทรัพยากรที่ขาดแคลน (คำคุณ, 2554, หน้า 15) เห็นได้ชัดจากวลีที่ว่า “เงินไม่มา กาไม่เป็น” วิถีคิดเช่นนี้ขยายวงกว้างอย่างรวดเร็ว ทำลายระบบพึ่งตนเองลงโดยสิ้นเชิง ทำลายประเพณีที่มีความรัก ความเอื้ออาทร เช่น ประเพณีลงแขกเกี่ยวข้าว ทำลายระบบพึ่งพากันในสังคม เช่น ระบบ “ยาขอหมอวาน” ไปอย่างราบคาบ โดยระบบคิดเดียวกัน คือ ทุกคนมีกำไรสูงสุด เพื่อจะได้มีเงินมาก ๆ จะได้ซื้อวัตถุเยอะ ๆ แล้วจึงจะมีคุณภาพชีวิตและสิ่งแวดล้อมที่ดี ด้วยวิถีคิดเช่นนี้ผู้ด้อยโอกาสในชนบทจึงลำบากที่สุด เพราะไม่เพียงสามารถหักห้ามใจตนเองให้หลงใหลกับคำสอนเรื่องพระเจ้าองค์ใหม่(เงินตรา)ได้แล้ว ยังถูกล้างลูกโดยคนต่างถิ่นในเมือง ดูดเงินและทรัพยากรไปเก็บไว้ในเมืองใหญ่ ๆ (คำคุณ, 2553, หน้า 14) ซึ่งในช่วง 40 ปีเศษที่ผ่านมา ป่าไม้ถูกทำลายเพื่อขายราคาถูก ๆ ให้ต่างชาติกว่า 150 ล้านไร่ ในรูปแบบต่าง ๆ ทำให้ปัจจัย 4 ทั้งอาหาร เครื่องนุ่งห่ม ยารักษาโรค และที่อยู่อาศัยลดลง ต้องวิ่งไล่ล่าหาเงินมาซื้อปัจจัย 4 และความสนุกสนานหลอหลอที่เข้าใจว่าเป็นความสุข แต่เงินที่หาได้กลับไม่พอใช้เสียที่จึงต้องเข้าสู่ระบบสินเชื่อกู้ยืมทั้งดอกเบี้ยสูงและขาดการวิเคราะห์ จึงใช้จ่ายไปกับสิ่งฟุ่มเฟือย ทำให้หนี้สินมาก รายจ่ายสูงรายรับต่ำ ช่องว่างระหว่างรายได้กว้างขึ้นเรื่อย ๆ และเงินออมไม่มี เกิดวิกฤติเศรษฐกิจระดับรากหญ้าอย่างเห็นได้ชัด จนถึงวิกฤติของสิ่งแวดล้อมที่มีสภาพดินเลน น้ำแล้ง ป่าหมดมลภาวะ คนอยู่ในชุมชนไม่ได้ต้องขายพ่อไปทำงานหนักในต่างแดน ขายลูกไปโรงงาน ขายเมียไปเป็น

คนใช้ในต่างประเทศ บ้านแตกสาแหรกขาด ชุมชนล่มสลาย เกิดทุกขภาวะทางกาย ทางใจ ทางสังคม และทางปัญญา หนักหนาที่สุด คือ การพลัดท่าเสียที่ไม่รู้เท่าทันการค้าเสรี การเงินเสรี และโลกาภิวัตน์ (ประชาคมสุขภาพอำเภออุบลรัตน์, 2551ก, หน้า 10-11)

อำนาจรัฐที่ดี อำนาจเงินที่ดี อำนาจความรู้ที่ดี ล้วนทำลายความเป็นชุมชน อำนาจรัฐรวมศูนย์ จะไม่ให้คุณค่าแก่ความเป็นชุมชน อำนาจเงินอันเป็นโลกจริตก็ไม่คำนึงถึงคุณค่าความเป็นคนและการอยู่ร่วมกัน ระบบการศึกษาที่เอาวิชาเป็นตัวตั้งแต่ไม่เอาชีวิตเป็นตัวตั้งก็จะไม่เข้าใจชุมชนและมีผลทางลบต่อชุมชน อารยธรรมปัจจุบันซึ่งเป็นอารยธรรมวัตถุนิยม บริโภคนิยม เงินนิยมนั้น มีผลทำลายความเป็นชุมชนไปทั่วโลก ทำให้มนุษย์ตกอยู่ในสภาพตัวใครตัวมันและเกิดวิกฤตการณ์ทุกด้าน ทั้งวิกฤตการเมือง ซึ่งมีรากฐานมาจากวิกฤตวัฒนธรรมหรือวิกฤตการณ์แห่งการขาดวิถีชีวิตร่วมกัน ในสภาพวิกฤตมนุษย์จึงตกอยู่ในความเครียดไปทั่วโลก หรือตกอยู่ในทุกขภาวะ (มูลนิธิพัฒนาชุมชนอย่างยั่งยืนเพื่อคุณภาพชีวิตดีจังหวัดขอนแก่น, 2552ข, หน้า 18) ในสังคมสมัยใหม่ที่ซับซ้อนมีปัญหาเชิงโครงสร้างที่ยากต่อการเข้าใจและแก้ไข ยิ่งแก้ยิ่งทะเลาะกันจนมั่วและทอนกำลังและแก้ไม่ได้ เมื่อแก้ไม่ได้ก็ยิ่งหงุดหงิด ยิ่งโกรธ และยิ่งทะเลาะกันมากขึ้น (คำคุณ, 2551ค, หน้า 14)

งานพัฒนาสุขภาพให้บูรณาการเป็นองค์รวมและช่วยให้ประชาชนดีขึ้นทั้งทางกาย ทางใจ ทางสังคม และทางปัญญาเป็นงานที่ยาก เพราะเป็นงานที่ต้องการปัญญา เวลา กัลยาณมิตร และเงินทุนเพื่อการเรียนรู้อย่างต่อเนื่องและสม่ำเสมอ ซึ่งมักจะมีแหล่งทุนจำนวนไม่มากนักที่เข้าใจที่ยอมให้งานพัฒนาขับเคลื่อนไปตามความพร้อมของชาวบ้านและตามวิธีคิดดังกล่าว เพราะแหล่งทุนล้วนตกอยู่ในกรอบการบริหารที่ยึดเอาเงินเป็นตัวตั้งทั้งในรูปของเป้าหมายสุดท้ายและในรูปของตัวชี้วัดความสำเร็จ (ประชาคมสุขภาพอำเภออุบลรัตน์, 2551ข, หน้า 42) ในขณะที่ชาวบ้านต้องปรองดองกัน มีความสามัคคีและความพร้อมเพรียงกัน ถือเป็นพื้นฐานที่สำคัญในการปฏิบัติงานแก้ปัญหาของตนเอง ชุมชน และทำงานใหญ่แก้ปัญหาของประเทศชาติ ความสามัคคีนี้จะเกิดมั่นคงได้ก็ด้วยบุคคลในหมู่คณะมีคุณธรรมเป็นเครื่องยึดเหนี่ยวผูกพันจิตใจของกันและกันไว้ เมื่อชาวบ้านระดับรากหญ้ามีความสามัคคีมีความเข้มแข็ง พลังแผ่นดินก็จะเกิดขึ้น ทำให้ทุกคนมีความมั่นคงและปลอดภัย ชุมชนที่เข้มแข็งแล้วควรสานต่อให้เกิดความเข้มแข็งเพิ่มขึ้นเรื่อย ๆ และเปิดโอกาสให้ชุมชนใหม่ ๆ ในสภาวะเจริญเติบโตตามไปด้วย รวมทั้งประสานหน่วยงานต่าง ๆ ให้ทำหน้าที่อย่างเต็มกำลังไม่ทำงานเพียงเพื่อให้ได้บ้านอายุรางวัลและผลประโยชน์เท่านั้น แต่หันมารวมพลังสร้างสังคมและสร้างชาติให้เจริญก้าวหน้าตลอดไป (มูลนิธิพัฒนาชุมชนอย่างยั่งยืนเพื่อคุณภาพชีวิตดีจังหวัดขอนแก่น, 2550ข, หน้า 53)

จากที่กล่าวมาสรุปได้ว่า ปัญหาสุขภาพของเกษตรกรตามแนวคิดของเครือข่ายปราชญ์ชาวบ้านด้านเกษตรกรรมภาคตะวันออกเฉียงเหนือด้านสังคม ประกอบด้วย ขาดความสามัคคี เช่น เห็นแก่ตัว แยกแยก แบ่งพรรคแบ่งพวก ขาดคุณธรรมประจำใจ เอาเปรียบกัน ขาดการพึ่งพากันเอง เป็นต้น ตามกระแส เช่น เชื้อสื่อ แพ้การตลาด อยากรวย มีความโลภ จัดการตัวเองไม่เป็น เป็นต้น ยาเสพติด เช่น สุรา สารเสพติด หลงเพลิดเพลินกับความสนุกสนาน เป็นต้น ขาดความรับผิดชอบ เช่น ไม่รับผิดชอบต่อหน้าที่ของตนเอง เป็นต้น ไม่มีแหล่งเงินทุนในการทำเกษตรกรรม มุ่งเน้นการผลิตเพื่อการค้าหรือเพื่อการอุตสาหกรรม ไม่อนุรักษ์ประเพณีวัฒนธรรม เนื่องจากหลงใหลไปตามกระแส บริโภคนิยม วัตถุนิยม ซึ่งปัญหาสุขภาพของเกษตรกรตามแนวคิดของเครือข่ายปราชญ์ชาวบ้านด้าน

เกษตรกรรมภาคตะวันออกเฉียงเหนือด้านสังคม เรียงตามลำดับค่าคะแนนได้ ดังนี้ ขาดความสามัคคี ตามกระแส ยาเสพติด ขาดความรับผิดชอบ ไม่มีแหล่งเงินทุน และไม่อนุรักษ์ประเพณีวัฒนธรรม

4. ปัญหาสุขภาวะของเกษตรกรด้านปัญญาหรือจิตวิญญาณ

สุขภาวะด้านปัญญาหรือจิตวิญญาณ ถือเป็นสุขภาวะองค์รวมที่บูรณาการสุขภาวะด้านอื่น ๆ ซึ่งถือได้ว่าเป็นศูนย์กลางของสุขภาวะในการดำรงชีวิต (ธวัชชัย เฟ็งพิณิจ, 2549, หน้า 10) จากการเก็บรวบรวมข้อมูลภาคสนาม กลุ่มตัวอย่างในการวิจัยได้ให้ทัศนะที่เกี่ยวข้องกับสุขภาวะทางด้านปัญญาหรือจิตวิญญาณไว้เป็นจำนวนมาก ทางคณะผู้วิจัยจึงใคร่ขอนำเสนอมุมมองของกลุ่มตัวอย่างบางคน เพื่อสะท้อนให้เห็นว่าเครือข่ายปราชญ์ชาวบ้านด้านเกษตรกรรมภาคตะวันออกเฉียงเหนือ นั้นมีความคิดต่อ “สุขภาวะด้านปัญญาหรือจิตวิญญาณ” อย่างไรบ้าง ดังนี้

กวี ทุมภา กล่าวว่า “มีความรู้ในการบริหารสุขภาพจิตใจให้ปัญญาดี”

กุน คำเปล่ง กล่าวว่า “การมีชีวิตที่ดี แสวงหาความรู้ การมีภูมิปัญญา”

ควร พรหมนัส กล่าวว่า “ความสามารถแก้ปัญหาอุปสรรคต่าง ๆ ด้วยความรู้หรือภูมิปัญญาของตน มีความสามารถอยู่ร่วมกัน อยู่อย่างสงบสุขได้ พึ่งพากัน ยอมที่จะขาดทุน เพื่อเป็นกำไร”

คำนิง เจริญศิริ กล่าวว่า “ปฏิบัติถูกต้อง ไม่เบียดเบียนตนเองและผู้อื่น สร้างคุณงามความดีช่วยเหลือเพื่อนมนุษย์และโลกให้อุดมสมบูรณ์และสงบสุข หยุคชั่ว ทำดี ทำจิตใจให้ผ่องใส”

คำปน ร้อยศรี กล่าวว่า “ไม่ช่วยเหลือซึ่งกันและกัน ปัญญาไม่เกิด”

ดวงจันทร์ จำปามูล กล่าวว่า “มีความรู้ ความสามารถ รอบรู้ สามารถถ่ายทอดความรู้ให้กับเพื่อนบ้านหรือคนที่สนใจได้”

ตา พรหมจันทร์ กล่าวว่า “มีความดี รู้จักทำกินด้วยตนเอง มั่นทำบุญ”

ทรงเดช ขวดรัมย์ กล่าวว่า “มีความเป็นผู้รู้ รู้จักขนบธรรมเนียมประเพณี ซึ่งสามารถนำไปปฏิบัติสืบทอดและเคารพ ยึดถือ ปฏิบัติ ตามขนบประเพณีที่ดีงาม”

ทวี สะเทินรัมย์ กล่าวว่า “มีความรู้รอบด้านทั้งความคิด การกระทำที่นำไปสู่ทางด้านจิตใจและปัญญา”

ทองจันทร์ ทุมคำ กล่าวว่า “มีความเฉลียวฉลาดขึ้น”

ทองเต็ด ทาหาร กล่าวว่า “มีปัญหาดีขึ้น เฉลียวฉลาด ทำให้งานทำการสำเร็จทุกอย่าง”

ทองเหรียญ วงษ์เวียน กล่าวว่า “ปัญญา ความรอบรู้ คู่คุณธรรม”

ทิพพาพรรณ ทิมทอง กล่าวว่า “มีความสำนึกถึงบุญคุณของประเทศชาติบ้านเมือง มีความคิดที่ดี มีความรู้ดีในด้านการพัฒนา บ้านเมือง ไม่คิดโกงกินประเทศชาติ”

บังอร สาลาด กล่าวว่า “การดำเนินชีวิตมีการวางแผน รอบคอบ พิจารณาเศรษฐกิจครอบครัว สิ่งแวดล้อม ภูมิปัญญา วิถีชีวิต สุขภาพ ประสบความสำเร็จ”

บัวบรรณ ภาควิทยโคย กล่าวว่า “ศึกษาหาความรู้ใหม่ ๆ ให้ทันโลกทันเวลา”

บำเพ็ญ ขายม กล่าวว่า “มีปัญหา มีความสามารถ มีความรู้ถ่ายทอดให้คนอื่นไปปฏิบัติ”

บุญนำ นาพยับ กล่าวว่า “คิดดีต่อกัน ไปกันได้ ทำดีคิดดี”

บุญมา มูลมณี กล่าวว่า “ปัญญาดี”

บุญมา ศรีสวัสดิ์ กล่าวว่า “มีปัญหาดี ความคิดดีต่อส่วนรวม คิดแต่สิ่งที่ดีต่อส่วนรวม”

บุญยัง กองทุ่งมน กล่าวว่า “มีใจรักมากในการเกษตร”

บุญเรือง ช่วยนา กล่าวว่า “มีปัญญาทำ มีปัญญาคิดที่จะทำในสิ่งที่ถูกต้อง”
 บุญเลิศ เวชสวัสดิ์ กล่าวว่า “มีความคิดที่ฉลาดหลักแหลม”
 ประมวล ชำกรม กล่าวว่า “มีความรู้พอประมาณ”
 ประมวล ปิซชัยโย กล่าวว่า “มีปัญญาดี คิดดี ทำดี ทำจริง”
 ประสาร พลแสน กล่าวว่า “ได้คิด จนคิดได้ ทำเป็น”
 ประสิทธิ์ วิชาธรรม กล่าวว่า “มีใจรักในการเกษตร”
 พ่อจันทร์ที ประทุมภา กล่าวว่า “มีการศึกษา เรียนรู้ตลอดชีวิต เพื่อเป็นการพัฒนาต่อยอด”
 พิฑูรย์ กลางสาทร กล่าวว่า “มีปัญญาดี เฉลียวฉลาด สามารถเอาตัวรอดได้”
 ละออง สุวรรณอำไพ กล่าวว่า “มีปัญญา เฉลียวฉลาดด้านปัญญา”
 วราภรณ์ ชินน้อย กล่าวว่า “ทำอะไรมีสติ”
 วิจิต ประทุมภา กล่าวว่า “หาความรู้ใส่ตัวเองและขยายให้กับคนอื่น”
 วีระ สิทธิสาร กล่าวว่า “การมีความศรัทธาในตนเอง ศรัทธาในอาชีพ ความเป็นตัวตน”
 ศักรินทร์ ภาษี กล่าวว่า “มีความรู้ในการดูแลตนเอง ทั้งด้านวิถีความเป็นอยู่ อาชีพ สังคม
 สิ่งแวดล้อม มีการรวมกลุ่มแก้ไขปัญหาร่วมกันอย่างเป็นระบบ คิดเป็น แก้ไขปัญหาตัวเองเป็น”
 สง่า แก้วลาน กล่าวว่า “คิดเป็น แก้ไขปัญหาของตนเองเป็น”
 สมบุญ สาลาด กล่าวว่า “ช่วยแก้ปัญหาในสังคมและมีความสามารถเฉพาะตัว ทำงานเพื่อ
 ชุมชน”
 สมศรี อินทร์เฮ้า กล่าวว่า “มีสติสัมปชัญญะ”
 สมหมาย สารางคำ กล่าวว่า “มีแนวความคิดที่ดีต่อกัน”
 สมาน ปิยวงศ์ กล่าวว่า “มีความรู้ มีปัญญา มีความสามารถแก้ปัญหา”
 สอน เค้าเหลือง กล่าวว่า “ฉลาด”
 สัน สีพี กล่าวว่า “สร้างความคิดได้ มีคุณธรรมในใจตนเอง”
 สันติธร สำรวมรัมย์ กล่าวว่า “มีความคิดที่ดี สร้างสรรค์ พร้อมไปสู่การพัฒนาตามสภาวะ
 ของการเปลี่ยนแปลงตลอดเวลา”
 สำเรียน สุกแสง กล่าวว่า “ทำความดี รู้โทษ รู้ประโยชน์ต่อตนเองและผู้อื่น”
 สุนิจ กระยอม กล่าวว่า “การคิดดี มองโลกในแง่ดี และไม่คิดในทางลบต่อคนอื่น”
 สุภาพ เกิดศักดิ์ ณ แวงน้อย กล่าวว่า “มีความรู้ มีปัญญาดี รู้เท่าทัน รู้กัน รู้แก้ รู้ตนเอง รู้คน
 อื่นด้วย”
 สุวลี ภาษี กล่าวว่า “มีความเห็นแบบใช้หลักเหตุผล รู้ผิด รู้ถูกอย่างชัดเจน ไม่ใช่เดาสุ่มหรือ
 จดจำมา ต้องเป็นความรู้จากจิตวิญญาณที่ประกอบด้วยสัมมาทิฐิตามแนวทางพุทธ รู้จักเหตุผล จึง
 เรียกว่า จิตปัญญา”
 สุวสันต์ ชัยลา กล่าวว่า “มีความคิดสร้างสรรค์ในทางที่ดี”
 สุวัฒน์ชัย จำปามูล กล่าวว่า “สร้างปัญญาตามที่เราเห็นและศรัทธาให้เกิดผลลัพธ์ที่ดี ทั้งตัว
 เองและส่วนรวม”
 เสถียร จำยอก กล่าวว่า “มีความรอบรู้ทางด้านการเกษตรอย่างแท้จริง”
 เสถียร ชนไพโรจน์ กล่าวว่า “คิดไตร่ตรอง รอบคอบ มีสติ”

เสรี เทียงนิน กล่าวว่า “คิดแต่สิ่งดี ๆ ทำแต่สิ่งดี ๆ มีสติ”

หนา เชื้อกุดรุ กล่าวว่า “มีความคิดสร้างสรรค์ในทางที่ดีต่อสังคมและเพื่อนฝูง”

หนูนิล ส้ารวมรัมย์ กล่าวว่า “จิตมีความมุ่งมั่นที่จะสร้างสิ่งที่ดีต่อตัวเองและผู้อื่น”

หนูพลอย จูมเกต กล่าวว่า “อยู่ด้วยกันได้อย่างสงบสุข รู้ว่าเราทำอย่างไรคนอื่นจะไม่เดือดร้อน รู้ว่าตัวเองทำอะไรอยู่”

อำนวย ศรีคล้าย กล่าวว่า “ความพร้อม ความระลึกได้อย่างมีเหตุผล มีสติรอบคอบอยู่เสมอ มีคุณธรรมประจำตัวในการทำงาน”

อุดม ทิขาว กล่าวว่า “ความคิดสร้างสิ่งดี ๆ ขึ้นมาให้กับตัวเอง ศึกษาความรู้อย่างต่อเนื่องอยู่เสมอ เพราะปัญหาต้องใช้ปัญญาแก้”

อุทัย จำยก กล่าวว่า “มีปัญญารอบรู้ที่แท้จริง”

จากเห็นว่า มุมมองของเครือข่ายปราชญ์ชาวบ้านด้านเกษตรกรรมภาคตะวันออกเฉียงเหนือ ต่อสุขภาวะด้านปัญญาหรือจิตวิญญาณ จะเชื่อมโยงกับการมีความคิดสร้างสรรค์ มองโลกในแง่ดี มีสติปัญญา รู้ผิดชอบชั่วดี มีคุณธรรม มีเหตุผล บริหารจิตใจให้ผ่องใส ดำเนินชีวิตด้วยความรู้ความสามารถ รอบคอบ มีการวางแผน ปฏิบัติถูกต้อง มีสัมมาทิฐิ แก้ปัญหาได้ มีความศรัทธาในตนเองและศรัทธาในอาชีพ สามารถอยู่ร่วมกันคนอื่นอย่างสงบสุข ไม่เบียดเบียนตนเองและผู้อื่น พึ่งพาช่วยเหลือซึ่งกันและกัน คิดเห็นต่อส่วนรวม มีภาวะผู้นำทั้งความคิดและการกระทำ แสวงหาความรู้ใหม่ ๆ และถ่ายทอดความรู้สู่คนอื่น ซึ่งสอดคล้องกับทัศนะของนักวิชาการที่มองสุขภาวะทางปัญญาหรือจิตวิญญาณว่า คือ ความสุขอันประเสริฐที่เกิดจากมีจิตใจสูง เข้าถึงความจริงทั้งหมด ลดละความเห็นแก่ตัว เสียสละ ความรู้สึกมีความสุขในจิตใจที่เกิดขึ้นเมื่อทำความดีหรือจิตสัมผัสที่มีคุณค่า สูงส่งหรือสิ่งสูงสุด (ประภาพร ไตรนิรันดร์, 2552, หน้า 12 และสุชานันท์ คุณผล, 2553, หน้า 4) ซึ่งในปัจจุบันเกษตรกรต้องเผชิญกับปัญหาสุขภาวะด้านปัญญาหรือจิตวิญญาณ ดังนี้

ตารางที่ 4.4 ปัญหาสุขภาวะของเกษตรกรด้านปัญญาหรือจิตวิญญาณ

ที่	ปัญหาสุขภาวะของเกษตรกรด้านปัญญาหรือจิตวิญญาณ	คะแนน	ร้อยละ
1	ขาดการเรียนรู้	113	42.16
2	ขาดการบริหารจัดการแหล่งน้ำ	50	18.66
3	เห็นแก่ตัว	41	15.30
4	ขาดประสบการณ์	34	12.69
5	ขาดการวางแผนที่ดี	30	11.19
รวม		268	100.00

จากตารางที่ 4.4 พบว่า ปัญหาสุขภาวะของเกษตรกรตามแนวคิดของเครือข่ายปราชญ์ชาวบ้านด้านเกษตรกรรมภาคตะวันออกเฉียงเหนือด้านปัญญาหรือจิตวิญญาณ มีทั้งหมด 5 ประเด็น ซึ่งประเด็นที่มีความสำคัญ 3 อันดับแรก ประกอบด้วย ขาดการเรียนรู้ ขาดการบริหารจัดการแหล่งน้ำ และเห็นแก่ตัว คิดเป็นร้อยละ 42.16, 18.66 และ 15.30 ตามลำดับ

ก้อม หล่าโคตร์ กล่าวว่า “ขาดการบริหารจัดการแหล่งน้ำ ขาดการเรียนรู้ ขาดประสบการณ์ ขาดการสนับสนุนจากภาครัฐ”

กุน คำเปล่ง กล่าวว่า “ปัญหาจากที่เราใช้สารพิษสารเคมี ปัญหาที่เกิดจากเราใช้กำลังกายเรามากเกินไป ปัญหาที่เกิดจากอาหารกิน ล้วนเกิดจากความเห็นแก่ตัว ขาดการเรียนรู้ ขาดประสบการณ์ ขาดการวางแผนที่ดี”

คำกอง ดงกันจำ กล่าวว่า “ขาดความรู้ ขาดการเรียนรู้ ประสบการณ์ไม่เพียงพอ ฟังภายนอก ไม่ฟังตนเอง”

ดารา ดงกันจำ กล่าวว่า “ความสำนึกรับผิดชอบต่อสังคมน้อยลง เห็นแก่ตัวมากขึ้น”

บุญโชติ ปาปะกั้ง กล่าวว่า “ขาดความรู้ ขาดการเรียนรู้ ขาดประสบการณ์ ขาดทุนขาดการวางแผนที่ดีในการดำเนินชีวิต”

บุญมา มุลมณี กล่าวว่า “ขาดน้ำในหน้าแล้ง ขาดการบริหารจัดการแหล่งน้ำ”

บุญยัง กองทุ่งมน กล่าวว่า “ขาดการเรียนรู้ ขาดช่วยเหลือด้านความรู้ ขาดการบริหารจัดการแหล่งน้ำ และขาดการวางแผนที่ดี”

พ่อคำเตื่อง ภาษี กล่าวว่า “ขาดการเรียนรู้ ขาดประสบการณ์ ขาดการวางแผนที่ดี ขาดการบริหารจัดการแหล่งน้ำ เราต้องจัดการกับความรู้ด้านดิน น้ำ และพืชเสียใหม่ ความรู้สมัยใหม่ที่หลงใหลมานานมักจะบอกว่าการปลูกพืชแต่ละต้นต้องมีระยะห่าง ต้องตายหญ้า ต้องอะไรต่อมิอะไรอีกมาก แต่ธรรมชาติสอนเราบอกว่าไม่ต้องถึงขนาดนั้น สมมติว่าเราปลูกกล้วย โคนกล้วยเราก็ปลูกพริก ปลูกมะเขือ หรือปลูกไม้ยืนต้น อย่างตะเคียนทอง ยางนา พืชแต่ละอย่างป้องกันแดดให้กันและกัน ดูน้ำและธาตุอาหารที่ต่างกัน และยังเป็นการจัดการดินให้เกิดประโยชน์สูงสุด เรารดน้ำลงไปพวกพริก มะเขือ มีรากอยู่ผิวดิน ก็จะดุน้ำผิวดินไปใช้ก่อนที่น้ำจะซึมไปให้พวกตะเคียนทองได้ดูดกิน พวกหญ้าก็เหมือนกันไม่ต้องถอน มันไม่ได้แย่งอาหารหรอก แต่จะป้องกันไม่ให้น้ำระเหยเร็วกว่าปกติ เวลาตายก็กลายเป็นปุ๋ยอีก”

พ่อจันทร์ที ประทุมภา กล่าวว่า “ขาดการบริหารจัดการแหล่งน้ำ ทำเกษตรมันต้องมีแหล่งน้ำ แต่บ่ต้อง 100% เขาต้องเบี่ยงเขตพื้นที่ใกล้เคียงว่ามันใกล้น้ำบ่ ใกล้ที่ลุ่มมีคลองน้ำมาบ่หรือว่าอาศัยน้ำฝนอย่างเดียว แล้วการจัดการแหล่งน้ำก็สำคัญ ผมมีสระเป็นสิบสระ เพราะผมบ่มีแหล่งน้ำ ผมต้องหาสระรองรับน้ำฝนไว้เพื่อทำการเกษตรส่วนหนึ่งและส่วนหนึ่งไว้ปลูกไม้ผล ไม้ยืนต้น แล้วก็ต้องไว้ใช้ของเขาเองอีกส่วนหนึ่งคือไว้ทำไร่นา อีกส่วนหนึ่งคือที่อยู่อาศัย ทางเดิน คอกสัตว์ให้มันครบวงจร ต้องแบ่งแต่ไม่ต้อง 100% ถ้าที่ใดมีคลองน้ำไหลผ่านใกล้ชลประทานเขาบ่ต้องขุดคลองใหญ่ ถ้าน้ำหมดเขาสามารถเติมได้ ปรับใช้ได้ตามความเหมาะสม คือว่าในบริเวณบ้านเขาส่วนใหญ่จะมีปัญหาเรื่องน้ำเป็นหลัก ถ้าขาดน้ำเฮ็ดหยั่งก็บ่ได้ ปัจจัยสำคัญคือแหล่งน้ำ ถ้ามี่น้ำเราต้องดู ต้องคำนวณแหล่งน้ำ ปลูกพืชให้สมดุลกับแหล่งน้ำ น้ำเขามีน้อยสมควรปลูกพืชขนาดใด ค่อยจะสมดุลกับน้ำ ถ้าน้ำน้อยเขาปลูกพืชหลาย ๆ บ่มีน้ำรดตายหมด บ่ได้กินสักอย่าง ฉะนั้น เขาต้องดูเหตุและผลที่ทำตรงนี้ ต้องดูว่าน้ำกับพืชให้สมดุลกัน ต้องเรียนรู้ ต้องสร้างประสบการณ์”

มงคล วงศ์ศิริ กล่าวว่า “ปัจจัยที่สำคัญ คือ ขาดแหล่งน้ำไม่พอใช้ เพราะขาดการบริหารจัดการที่ดี ไม่เรียนรู้ ไม่มีประสบการณ์”

ไมตรี พร้อมเพรียง กล่าวว่า “หลักคุณธรรมนี้เราต้องยึดเลยเป็นอันดับแรกเลย เราต้องมีความซื่อสัตย์ต่อตนเอง ถ้าหากว่าไม่มีความซื่อสัตย์ต่อตนเองเราก็สู้แรงผลักดันจากภายนอกไม่ได้ ไม่เห็นแก่ตัว ไม่ตามกระแส”

สกุลไท กรีนฮอลจ์ กล่าวว่า “ความรู้ไม่พอใช้ ขาดการเรียนรู้ ขาดประสบการณ์ ขาดการวางแผนที่ดี ขาดการบริหารจัดการแหล่งน้ำที่ดีพอทำให้น้ำไม่พอใช้”

สมบุญ แสนโชติ กล่าวว่า “ที่ทำกินน้อย แห้งแล้ง ขาดการบริหารจัดการแหล่งน้ำ ขาดการวางแผนที่ดีพอ”

สันติธร สำรวมรัมย์ กล่าวว่า “มีความโลภมากคอยเบียดเบียน ไม่ช่วยเหลือกัน เห็นแก่ตัว ร่างกายได้รับแต่สิ่งไม่ดี เช่น อาหารดิบ อากาศเป็นพิษ สภาพแวดล้อมไม่ดี”

สาม ปุระหลา กล่าวว่า “เกษตรกรมองหาแต่เงิน ทำอะไรก็คิดเป็นเงินอย่างเดียว เห็นแก่ตัว ขาดการเรียนรู้ ปิดความคิดของตนเอง”

สุรัตน์ วันวาลย์ กล่าวว่า “ขาดพื้นที่ทำกิน ขาดกำลังแรงงาน ขาดการบริหารจัดการแหล่งน้ำ ขาดเงินทุน ขาดการวางแผนที่ดี ขาดประสบการณ์ ขาดการเรียนรู้”

อนงค์ พรมนัส กล่าวว่า “เห็นแก่ตัว กินเหล้า มั่วสุม ตีกัน”

อุดม ทีขาว กล่าวว่า “ขาดการบริหารจัดการแหล่งน้ำ เพราะเป็นสายเลือดใหญ่ของการเกษตร ดินขาดน้ำ เกษตรกรไม่มีที่ทำกิน เกษตรกรต้องสร้างงานให้เจ้าของ เกษตรกรต้องใช้เวลาให้มีค่า ต้องเรียนรู้เพิ่มประสบการณ์ให้กับตนเอง”

จากรายงานการประชุมเครือข่ายปราชญ์ชาวบ้านและพหุภาคีภาคอีสานครั้งที่ 1/2555 เรื่อง บทเรียนสำคัญของวิกฤติมหาอุทกภัยธรรมชาติ ปี พ.ศ.2554 บ่งชี้ชัดเจนถึงภัยธรรมชาติจากน้ำมือของมนุษย์ ทั้งการตัดไม้ทำลายป่า การเผาป่า การบริโภคไฟฟ้า การใช้กระดาษ การใช้น้ำประปา การใช้ถุงพลาสติก และการใช้น้ำมันขับเคลื่อนพอดี้ ทำให้โลกร้อน ภูเขาน้ำแข็งละลาย จนน้ำที่ละลายส่วนหนึ่งระเหยไปอยู่ในเมฆตกลงประเทศไหนก็จะเกิดน้ำท่วม ที่สำคัญคือความหยิ่งทรนังของมวลมนุษย์ ที่คิดว่าตัวเองเก่ง เอาชนะธรรมชาติได้ พวกกันถมที่สร้างสิ่งปลูกสร้าง สร้างเขื่อนปิดทางน้ำ ผืนภูธรธรรมชาติ แถมยังไม่เข้าใจธรรมชาติว่าน้ำจะไหลจากที่สูงสู่ที่ต่ำเสมอ ร่วมกับขยะมูลฝอยที่ช่วยกันผลิตออกมาเกินพอดี้ แถมยังทิ้งไม่เป็นที่เป็นทาง จนกลายเป็นตัวไปอุดกั้นไม่ให้น้ำไหลลงแม่น้ำลำคลองทะเล มหาสมุทรได้ในเวลาที่รวดเร็ว จนเกิดน้ำท่วมเน่าเสีย สร้างความเสียหายต่อสุขภาพทั้งกายทางใจ ทางสังคม และทางปัญญาอย่างกว้างขวาง (คำคุณ, 2555ข, หน้า 10) และจากรายงานการประชุมเครือข่ายปราชญ์ชาวบ้านและพหุภาคีภาคอีสานครั้งที่ 3/2548 ที่เครือข่ายพบว่า ปัญหาของเกษตรกร คือ ขาดความรู้ยังมีไม่พอ เช่น การปลูกพืชต่างระดับ บางคนปลูกพืชแล้วแย่งอาหารกัน บางต้นบังแสงกันเอง การเลี้ยงสัตว์บางชนิดทำลายต้นไม้ในบางช่วง เป็นต้น จึงอาจจะต้องทำวิจัยและพัฒนาเพื่อสร้างองค์ความรู้ให้มีมากพอในการแก้ปัญหาดังกล่าว (มูลนิธิพัฒนาชุมชนอย่างยั่งยืนเพื่อคุณภาพชีวิตดีจังหวัดขอนแก่น, 2550ค, หน้า 21)

ในกระแสเศรษฐกิจแบบตลาด ที่มีเงิน เครื่องมือสื่อสารทุกรูปแบบ รวมทั้งการบริหารจัดการเป็นกลไกสำคัญ ในการสร้างความคิดและค่านิยมของคนในสังคมตามความต้องการของตลาด ความคิดเหล่านี้ได้แทรกซึมเข้าสู่ทุกองก์ในสังคมทั้งในเมืองและในชนบท (ประชาคมสุขภาพอำเภออุบลรัตน์, 2553, หน้า 51) ดังนั้น การพัฒนาชุมชนน่าจะมีใช่เพียงการหารายได้ ซึ่งจะกลับไปสู่ปัญหา

วังวนเดิมของการให้ความสำคัญแต่เพียงด้านเศรษฐกิจ แต่ควรมุ่งไปที่ “สุขภาวะ” หรือที่หลายคนเคยเรียกว่า “คุณภาพชีวิต” ซึ่ง “เงิน” ไม่ควรจะเป็นสิ่งสำคัญที่สุดสำหรับชีวิตคนไทย แต่ควรพออยู่พอกิน มีความสุขและมีชีวิตที่ดี แม้ GDP จะลดแต่เราทดแทนได้ด้วยสุขภาวะและในการพลิกฟื้นประเทศไทย คนไทยจะต้องเริ่มต้นด้วยวิธีคิดใหม่ คือ การพึ่งพาตนเอง (ประชาคมสุขภาพอำเภออุบลรัตน์, 2552, หน้า 11) การพัฒนาที่สำคัญต้องประกอบด้วย 1) community organization มีการรวมตัวกันเป็นชุมชน 2) learning ต้องเป็น active learning ไม่ใช่ teaching เพราะเรา teach มากแล้ว เช่น ราชการเข้าไป teach ในชนบท แล้วก็ไม่ประสบผลสำเร็จต้องเป็น learning ถ้าเราเข้าใจตรงนี้จะทำให้ง่ายขึ้นมาก เราเพียงแต่เข้าไปส่งเสริมการเรียนรู้ก็พอ 3) knowledge คือ ตัวความรู้ ถ้าคนไม่เรียนรู้ก็ไม่สำเร็จประโยชน์ การเรียนรู้ทำให้ความรู้มีประโยชน์ ถ้ารวมตัวกันเรียนรู้เพื่อแก้ไขความยากจน เพื่อสร้างความรู้ใหม่ ๆ ขึ้นมา โรงเรียน มหาวิทยาลัยของเราทำหน้าที่ถ่ายทอดความรู้เก่า ความรู้เก่าบางอย่างสำคัญต่อการถ่ายทอด แต่ถ้าทำอยู่อย่างนั้น โดยไม่สร้างความรู้ใหม่จะไปไม่รอด เพราะมีสถานการณ์ใหม่ ปัญหาใหม่ ถ้าไม่สร้างความรู้ใหม่ก็จะเจอวิกฤตเรื่อยไป การที่ระบบการศึกษาของเราทั้งหมดอ่อนแอ เพราะทำหน้าที่ถ่ายทอดความรู้เก่า ไม่ส่งเสริมการสร้างความรู้ใหม่ มหาวิทยาลัยถ่ายทอดความรู้ใหม่ได้น้อยมาก (ประชาคมสุขภาพอำเภออุบลรัตน์, 2551ข, หน้า 22-23) อีกทั้ง เรายังมีข้อจำกัดด้านวิธีคิดที่รุ่มร่าจมองหาวิธีแก้ไขลำบาก เพื่อลดข้อจำกัดเหล่านี้ นอกจากเสริมสร้างกระบวนการเรียนรู้แล้วยังต้องส่งเสริมการจัดการ โดยลงรายละเอียดการทำแผนให้ทราบว่าใครทำอะไร ที่ไหน เมื่อไร และอย่างไร พร้อมติดตามให้กำลังใจและดูความก้าวหน้าของแผนแต่ละบุคคลและแผนของกลุ่ม (ประชาคมสุขภาพอำเภออุบลรัตน์, 2551ก, หน้า 54)

สังคมไทยยังขาดการนำคนดีมาใช้ ขาดกระบวนการนำคนดีมีรวมตัวร่วมคิดร่วมเรียนรู้ และร่วมทำ ในการค้นหาปัญหา หาสาเหตุ หาทางเลือกและวางแผนปฏิบัติการแก้ปัญหาด้วยทุนทางสังคมของตนเอง อาศัยทุนทางสิ่งแวดล้อม หันมาออมน้ำ ออมดิน ออมต้นไม้ ใช้ภูมิปัญญาชาวบ้าน ในการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติเหล่านี้ มาเชื่อมต่อกับวิถีชีวิตเพื่อให้ทุกชีวิตอยู่กันอย่างสมดุลและช่วยเหลือเกื้อกูลกัน เปลี่ยนแปลงแนวคิดจากเอาเงินเป็นตัวตั้ง ขายความสุขและทรัพยากรมาเป็นเงิน หันมาเอาความสุขและทรัพยากรเป็นตัวตั้ง แปรเปลี่ยนเงินทุนที่มีอยู่มาสร้างความสุขและทรัพยากร รวมตัวไม่ยอมศิโรราบให้แก่คนที่ไม่ดี ทยศต่อบ้านเมือง ทั้งนี้ ทำได้เลยขอเพียงให้รู้จักตนเองว่าเป็นชาวนาหรือเกษตรกรที่มีเกียรติศักดิ์ศรี เอาใจเป็นปากกา เอาฝันเป็นกระดาษ เอาหยาดเหงื่อเป็นน้ำหมักจรรีกลงดินทำกินเลี้ยงชีพ ชุมชนต้องรวมตัวสร้างความเข้มแข็ง รวมพลังสามัคคี หันมาใช้ภูมิปัญญาเพิ่มคุณค่าของผลผลิต และเพิ่มมูลค่าของผลผลิต รู้จักรวมกันซื้อรวมกันขาย เรียนรู้เอื้ออาทร แบ่งปัน บริหารจัดการและมีวินัย ทั้งนี้ หน่วยงานที่เกี่ยวข้องต้องมีคุณธรรม ยอมรับในสิ่งที่ถูกต้อง ให้ข้อมูลที่ถูกต้องแก่ชาวบ้าน จริงใจ โปร่งใส รู้ร้อนรู้หนาว และไม่ประหารแนวคิดของประชาชน ประเทศชาติจึงจะไปรอด (มูลนิธิพัฒนาชุมชนอย่างยั่งยืนเพื่อคุณภาพชีวิตดีจังหวัดขอนแก่น, 2550ข, หน้า 58) ที่ผ่านมา เรายังไปไม่ถึงในระดับที่จะช่วยใคร เพราะว่าใช้ความสุขแบบเสพ จะใช้แบบสิ้นเปลือง เบียดเบียนคนอื่น ตนเอง และทรัพยากรธรรมชาติ แต่ถ้าสุขแบบสุขภาวะให้ในสิ่งที่ตนเองวางแผน ในสิ่งที่จะให้อยู่แล้ว จะทำให้เกิดความสุขภายนอก โดยไม่เบียดเบียนคนอื่น ดังนั้น ความสุขมี 2 แบบ คือ ความสุขแบบเสพกับความสุขแบบสุขภาวะ (คำคุณ, 2550ก, หน้า 47) ทั้งนี้ ความสุขทั้งทางกาย ทางใจ ทางสังคม และทางปัญญา เกิดขึ้นได้จากการตกผลึกทางความคิด

และได้เรียนรู้จนเกิดปัญญาถึงขั้นคิดได้ทำเป็นแล้ว ยังต้องการการเรียนรู้ร่วมกันสู่สังคมที่อยู่เย็นเป็นสุขร่วมกัน ด้วยการหมั่นประชุมกันเป็นกิจที่พึงกระทำโดยพร้อมเพรียงกัน เพราะโลกนี้ไม่มีใครรู้อะไรเลยสักเรื่อง ดังนั้น การที่คนที่มีความสนใจร่วมกันและรู้บางเรื่องไม่รู้บางเรื่องมาเรียนรู้จากของจริงร่วมกัน บนรากฐานการเรียนรู้สังคมอยู่เย็นเป็นสุขร่วมกัน จึงเป็นกุญแจสำคัญของความสำเร็จในการสร้างครอบครัวและชุมชนที่อยู่เย็นเป็นสุขตลอดไป (มูลนิธิพัฒนาชุมชนอย่างยั่งยืนเพื่อคุณภาพชีวิตดี จังหวัดขอนแก่น, 2550ก, หน้า 39)

จากที่กล่าวมาสรุปได้ว่า ปัญหาสุขภาวะของเกษตรกรตามแนวคิดของเครือข่ายปราชญ์ชาวบ้านด้านเกษตรกรรมภาคตะวันออกเฉียงเหนือด้านปัญญาหรือจิตวิญญาณ ประกอบด้วย ขาดการเรียนรู้ ไม่ว่าจะเป็นการเรียนรู้ในสิ่งรอบตัว การแสวงหาความรู้ใหม่ เพื่อการพัฒนาตนเองและการประกอบอาชีพ ขาดการบริหารจัดการแหล่งน้ำในการทำการเกษตร จึงทำให้มีน้ำไม่เพียงพอในการปลูกพืชและการเกษตร มีความเห็นแก่ตัว เห็นแก่ได้ เห็นผลประโยชน์ของตนเองเป็นใหญ่ มุ่งแสวงหาเงินขาดประสบการณ์ที่ดีที่ถูกต้อง ไม่แสวงหาองค์ความรู้ที่จะมาพัฒนาสู่การสร้างประสบการณ์ให้กับตนเอง ขาดการวางแผนที่ดี ทั้งในการวางแผนชีวิต การวางแผนการทำการเกษตร ซึ่งปัญหาสุขภาวะของเกษตรกรตามแนวคิดของเครือข่ายปราชญ์ชาวบ้านด้านเกษตรกรรมภาคตะวันออกเฉียงเหนือด้านปัญญาหรือจิตวิญญาณ เรียงตามลำดับค่าคะแนนได้ ดังนี้ ขาดการเรียนรู้ ขาดการบริหารจัดการแหล่งน้ำ เห็นแก่ตัว ขาดประสบการณ์ และขาดการวางแผนที่ดี

ตารางที่ 4.5 ปัญหาด้านสุขภาวะของเกษตรกรตามแนวคิดของเครือข่ายปราชญ์ชาวบ้านด้านเกษตรกรรมภาคตะวันออกเฉียงเหนือด้านร่างกาย ด้านจิตใจ ด้านสังคม ด้านปัญญาหรือจิตวิญญาณ

ที่	ปัญหาสุขภาวะของเกษตรกรตามแนวคิดของเครือข่ายปราชญ์ชาวบ้าน ด้านเกษตรกรรมภาคตะวันออกเฉียงเหนือ			
	ด้านร่างกาย	ด้านจิตใจ	ด้านสังคม	ด้านปัญญาหรือจิตวิญญาณ
1	มีโรคประจำตัว	ขาดคุณธรรม	ขาดความสามัคคี	ขาดการเรียนรู้
2	กินอาหารปนเปื้อน	ครอบครัวแตกแยก/ ขาดแรงงาน	ตามกระแส	ขาดการบริหารจัดการแหล่งน้ำ
3	พักผ่อนไม่เพียงพอ	หนี้สิน	ยาเสพติด	เห็นแก่ตัว
4	อุบัติเหตุ	ภัยธรรมชาติ/ ศัตรูพืช	ขาดความรับผิดชอบ	ขาดประสบการณ์
5	อากาศไม่บริสุทธิ์	ไม่เชื่อมั่นในอาชีพ	ไม่มีแหล่งเงินทุน	ขาดการวางแผนที่ดี
6			ไม่อนุรักษ์ประเพณีวัฒนธรรม	

จากตารางที่ 4.5 และจากข้อมูลที่คณะผู้วิจัยได้นำเสนอมานั้น สามารถสรุปได้ว่า ปัญหาด้านสุขภาวะของเกษตรกรตามแนวคิดของเครือข่ายปราชญ์ชาวบ้านด้านเกษตรกรรมภาคตะวันออกเฉียงเหนือ มีทั้งสิ้น 21 ประเด็น ดังนี้ มีโรคประจำตัว กินอาหารปนเปื้อน พักผ่อนไม่เพียงพอ อุบัติเหตุ

อากาศไม่บริสุทธิ์ ขาดคุณธรรม ครอบครัวแตกแยก/ขาดแรงงาน หนี้สิน ภัยธรรมชาติ/ศัตรูพืช ไม่เชื่อมั่นในอาชีพ ขาดความสามัคคี ตามกระแส ยาเสพติด ขาดความรับผิดชอบ ไม่มีแหล่งเงินทุน ไม่อนุรักษ์ประเพณีวัฒนธรรม ขาดการเรียนรู้ ขาดการบริหารจัดการแหล่งน้ำ เห็นแก่ตัว ขาดประสบการณ์ และขาดการวางแผนที่ดี

ตัวชี้วัดการมีสุขภาวะที่ดีตามหลักปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงของเกษตรกรตามแนวคิดของเครือข่ายปราชญ์ชาวบ้านด้านเกษตรกรรมภาคตะวันออกเฉียงเหนือ

เครือข่ายปราชญ์ชาวบ้านด้านเกษตรกรรมภาคตะวันออกเฉียงเหนือ ได้แสดงให้เห็นถึงมุมมองกว้าง เห็นเชิงประจักษ์อย่างชัดเจนว่า ในการดำเนินชีวิตและการทำเกษตรกรรมนั้น พวกเขาได้น้อมนำหลักปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงและเกษตรทฤษฎีใหม่ของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวมาใช้เป็นฐานสู่การปฏิบัติ เพื่อหาทางออกจากปัญหาการทำเกษตรกรรมเชิงเดี่ยวที่ประสบอยู่ โดยเฉพาะปัญหาภาวะหนี้สิน ซึ่งเครือข่ายเรียกการเกษตรกรรมนี้ว่า “เกษตรพอเพียง” โดยมีเป้าหมายเพื่ออยู่เพื่อกิน เพื่อการพึ่งพาตนเองและพึ่งพากันอย่างยั่งยืน ซึ่งสิ่งที่ยืนยัน คือ คำกล่าวที่ว่า “นี่คือการเดินตามรอยพระยุคลบาทเรื่องปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียง เป็นเพราะพระบารมีของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวจึงทำให้มีวันนี้ได้” ทั้งนี้ ความสำเร็จที่เป็นรูปธรรมอยู่ในคำกล่าวที่ว่า “สิ่งที่ไม่มีอย่างเดียวนั้นคือ ไม่มีหนี้” นอกจากนี้ จากการทบทวนวรรณกรรม พบว่า ปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียง เป็นปรัชญาทั้งในการดำเนินชีวิตและการประกอบอาชีพ บนทางสายกลางหรือมัชฌิมาปฏิปทา ไม่เร็วหรือช้าจนเกินไป โดยยึดหลักความพอเพียงที่ประกอบด้วยความพอประมาณ ความมีเหตุผล และการมีภูมิคุ้มกันในตัวที่ดี เพื่อป้องกันแรงปะทะอันไม่พึงประสงค์ทั้งปวง ภายใต้เงื่อนไขคุณธรรมที่ประกอบขึ้นจากความซื่อสัตย์ สุจริต ขยัน อดทน แบ่งปัน และเงื่อนไขความรู้ คือ ความรอบรู้ รอบคอบ และระมัดระวังในการนำวิชาการต่าง ๆ ไปใช้ในการวางแผนและการดำเนินการอย่างมีสติและปัญญา รู้เท่าทัน เพื่อมุ่งสู่ความสุขความสมดุลที่มั่นคงอย่างยั่งยืนในทุกด้าน

ในหัวข้อนี้ คณะผู้วิจัยจะนำเสนอผลการวิเคราะห์ตัวชี้วัดการมีสุขภาวะที่ดีตามหลักปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงของเกษตรกรตามแนวคิดของเครือข่ายปราชญ์ชาวบ้านด้านเกษตรกรรมภาคตะวันออกเฉียงเหนือ ซึ่งเกิดจากกระบวนการศึกษาเอกสารทางวิชาการและการศึกษาข้อมูลภาคสนาม ทั้งจากการสังเกตแบบ การสัมภาษณ์ การสนทนากลุ่ม และการประชุมเชิงปฏิบัติการ ทั้งนี้ ในการนำเสนอ คณะผู้วิจัยจะนำเสนอตัวชี้วัดการมีสุขภาวะที่ดีตามหลักปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงของเกษตรกรตามแนวคิดของเครือข่ายปราชญ์ชาวบ้านด้านเกษตรกรรมภาคตะวันออกเฉียงเหนือ โดยแบ่งการนำเสนอออกเป็น 7 องค์ประกอบของหลักปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียง คือ ทางสายกลาง ความพอประมาณ ความมีเหตุผล การมีภูมิคุ้มกันในตัวที่ดี เงื่อนไขความรู้ เงื่อนไขคุณธรรม และความสมดุลมั่นคงยั่งยืน ซึ่งในแต่ละองค์ประกอบจะนำเสนอในรูปของตารางแสดงค่าคะแนนและคำร้อยละเรียงตามลำดับมากไปหาน้อย จากนั้นจะนำข้อมูลจากการศึกษาภาคสนามและจากเอกสารที่เกี่ยวข้องมาประกอบการนำเสนอในแต่ละองค์ประกอบ เพื่อยืนยันผลการวิจัย ดังนี้

1. ตัวชี้วัดการมีสุขภาวะที่ดีของเกษตรกรบนทางสายกลาง

ทางสายกลางหรือมัชฌิมาปฏิปทา เป็นการดำเนินการโดยไม่เร่งรีบหรือแข็งช้าจนเกินไป มีความพอดี อยู่อย่างประมาณตน ตามฐานะตามอัตภาพ ไม่หลงกระแสวัตถุนิยม มีอิสรภาพ สร้าง

พื้นฐานความมั่นคง สามารถพึ่งพาตนเอง และมีการพัฒนาอย่างเป็นขั้นตอน ทั้งนี้ ตัวชี้วัดการมีสุขภาวะที่ดีตามหลักปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงของเกษตรกรตามแนวคิดของเครือข่ายปราชญ์ชาวบ้าน ด้านเกษตรกรรมภาคตะวันออกเฉียงเหนือบนทางสายกลาง ประกอบด้วย

ตารางที่ 4.6 ตัวชี้วัดการมีสุขภาวะที่ดีของเกษตรกรบนทางสายกลาง

ที่	ตัวชี้วัดการมีสุขภาวะที่ดีของเกษตรกรบนทางสายกลาง	คะแนน	ร้อยละ
1	อาหารปลอดภัย	88	32.71
2	ครอบครัวอบอุ่น	40	14.87
3	ไม่ใช้สารเคมี	33	12.27
4	สุขภาพแข็งแรง	30	11.15
5	มีความพอเพียง	27	10.01
6	สิ่งแวดล้อมดี	19	7.06
7	น้ำดื่มสะอาด	17	6.32
8	ออกกำลังกาย	10	3.72
9	กินอาหารตรงเวลา	3	1.12
10	พักผ่อนเพียงพอ	2	0.74
รวม		269	100.00

จากตารางที่ 4.6 พบว่า ตัวชี้วัดการมีสุขภาวะที่ดีตามหลักปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงของเกษตรกรตามแนวคิดของเครือข่ายปราชญ์ชาวบ้านด้านเกษตรกรรมภาคตะวันออกเฉียงเหนือบนทางสายกลาง มีทั้งหมด 10 ตัวชี้วัด ซึ่งตัวชี้วัดที่สำคัญ 3 ลำดับแรก ประกอบด้วย อาหารปลอดภัย ครอบครัวอบอุ่น และไม่ใช้สารเคมี คิดเป็นร้อยละ 32.71, 14.87 และ 12.27 ตามลำดับ

กฤตนิย พิศโชคชัย กล่าวว่า “ผมว่าช่วยได้ทั้งร่างกาย จิตใจก็ดี มีสมาธิ ได้อยู่คนเดียวหนึ่ง ๆ ถ้าคนสูงอายุมารับตรงนี้นั้นได้ประโยชน์ หนึ่งได้ออกกำลังกาย สองได้ด้านจิตใจ มีความพอเพียง สามได้อาหารไปเลี้ยงครอบครัว อาหารปลอดภัย สบายมีความสุข ครอบครัวอบอุ่นด้วย”

กวี ทุมภา กล่าวว่า “สุขภาพร่างกายแข็งแรง ไม่มีโรคภัยเบียดเบียน เพราะมีการออกกำลังกายอย่างสม่ำเสมอ ไม่ใช้สารเคมี กินอาหารตรงเวลา ดื่มน้ำสะอาด สิ่งแวดล้อมดี พักผ่อนเพียงพอ”

เขียน ขนไฟโรจน์ กล่าวว่า “มีร่างกายสมบูรณ์ สุขภาพแข็งแรง สามารถที่จะนำร่างกายไปใช้งานได้ ออกกำลังกายสม่ำเสมอ”

ธนพล ทิมธนสาร กล่าวว่า “เรื่องแรกเลยคือเรื่องสุขภาพ ปลูกผักกินเองมันใจปลอดภัย เพราะไม่ใช้สารเคมี อาหารปลอดภัย สุขภาพแข็งแรง สองคือเรื่องเงินไม่ต้องซื้อกินประหยัดรายจ่าย มีความพอเพียง สามคือมีภูมิคุ้มกัน คุ้มกันครอบครัวไม่ต้องวิ่งไปซื้อเขา ครอบครัวอบอุ่น อีกอย่างคือได้ออกกำลังกายสร้างภูมิคุ้มกันให้ตัวเอง สร้างแหล่งอาหารให้ตัวเอง นี่คือหลักเศรษฐกิจพอเพียง”

บัวบรรณ ภาควิทยโกศล กล่าวว่า “สุขภาพแข็งแรง ร่างกายปราศจากโรคภัยต่าง ๆ กินอาหารตรงเวลา พักผ่อนเพียงพอ มีสิ่งแวดล้อมดี”

บัวหลั่น กลิ่นหอม กล่าวว่า “สุขภาพแข็งแรง อาหารปลอดภัยจากสารพิษ น้ำดื่มสะอาด กินอาหารตรงเวลา พักผ่อนเพียงพอ”

บุญมา ศรีสวัสดิ์ กล่าวว่า “ความสมบูรณ์ของร่างกาย คือ ความพร้อมทุกอย่าง สุขภาพแข็งแรงดี มีความพอเพียง มีสิ่งแวดล้อมดี มีความสามัคคี อยู่ร่วมกันได้”

บุญมี วงษ์เวียน กล่าวว่า “ร่างกายแข็งแรง มีสุขภาพสมบูรณ์ พักผ่อนเพียงพอ”

บุญเลิศ เวชสวัสดิ์ กล่าวว่า “ได้ทำสวนผัก ได้ออกกำลังกาย ทำให้สุขภาพแข็งแรงดี ไม่เจ็บไม่ป่วยไม่เป็นโรค สิ่งแวดล้อมดี ไม่ใช้สารเคมี ทำแล้วสุขภาพแข็งแรงร่างกายสมบูรณ์”

ประสิทธิ์ วิชาธรรม กล่าวว่า “สุขภาพร่างกายแข็งแรง อาหารปลอดภัย มีความสุข”

เพียบ มลิมาศย์ กล่าวว่า “ร่างกายแข็งแรงไม่มีโรคภัย จิตใจไม่มีความทุกข์ ความเดือดร้อน”

ไมตรี พร้อมเพรียง กล่าวว่า “อาหารปลอดภัยยังยืนแน่นนอน สุขภาพของเราก็แข็งแรง เรามีความพอเพียง ลูกหลานครอบครัวก็อบอุ่น ลูกก็อยากจะอยู่ อยากจะมาเยี่ยม มันก็เกิดความยั่งยืน ก็คือยั่งยืนในตัวเอง ในครอบครัวและคนรอบข้าง”

ลำไพร ลวงสวาส กล่าวว่า “สุขภาพมีความแข็งแรง กินอาหารตรงเวลา ร่าเริง เบิกบาน”

สมบูรณ์ แสนโชติ กล่าวว่า “สุขภาพร่างกายแข็งแรง กินอาหารปลอดภัยจากสารพิษ”

สมนุ่ อินทร์เข้า กล่าวว่า “มีร่างกายแข็งแรงดี จิตใจสบาย ไม่คิดมาก พอเพียง”

สมศรี อินทร์เข้า กล่าวว่า “มีความพอเพียง มีอยู่มีกินดี อาหารปลอดภัย ไม่มีโรคภัยไข้เจ็บ”

สมหมาย สารางคำ กล่าวว่า “มีร่างกายแข็งแรงดี มีจิตใจปลอดโปร่ง ไม่เครียด มีความพอเพียง พักผ่อนเพียงพอ กินอาหารตรงเวลา ออกกำลังกายทุกวัน”

สอน คำเหลื่อง กล่าวว่า “เฮ็ดเกษตร เขาเห็นสิ่งที่เขาเฮ็ดไว้มันจะดีทางใจ ปลูกต้นไม้ใหญ่ แล้วเขาได้ 5 อ. หนึ่งอากาศดี สองอาหารดี สามอารมณ์ดี สี่ออกกำลังกาย ห้าอายุยืน”

สุนิจ กระยอม กล่าวว่า “การมีร่างกายแข็งแรงสมบูรณ์ ไม่มีโรคภัยไข้เจ็บ ครอบครัวอบอุ่น”

สุพงษ์ ธารธรรม กล่าวว่า “มีความสุข มาปลูกสิ่งปลูกของแล้วสิ่งแวดล้อมก็ดี ต้นเข้าขึ้นมาได้ เบื้องหลังของของ เขา ครอบครัวก็อบอุ่นมีความสุข ลูกเต๋าก็ได้ปากยาก ยามมีแลงมากินเข้าห่มกัน ต้นเข้ามากินเข้านํากัน อาหารปลอดภัย กินอาหารตรงเวลา พักผ่อนเพียงพอ ลูกกลับมาแต่โรงเรียนจะมาช่วยงานพ่อแม่ บ่ได้ไปหาเล่น ตรงนี้ละความสุขละ”

สุภาพ เกิดศักดิ์ ณ แวงน้อย กล่าวว่า “ไม่เจ็บ ไม่ป่วย ไม่เป็นโรค สุขภาพแข็งแรง อาหารปลอดภัย ครอบครัวอบอุ่น ออกกำลังกาย กินอาหารตรงเวลา พักผ่อนเพียงพอ”

สุนัย โค่งอาภาส กล่าวว่า “ปลูกทุกอย่าง ปลูกมีละ 5-6 ต้น ปลูกไปนํามีความสุข มีอยู่มีกิน ได้ออกกำลังกาย อาหารปลอดภัย เพราะเขาไม่ใช้สารเคมี เขาก็เป็นทุกข์ อยากกินหยั่งก็ไปเอาน้ำขั้วนำสวนเขามากิน ครอบครัวก็บ่ได้อดได้อยาก ครอบครัวก็อบอุ่น”

ไสว พากุดแร่ กล่าวว่า “ร่างกายไม่เจ็บไม่ป่วย ไม่เป็นโรค สุขภาพแข็งแรง”

หนา เชื้อกุดรุ กล่าวว่า “สุขภาพแข็งแรง ออกกำลังกายสม่ำเสมอ พักผ่อนเพียงพอ”

อุดม ทิขาว กล่าวว่า “สุขภาพร่างกายแข็งแรง ออกกำลังกายสม่ำเสมอ พักผ่อนเพียงพอ กินอาหารตรงเวลา ไม่เจ็บไข้ได้ป่วย ไปไหนมาไหนสบาย สิ่งแวดล้อมดี สังคมดี มีความรักใคร่ซึ่งกัน”

จากข้อมูลการสนทนากลุ่มเครือข่ายพ่อชาลี มาระแสง สรุปว่า เกษตรพอเพียงทำแล้วมีกินทุกอย่าง มีบำเหน็จบำนาญชีวิต ครอบครัวอบอุ่น พร้อมหน้าพร้อมตา รักและสามัคคีกัน นอกจากนี้

เกษตรพอเพียงยังทำให้สิ่งแวดล้อมดีขึ้น กล่าวคือ มีความหลากหลาย พร้อมด้วยสิ่งมีชีวิตนับพันชนิด มีดินที่อุดมสมบูรณ์ด้วยอินทรีย์วัตถุ มีต้นไม้ยืนต้นทั้งผัก ต้นไม้ และไม้ใช้สอย ที่สำคัญมีผักสด ๆ กินปลอดพิษจากยาฆ่าหญ้าและยาฆ่าแมลง (คำคุณ, 2555ก, หน้า 35) รวมถึงจากรายงานการประชุมเครือข่ายปราชญ์ชาวบ้านและพหุภาคีภาคอีสาน ครั้งที่ 1/2555 การสร้างเครือข่าย ในรูปแบบเครือข่ายความปลอดภัยทางสังคม (social safety net) โดยจับคู่กันดูแลกันยามยากเป็นจังหวัดต่อจังหวัดหรือกลุ่มจังหวัดต่อกลุ่มจังหวัด พร้อมทั้งกระบวนการเรียนรู้การปรับตัวให้พร้อมตามสถานการณ์จริงที่พึ่งตนเองได้ และให้คนอื่นพึ่งได้ยามยากหรือยามประสบภัยธรรมชาติ จนเป็นเครือข่ายคนไทยไม่ทอดทิ้งกัน พึ่งพาอาศัยกันได้ จิตสาธารณะ มีความพอเพียง มีความรักความสามัคคีต่อกัน หันมาเรียนรู้ร่วมกันและช่วยกันแก้ปัญหา ติดตามสถานการณ์ร่วมกัน และร่วมกันวางระบบเตือนภัยอยู่ตลอดเวลา จนพัฒนาเป็นเครือข่ายความปลอดภัยทางสังคมที่เข้มแข็ง (คำคุณ, 2555ข, หน้า 11) ซึ่งเครือข่ายมีระบบคิดที่เอื้ออาหารต่อทุกหมู่หมวตชีวิตร่วมโลกที่มีสภาพแวดล้อมทางธรรมชาติเป็นปัจจัยหลักหรือเงื่อนไขที่ก่อให้เกิดความปิติสุข ช่วยให้ค่อย ๆ พึ่งตนเองได้ ลดความเสี่ยง ลดรายจ่าย ลดหนี้สิน เพิ่มการออมในหลายรูปแบบ เช่น ออมความอุดมสมบูรณ์ของดิน ออมน้ำ ออมต้นไม้ใหญ่เป็นการเพิ่มรายได้ในที่สุด เกิดบ้านอายุชีวิตจากไม้ยืนต้นทั้งผัก ผลไม้ และไม้ใช้สอยที่หลากหลาย มีสิ่งแวดล้อมรอบตัวที่ดี การทำเกษตรกรรมพึ่งตนเอง ทำให้ระบบนิเวศดีขึ้น ปลอดภัยจากสารเคมีฆ่าหญ้าฆ่าแมลง ฆ่าเชื้อราและสารพัดจะฆ่า ช่วยให้จิตใจสงบมีความรักมนุษย์ และสิ่งแวดล้อม (มูลนิธิพัฒนาชุมชนอย่างยั่งยืนเพื่อคุณภาพชีวิตดีจังหวัดขอนแก่น, 2553, หน้า 32) ทั้งนี้ หลังจากหันมาทำเกษตรพึ่งตนเอง พ่อผาย สร้อยสระกลาง และครอบครัว พบว่า เกิดความเปลี่ยนแปลงมากมายที่ดีขึ้น กล่าวคือ เศรษฐกิจดีขึ้น รายจ่ายลดลงชัดเจนด้านการบริโภค และรายรับเพิ่มขึ้นจากบ้านอายุชีวิตที่สร้างไว้ทั้งพืชและสัตว์ มีเหลือกิน เหลือแจก และมีเหลือขาย เป็นรายได้เข้าครอบครัวอย่างต่อเนื่อง สิ่งแวดล้อมดี กล่าวคือ มีความหลากหลาย พร้อมทั้งสิ่งมีชีวิตพันชนิด มีดินที่อุดมสมบูรณ์ด้วยอินทรีย์วัตถุ สุขภาพดีขึ้น กล่าวคือ กินได้นอนหลับ ไม่มีหนี้ มีสมุนไพรทั้งอาหารและยา ไม่กินเหล้า ไม่สูบบุหรี่ ปัญญาดีขึ้น โดยสามารถคิดจนรู้เท่าทัน เรียนรู้ทุกวัน จนพึ่งตนเองและพึ่งพาตนเองได้ สังคมดี กล่าวคือ มีเพื่อนมาก รู้จักคนมาก และคนก็รู้จักพ่อผายมาก (คำคุณ, 2551ค, หน้า 33)

เศรษฐกิจพอเพียง มิได้หมายถึงเฉพาะการทำเกษตร แต่เป็นวิถีคิดและวิถีดำรงชีวิต โดยมุ่งหลักความพอประมาณ ความพอดีไม่โลภมาก หลักการใช้จ่ายอย่างมีเหตุผล อดรู้แล้วอดจ่าย ทำให้มีเงินเหลือโดยไม่ต้องไปหาเงินหลาย และหลักการสร้างภูมิคุ้มกันบนฐานคิดของความสมดุลและยั่งยืน (มูลนิธิพัฒนาชุมชนอย่างยั่งยืนเพื่อคุณภาพชีวิตดีจังหวัดขอนแก่น, 2550ค, หน้า 26) อีกทั้งการสร้างสิ่งแวดล้อมที่อุดมสมบูรณ์ นอกจากช่วยให้เศรษฐกิจดีแล้วยังช่วยให้สังคมและวิถีชีวิตดีขึ้นด้วย เพราะคนมีสัมมาอาชีพย่อมเป็นพื้นฐานให้คิดชอบ ทำชอบ พาไปสู่ธรรมิกสังคมได้อยู่ใกล้ชิดธรรมชาติ ได้เรียนรู้จากธรรมชาติและมีแหล่งเรียนรู้ทางธรรมชาติที่อุดมสมบูรณ์ ทำให้คนพึ่งตนเองได้อย่างมีความสุข มีความภาคภูมิใจ มีอิสรภาพที่จะคิดพูดทำได้ดังใจ โดยไม่กระทบผู้อื่นและสิ่งแวดล้อม สามารถอยู่ร่วมกันได้อย่างสมดุล ระหว่างมนุษย์กับมนุษย์ และมนุษย์กับสิ่งแวดล้อม (คำคุณ, 2550ข, หน้า 10-11) การทำเกษตรแบบประณีตของเครือข่าย ช่วยทำให้มีอยู่มีกิน มีหลักประกันของชีวิตจากปัจจัย 4 และไม้ยืนต้นที่หลากหลายเพิ่มขึ้น มีร่างกายและจิตใจแข็งแรงจาก

การมีอาหารปลอดภัยพิชกิน มีร่มเงาและออกซิเจนของไม้ยืนต้น มีเวลาออกกำลังกายด้วยการเดิน เยี่ยมต้นไม้ ใช้อบอบดิน ออกกำลังกายอย่างเหมาะสมกับวัย ไม่มีสิ่งบีบคั้นจิตใจ เช่น หนี้สิน สามี ภรรยาได้อยู่ด้วยกันทำงานด้วยกัน รักกัน ลูกหลานอยู่ใกล้ ชุมชนเข้มแข็งจากการรวมตัวร่วมกันคิด ช่วยกันทำ สิ่งแวดล้อมดีจากสภาพดินดำ น้ำชุ่ม ป่าอุดมสมบูรณ์ ปลอดภัยจากสารเคมีฆ่าหญ้า ฆ่าแมลง มีความภูมิใจจากต้นไม้ยืนต้นที่เติบโตขึ้น ลูกหลานมาอยู่ใกล้ มีอิสรภาพที่จะคิด พูด ทำได้ตั้งใจ โดยไม่ไปกระทบคนอื่นและสิ่งแวดล้อม ที่สำคัญเกิดความสุขในการอยู่ร่วมกันกับทุกชีวิตและ สิ่งแวดล้อม ด้วยหลักศีล ทาน ภาวนา ทำให้มีปัญญาที่จะจัดการทุกปัญหาให้มันน้อยลง ๆ เรื่อย ๆ จน ความทุกข์หมดไป มีความสุขครบถ้วนทั้งทางกาย ทางใจ ทางสังคม และทางปัญญา (มูลนิธิพัฒนา ชุมชนอย่างยั่งยืนเพื่อคุณภาพชีวิตดีจังหวัดขอนแก่น, 2550ค, หน้า 19-21) ซึ่งภูมิปัญญาชาวบ้านหรือ ปราชญ์ชาวบ้าน ได้อาศัยธรรมะว่าด้วยหลักอริยสัจ 4 มาวางแผนปฏิบัติการโดยยึดหลักเศรษฐกิจพอเพียงมาประยุกต์ใช้จนสามารถพึ่งตนเองและพึ่งพากันเองได้ ด้วยการลดรายจ่าย อดรู้รู่ทั้งหลาย รวมทั้งรู้จักการออม และสั่งสมภูมิปัญญาในการแก้ปัญหาในการดำเนินชีวิต ผลลัพธ์ที่ได้ตามมา คือ มีอาหารอุดมสมบูรณ์ มีปัจจัยสี่พอเพียง เหลือกินเหลือแจกก็ขายทำให้มีรายได้ ที่สำคัญคือมีหลักประกันชีวิตเพิ่มขึ้นเรื่อย ๆ มีชุมชนเข้มแข็ง ครอบครัวอบอุ่น และมีป่าไม้ที่อุดมสมบูรณ์ (มูลนิธิพัฒนาชุมชนอย่างยั่งยืนเพื่อคุณภาพชีวิตดีจังหวัดขอนแก่น, 2551, หน้า 24) ทั้งนี้ การทำเกษตรกรรมของเครือข่ายปราชญ์ชาวบ้านภาคตะวันออกเฉียงเหนือที่ยึดตามหลักปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงของ พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว คือ การทำการเกษตรโดยยึดหลักทางสายกลางหรือหลักมัชฌิมาปฏิปทา โดยไม่เร่งรัดหรือแข็งข้านจนเกินไป ไม่ใจร้อน ไม่หลงกระแสน ไม่เอาเงินเป็นตัวตั้ง ทำการเกษตรบนพื้นฐานศักยภาพและทรัพยากรของตนเอง มีอิสรภาพ เน้นการพึ่งตนเอง ไม่ใช่สารเคมีหรือยาฆ่าแมลงทุกชนิด ใช้หลักธรรมชาติเกื้อกูลธรรมชาติ สร้างความหลากหลายทางชีวภาพ และมีการพัฒนาอย่างเป็นขั้นตอน โดยการประยุกต์ใช้เกษตรทฤษฎีใหม่ เพื่อการใช้ประโยชน์จากพื้นที่ทำการเกษตรอย่างคุ้มค่า ให้มีแหล่งน้ำ ที่ปลูกพืช ที่เลี้ยงสัตว์ และสิ่งปลูกสร้าง ซึ่งสัดส่วนสามารถปรับได้ตามสภาพและขนาดของพื้นที่ เริ่มจากเล็กไปหาใหญ่ ทำงานทุกวัน ซื่อสัตย์ต่อตนเอง

ปราชญ์ชาวบ้านด้านเกษตรกรรมภาคตะวันออกเฉียงเหนือ ได้เจริญตามรอยพระยุคลบาทของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว เพื่อนำงานวิจัยและพัฒนางานเกษตรประณีต 1 ไร่ ที่ใช้ที่ดินน้อย ใช้แรงงานเพียงวันละ 2-3 ชั่วโมง ลงทุนไม่มาก แต่ได้ผลคุ้มค่า ไม่เพียงได้อาหารปลอดภัยจากสารพิษอย่างหลากหลายเลี้ยงคนในครอบครัวและในชุมชนได้แล้ว ยังกลายเป็นแหล่งเรียนรู้สู่ปัญญาในการนำพืชยืนต้นที่ปลูกง่ายและสัตว์เลี้ยงที่เลี้ยงง่ายไปขยายผลในพื้นที่ที่เหลื และเครือข่ายที่เหลือรวมทั้งเป็นที่ประสานของคนในครอบครัว คนในชุมชน และคนในเครือข่าย เป็นจุดตั้งต้นที่สำคัญในการพาไปสู่งานวิจัยและการพัฒนาสัมมาอาชีพสู่คุณภาพชีวิตและสิ่งแวดล้อมที่ดี (ประชาคมสุขภาพอำเภออุบลรัตน์, 2550ก, หน้า 17) เนื่องจาก เกษตรประณีตสร้างร่างกายและจิตใจที่แข็งแรง เกิดผลดี มีอยู่มีกิน มีอาหารปลอดภัยมีไว้กินไว้แจกไว้ขาย มีปัจจัย 4 พอเพียง ได้ออกกำลังกาย ได้เรียนรู้ปัญหา และการแก้ปัญหา ใช้หลักเศรษฐกิจพอเพียงขยายผลเกษตรประณีต จนกลายเป็นเกษตรผสมผสานเต็มรูปแบบ จนมีอาหารดี อากาศดี อารมณ์ดี ออกกำลังกายดี และเชื่อมต่อกับผู้บริโภคจนมีการเงินดี (ประชาคมสุขภาพอำเภออุบลรัตน์, 2551ค, หน้า 9-10) เพราะเกษตรประณีต คือ การปลูกพืชเลี้ยงสัตว์ทุกอย่างที่กินและกินทุกอย่างที่ปลูกที่เลี้ยง ทำให้รายจ่ายด้านอาหารการกินลดลง เหลือกินยังได้

แจกทำให้มีเพื่อน เหลือแจกได้ขายทำให้มีเงิน จนกลายเป็นคนมีอยู่มาก มีเพื่อนมีเงินมีสุขภาพดีด้วย เพราะอาหารปลอดภัยและมี และได้ออกกำลังกายจากการทำงานทุกวัน เหลือก็แจกให้ญาติสนิทมิตรสหายเพื่อให้มีอยู่มาก (มูลนิธิพัฒนาชุมชนอย่างยั่งยืนเพื่อคุณภาพชีวิตดีจังหวัดขอนแก่น, 2551ก, หน้า 7) จะเห็นได้ว่า การทำเกษตรทฤษฎีใหม่เป็นรากฐานที่สำคัญของเศรษฐกิจพอเพียง ส่งผลให้เกษตรกรคิดได้และทำเป็นหันกลับมาทำอยู่ทำกิน ปลูกทุกอย่างที่กิน กินทุกอย่างที่ปลูก เหลือก็แจก ทำให้มีเพื่อน เหลือแจกได้ขายทำให้มีเงินและมีสุขภาพที่ดี ได้กินอาหารปลอดภัยพืชที่หลากหลาย อยู่ในร่มเงาของต้นไม้ยืนต้นชีวิตจึงดีวันดีคืน (ประชาคมสุขภาพอำเภออุบลรัตน์, 2550ก, หน้า 6)

จากที่กล่าวมาสรุปได้ว่า ตัวชี้วัดการมีสุขภาพที่ดีตามหลักปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงของเกษตรกรตามแนวคิดของเครือข่ายปราชญ์ชาวบ้านด้านเกษตรกรรมภาคตะวันออกเฉียงเหนือบนทางสายกลาง มีทั้งหมด 10 ตัวชี้วัด ซึ่งเรียงลำดับตามความสำคัญได้ ดังนี้ อาหารปลอดภัย ครอบครัวยั่งยืน ไม่ใช้สารเคมี สุขภาพแข็งแรง มีความพอเพียง สิ่งแวดล้อมดี น้ำดื่มสะอาด ออกกำลังกาย กินอาหารตรงเวลา และพักผ่อนเพียงพอ

2. ตัวชี้วัดการมีสุขภาพที่ดีของเกษตรกรตามคุณลักษณะความพอเพียง

จากการทบทวนวรรณกรรมในบทที่ 2 จะเห็นได้ว่า ความพอเพียง ประกอบด้วย ความพอประมาณ ความมีเหตุผล และการมีภูมิคุ้มกันในตัวที่ดีต่อผลกระทบใด ๆ อันเกิดจากการเปลี่ยนแปลงทั้งจากภายในและภายนอก ซึ่งตัวชี้วัดการมีสุขภาพที่ดีตามหลักปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงของเกษตรกรตามแนวคิดของเครือข่ายปราชญ์ชาวบ้านด้านเกษตรกรรมภาคตะวันออกเฉียงเหนือตามคุณลักษณะความพอเพียง มีรายละเอียดดังนี้

2.1 ตัวชี้วัดการมีสุขภาพที่ดีของเกษตรกรตามคุณลักษณะความพอประมาณ

ความพอประมาณ หมายถึง ความพอดีที่ไม่น้อยเกินไปและไม่มากเกินไป โดยไม่เบียดเบียนตนเองและผู้อื่น เช่น การผลิตและการบริโภคที่อยู่ในระดับพอประมาณ ซึ่งตัวชี้วัดการมีสุขภาพที่ดีตามหลักปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงของเกษตรกรตามแนวคิดของเครือข่ายปราชญ์ชาวบ้านด้านเกษตรกรรมภาคตะวันออกเฉียงเหนือตามคุณลักษณะความพอประมาณ สรุปได้ดังนี้

ตารางที่ 4.7 ตัวชี้วัดการมีสุขภาพที่ดีของเกษตรกรตามคุณลักษณะความพอประมาณ

ที่	ตัวชี้วัดการมีสุขภาพที่ดีของเกษตรกรตามคุณลักษณะความพอประมาณ	คะแนน	ร้อยละ
1	ทำงาน/กิน/ให้พอประมาณ	65	21.74
2	อาหารปลอดภัย	62	20.74
3	มีความพอเพียง	49	16.39
4	ชีวิตปลอดภัย	47	15.72
5	สังคมดี	39	13.04
6	ชื่อเสียงสุจริต	28	9.36
7	มีความเสมอภาค	9	3.01
รวม		299	100.00

จากตารางที่ 4.7 พบว่า ตัวชี้วัดการมีสุขภาวะที่ดีตามหลักปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงของเกษตรกรตามแนวคิดของเครือข่ายปราชญ์ชาวบ้านด้านเกษตรกรรมภาคตะวันออกเฉียงเหนือตามคุณลักษณะความพอประมาณ มีทั้งหมด 7 ตัวชี้วัด ซึ่งตัวชี้วัดที่สำคัญ 3 ลำดับแรก ประกอบด้วยทำงาน/กิน/ให้/พอประมาณ อาหารปลอดภัย และมีความพอเพียง คิดเป็นร้อยละ 21.74, 20.74 และ 16.39 ตามลำดับ

ขุน คำเปล่ง กล่าวว่า “การมีสังคมที่ดี ชีวิตปลอดภัย สงบสุข สามัคคีกัน มีความเข้าใจกัน เคารพ ยึดถือ ปฏิบัติตามขนบประเพณีที่ดีงาม”

ควร พรหมนัส กล่าวว่า “ความสามารถแก้ปัญหาอุปสรรคต่าง ๆ ด้วยความรู้หรือภูมิปัญญาของตน ความสามารถอยู่ร่วมกันอยู่ในสังคมอย่างสงบสุข ชีวิตปลอดภัย พึ่งพากันได้”

คำนิง เจริญศิริ กล่าวว่า “สังคมดี ปฏิบัติถูกต้อง ถูกตรง ไม่เบียดเบียนตนเองและผู้อื่น สร้างคุณงามความดี ช่วยเหลือเพื่อนมนุษย์และโลกให้อุดมสมบูรณ์และสงบสุข หยุดชั่ว ทำดี ทำจิตใจให้ผ่องใส ซื่อสัตย์สุจริต มีความเสมอภาค มีความพอเพียง”

ชาย ดีจะมาลา กล่าวว่า “สังคมดี พึ่งพา กัน ไม่ขัดแย้งกัน เสมอภาค ได้เรียนรู้จากเพื่อน ได้ปัญญาเพิ่มขึ้น”

ทองจันทร์ พุ่มคำ กล่าวว่า “ปลูกผักก็มีประโยชน์ชาติใส่ อาหารปลอดภัย ปลูกต้นไม้ได้ร่มเงา ปลากี่เลี้ยง ไก่กี่เลี้ยง เลี้ยงพอได้กินไข่ กินเนื้อ มีความพอเพียง ทำงาน/กิน/ให้อยู่ในความพอประมาณ มีหลักการและเหตุผล มีความซื่อสัตย์สุจริต มีความเสมอภาค”

ทองเต็ด ทาหาร กล่าวว่า “สังคมดี อยู่เย็นเป็นสุข มีความรัก ความสามัคคี เสมอภาค”

บุญเรือง ช้วนนา กล่าวว่า “ชีวิตปลอดภัย อาหารปลอดภัย จากสารพิษและยาฆ่าแมลง”

ลำไพร ลวงสวาส กล่าวว่า “กินอาหารปลอดสารเคมี ปลอดภัย มีความพอเพียง”

วรภรณ์ ชินน้อย กล่าวว่า “สังคมดี ปัญญาดี ทำอะไรให้มีสติ มีความสามัคคี เสมอภาค”

วาสนา คำยา กล่าวว่า “มีสังคมดี สังคมมิตรแท้ มีความเสมอภาค มีความพอเพียง”

ศักดิ์ชัย ทองดี กล่าวว่า “สังคมดี ไม่มีการทะเลาะวิวาท ชีวิตปลอดภัย มีความเสมอภาค”

สุนิจ กระยอม กล่าวว่า “มีสังคมที่ดี ไม่เกิดความวุ่นวาย ทะเลาะเบาะแว้งกัน เท่าเทียมเสมอภาค ชีวิตปลอดภัย มีความซื่อสัตย์สุจริต มีความพอประมาณทั้งการทำงานการกินการให้ ดำเนินชีวิตด้วยความพอเพียง มีอาหารปลอดภัยจากสารพิษสารเคมี”

สุริยกร ศรีชิน กล่าวว่า “สังคมดี มีความสงบสุข มีความสามัคคีช่วยเหลือกันและกัน ชีวิตมีความปลอดภัย ทุกคนมีความเสมอภาค”

หนา เชื้อกุดรู กล่าวว่า “มีอาหารปลอดภัยกินตลอดปี ไม่ต้องซื้อ มีความพอเพียง”

หนูเคน กุลสุวรรณ กล่าวว่า “สังคมดี มีความอบอุ่น มีอาหารปลอดภัยบริโภคไม่ขาดแคลน”

จากข้อมูลการสนทนากลุ่มเครือข่ายพอมอง เกตพิบูลย์ สรุปได้ว่า การทำการเกษตรแบบพออยู่พอกินในเนื้อที่จำกัด ทำให้อยู่ได้แบบพอเพียง ถ้าไปทำมากก็เกินกำลังของตนเองและครอบครัว ดังนั้น ความพอเพียงจึงอยู่ที่การทำเกษตรกรรมแบบค่อยเป็นค่อยไป และจากการสนทนากลุ่มเครือข่ายพอมทศน์ กระยอม สรุปได้ว่า เกษตรกรต้องมีความพอเพียง พอเพียงกับตัวเอง ตัวเองมีความพอใจ มีภูมิคุ้มกันเรื่องรายจ่าย พอเพียงโดยไม่ต้องซื้อกิน เมื่อพอกินแล้วหากเหลือก็ขาย ความเป็นอยู่ก็จะดีขึ้นทุกอย่าง มีอาหารกินที่ปลอดภัย ชีวิตก็จะปลอดภัยแข็งแรง

มนุษย์ทุกคนมีศักดิ์ศรีและคุณค่าความเป็นคน หากทุกคนมีจิตสำนึกแห่งคุณค่านี้ และการเคารพศักดิ์ศรีและคุณค่าความเป็นคนของทุกคน จะมีความสุขและเกิดพลังสร้างสรรค์มหาศาล หลักการ คือ การเคารพความรู้ที่มีอยู่ในตัวคนแต่ละคน ในตัวคนแต่ละคนมีความรู้ ความชำนาญบางสิ่ง บางอย่างอยู่ในตัว ซึ่งได้มาจากการทำงานและประสบการณ์ชีวิต ทุกคนมีประสบการณ์ชีวิต ทุกคนจึงมีความรู้ที่อยู่ในตัว (คำคุณ, 2555ข, หน้า 18) ที่สำคัญ เกษตรกรไทยต้องหันมาผลิตผลผลิตทางการเกษตรที่มีคุณภาพ ปลอดภัยด้วยการผลิตอาหารปลอดภัยหรือเกษตรอินทรีย์ เร่งสร้างดินที่อุดมสมบูรณ์ด้วยปุ๋ยคอก ปุ๋ยหมัก น้ำหมักชีวภาพ พืชตระกูลถั่ว ไล่เตียนดิน เร่งเตรียมแหล่งน้ำเพื่อการเกษตรทั้งสระน้ำ บ่อบาดาล และปลูกไม้ยืนต้นสร้างบ้านใต้ที่ไผ่ ดอก ผลเป็นอาหาร มีกิ่งก้านสาขา เปลือก ราก ลำต้นที่ใช้ประโยชน์ได้ ปลูกให้หลากหลายชนิด เพื่อเพิ่มความหลากหลายทางชีวภาพและเชื่อมโยงของฟรีทั้งแสงแดด แหล่งน้ำ และอากาศ ให้มีของฟรีคุณภาพดีเพิ่มมากขึ้น ช่วยให้ต้นทุนต่ำประหยัดแรงงาน พร้อมพรั่งด้วยทรัพยากรธรรมชาติ นอกจากนั้น ควรส่งเสริมการเปิดตลาดที่กว้างไกลและได้ราคาดี อีกทั้งร่วมกันใช้พลังงานทางเลือกที่สะอาด เช่น พลังลม พลังแสงอาทิตย์ และน้ำมันบนดิน เพื่อลดการบริโภคน้ำมันใต้ดินที่ก่อมลพิษและเพิ่มปริมาณคาร์บอนไดออกไซด์ในชั้นบรรยากาศจากคาร์บอนที่โลกเก็บไว้ใต้ดิน (คำคุณ, 2554, หน้า 12) การออม ทั้งออมน้ำ ออมดิน ออมเงิน ออมสัตว์ และออมต้นไม้ที่หลากหลาย ช่วยให้กลายเป็นการทำเกษตรพอเพียงที่มีอยู่มีกิน มีงานทำตลอดปี เกิดการพึ่งพากันเองได้ ช่วยให้เกิดการสังสมกัลยาณมิตร และสังสมภูมิปัญญาในการแก้ไขปัญหา ทำให้เกิดการเรียนรู้ร่วมกันอย่างต่อเนื่องในท้องถิ่น ช่วยให้สมาชิกแต่ละคนมีแผนในการทำงาน มีส่วนร่วมในการทำกิจกรรมต่าง ๆ ช่วยให้เกิดความมุ่งมั่น มีความขยันหมั่นเพียร ซื่อสัตย์ สุจริต และเกิดใจรักในงานที่ทำ (คำคุณ, 2547, หน้า 10)

พอเพียง ไทยดี ได้เรียนรู้จากธรรมชาติตลอดเวลา อาศัยการเรียนรู้จากของจริงด้วยการทดลองทำอย่างมีสมาธิและกำกับด้วยสติ ประหยัด อดออม ใช้เวลาให้มีประโยชน์สูงสุด ไม่กิน ไม่ใช่เกินจำเป็น รู้จักประมาณตน รู้จักความพอดี ทำงานด้วยความตั้งใจ ทำจริง ทำต่อเนื่อง ไม่กลัวปัญหา ทำให้มีความรู้ มีความสามารถ มีความกล้าหาญ ล้มแล้วลุก ค้นคว้าทดลองจนสำเร็จลุล่วงไปมาก (มูลนิธิพัฒนาชุมชนอย่างยั่งยืนเพื่อคุณภาพชีวิตดีจังหวัดขอนแก่น, 2551ข, หน้า 33) การที่คนมารวมกลุ่มช่วยกันคิดช่วยกันทำ ทำให้มองเห็นภาพการพึ่งตนเอง ภาพความหลากหลายทางชีวภาพ ภาพของความสุขทางกาย ทางใจ ทางสังคม และทางจิตวิญญาณ ภาพเหล่านี้ทำให้คนที่ร่วมกระบวนการมองเห็นร่วมกันว่า ความสุขของคนไม่ได้อยู่ที่มีเงินมาก ๆ มีวัตถุมาก ๆ แต่ความสุขเหล่านี้พาไปสู่ความสุขและการเปลี่ยนแปลงในด้านมีอาหารการกินที่อุดมสมบูรณ์ มีสิ่งแวดล้อม มีเศรษฐกิจที่ดีขึ้น มีความมั่นใจในอนาคต ทำให้ความเจ็บป่วยลดลงไป ถือเป็นจุดสำคัญที่ควรหันมาร่วมเรียนรู้ เพื่อนำไปสู่การเปลี่ยนแปลงทั้งในด้านคุณภาพชีวิต สิ่งแวดล้อม และสุขภาพ (ประชาคมสุขภาพอำเภออุบลรัตน์, 2551ก, หน้า 55) ความสุขทั้งทางกาย ทางใจ ทางสังคม และทางปัญญา เกิดขึ้นได้จากการตกผลึกทางความคิดและเรียนรู้จนเกิดปัญญาถึงขั้นคิดได้ทำเป็นแล้ว ยังต้องการการเรียนรู้ร่วมกันสู่สังคมที่อยู่เย็นเป็นสุขร่วมกัน เพราะโลกนี้ไม่มีใครรู้อะไรเลยสักเรื่อง ดังนั้น การที่คนที่มีความสนใจร่วมกันและรู้บางเรื่องไม่รู้บางเรื่องมาเรียนรู้จากของจริงร่วมกัน บนรากฐานการเรียนรู้สังคมอยู่เย็นเป็นสุขร่วมกัน จึงเป็นกุญแจสำคัญของความสำเร็จในการสร้างครอบครัวและ

ชุมชนที่อยู่เย็นเป็นสุขตลอดไป (มูลนิธิพัฒนาชุมชนอย่างยั่งยืนเพื่อคุณภาพชีวิตดีจังหวัดขอนแก่น, 2550ก, หน้า 39)

โครงสร้างของการพัฒนาที่ถูกต้อง คือ ฐานล่างของสังคมเข้มแข็งและส่วนบนเชื่อมกับฐานชุมชนเข้มแข็ง คือ ฐานของเศรษฐกิจพอเพียง ชุมชนเข้มแข็งเกิดจากการรวมตัว ร่วมคิด ร่วมทำ สามารถวิเคราะห์วิจัยเรื่องของตนเองและวางแผนแม่บทชุมชน ซึ่งเป็นแผนพัฒนาอย่างบูรณาการ และขับเคลื่อนแผนพัฒนาที่ชุมชนทำเองได้ ทำให้หายจน อนุรักษ์สิ่งแวดล้อม อนุรักษ์วัฒนธรรม และแก้ปัญหาสังคม เช่น ยาเสพติดและความรุนแรงได้ นั่นคือ เกิดวิถีเศรษฐกิจพอเพียง (มูลนิธิพัฒนาชุมชนอย่างยั่งยืนเพื่อคุณภาพชีวิตดีจังหวัดขอนแก่น, 2550ก, หน้า 20) หากเกษตรกรพากันปลูกต้นไม้ยืนต้นที่หลากหลายมากกว่า 20 ชนิด รวมจำนวนมากกว่า 1,000 ต้นขึ้นไป ในพื้นที่ที่ตนเองถือครองอยู่ จะมีชีวิตที่เปลี่ยนไปทั้งหลักประกันในชีวิตและบ้านอายุชีวิตที่เพิ่มขึ้น เพราะเมื่อเวลาผ่านไปไม่ถึง 5 ปี ต้นไม้ยืนต้นที่หลากหลายแต่ละต้นให้ผลผลิตอย่างน้อยต้นละ 100 บาทต่อปีก็จะมีรายได้ถึงปีละ 1 แสนบาทขึ้นไป และเมื่อผ่านไป 20 ปี แต่ละต้นมีมูลค่ามากกว่า 1,000 บาท ก็จะมีบ้านอายุชีวิตเป็นธนาคารต้นไม้มากกว่า 1 ล้านบาท ซึ่งเครือข่ายได้ทดลองทำดูแล้ว พบว่า สิ่งแวดล้อมดีขึ้นเพราะดินดำ น้ำชุ่ม ป่าอุดมสมบูรณ์ ปลอดสารเคมีฆ่าหญ้าและสารเคมีฆ่าแมลง เงินออมค่อย ๆ เพิ่มขึ้น รายได้ค่อย ๆ เพิ่มขึ้นและมีต้นไม้ยืนต้นที่หลากหลายเป็นบ้านอายุชีวิต มีครอบครัวและสังคมดี (ประชาคมสุขภาพอำเภออุบลรัตน์, 2552, หน้า 18)

การทำเกษตรทฤษฎีใหม่เป็นรากฐานที่สำคัญของเศรษฐกิจพอเพียง ส่งผลให้เกษตรกรคิดได้ และทำเป็นหันกลับมาทำอยู่ทำกิน ปลูกทุกอย่างที่กิน กินทุกอย่างที่ปลูก เหลือกินได้แจกทำให้มีเพื่อน เหลือแจกได้ขายทำให้มีเงินและมีสุขภาพที่ดี ได้กินอาหารปลอดสารพิษที่หลากหลาย อยู่ในร่มเงาของต้นไม้ยืนต้น ชีวิตจึงดีวันดีคืน โดยเริ่มจากง่ายไปยาก ปลูกต้นไม้ที่อยากทดลองปลูกแทรกลงไป เริ่มทำจากเล็กไปใหญ่ จาก 1 ไร่ ขยายเป็น 2 ไร่ 3 ไร่ 4 ไร่ จนเต็มพื้นที่ รวมทั้งทำแบบรักษารัฐชาติ (ประชาคมสุขภาพอำเภออุบลรัตน์, 2550ก, หน้า 6-7) ซึ่งแนวปฏิบัติของปราชญ์ชาวบ้านนั้น เป็นการทำเกษตรผสมผสานตามแนวคิดทฤษฎีใหม่ของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ที่เน้นการพึ่งพากันเองตามระบบนิเวศธรรมชาติของพื้นที่ ผ่านการเรียนรู้และประสบการณ์ของปราชญ์ชาวบ้าน รวมถึงการนำภูมิปัญญาพื้นบ้านมาประกอบใช้ในการทำการเกษตร ส่งผลให้เกิดรูปแบบการเกษตรกรรมแนวใหม่ที่เรียกกันแตกต่างกันออกไป เช่น เกษตรประณีต เกษตรผสมผสาน เกษตรพึ่งตนเอง เกษตรธรรมชาติ เป็นต้น ซึ่งการทำเกษตรกรรมตามแนวปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงของปราชญ์ชาวบ้าน ล้วนยึดหลักศาสนธรรมประจำใจ เพื่อคอยเป็นสิ่งกระตุ้นเตือนสติและเป็นทางเสือบุกเบิกเส้นทางชีวิต ไม่ว่าจะเป็นการยึดหลักตนเป็นที่พึ่งแห่งตน ซื่อสัตย์ต่อตนเองและผู้อื่น (ธวัชชัย เฟื่องพิณิจ, 2550, หน้า 118)

จากที่กล่าวมาสรุปได้ว่า ตัวชี้วัดการมีสุขภาพที่ดีตามหลักปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงของเกษตรกรตามแนวคิดของเครือข่ายปราชญ์ชาวบ้านด้านเกษตรกรรมภาคตะวันออกเฉียงเหนือตามคุณลักษณะความพอประมาณ มีทั้งหมด 7 ตัวชี้วัด ซึ่งเรียงลำดับตามความสำคัญได้ ดังนี้ ทำงาน/กิน/ให้/พอประมาณ อาหารปลอดภัย มีความพอเพียง ชีวิตปลอดภัย สังคมดี ซื่อสัตย์สุจริต และมีความสุข

2.2 ตัวชี้วัดการมีสุขภาวะที่ดีของเกษตรกรตามคุณลักษณะความมีเหตุผล

ความมีเหตุผล หมายถึง การตัดสินใจเกี่ยวกับระดับความพอเพียงนั้น จะต้องเป็นไปอย่างมีเหตุผล โดยพิจารณาจากเหตุปัจจัยที่เกี่ยวข้อง ตลอดจนคำนึงถึงผลที่คาดว่าจะเกิดขึ้นจากการกระทำนั้น ๆ อย่างรอบคอบ ซึ่งตัวชี้วัดการมีสุขภาวะที่ดีตามหลักปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงของเกษตรกรตามแนวคิดของเครือข่ายปราชญ์ชาวบ้านด้านเกษตรกรรมภาคตะวันออกเฉียงเหนือตามคุณลักษณะความมีเหตุผล สรุปได้ดังนี้

ตารางที่ 4.8 ตัวชี้วัดการมีสุขภาวะที่ดีของเกษตรกรตามคุณลักษณะความมีเหตุผล

ที่	ตัวชี้วัดการมีสุขภาวะที่ดีของเกษตรกรตามคุณลักษณะความมีเหตุผล	คะแนน	ร้อยละ
1	วางแผนการทำงาน	57	19.72
2	สิ่งแวดล้อมดี	40	13.84
3	รวมกลุ่ม	34	11.76
4	ครอบครัวอบอุ่น	30	10.38
5	สุขภาพแข็งแรง	29	10.03
6	ลดต้นทุนการผลิต	29	10.03
7	ไม่ใช้สารเคมี	26	9.00
8	ทำเกษตรผสมผสาน	15	5.19
9	ทำบัญชีครัวเรือน	12	4.15
10	อาหารปลอดภัย	11	3.81
11	ศรัทธาในอาชีพ	6	2.08
รวม		289	100.00

จากตารางที่ 4.8 พบว่า ตัวชี้วัดการมีสุขภาวะที่ดีตามหลักปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงของเกษตรกรตามแนวคิดของเครือข่ายปราชญ์ชาวบ้านด้านเกษตรกรรมภาคตะวันออกเฉียงเหนือตามคุณลักษณะความมีเหตุผล มีทั้งหมด 11 ตัวชี้วัด ซึ่งตัวชี้วัดที่สำคัญ 3 ลำดับแรก ประกอบด้วย วางแผนการทำงาน สิ่งแวดล้อมดี และรวมกลุ่ม คิดเป็นร้อยละ 19.72, 13.84 และ 11.76 ตามลำดับ

เขียน ขนไฟโรจน์ กล่าวว่า “วางแผนในการทำงาน รวมกลุ่ม ช่วยกันคิด ช่วยกันทำ ช่วยกันพัฒนาหมู่บ้าน ทำเกษตรผสมผสาน ไม่ใช้สารเคมี ลดต้นทุนในการผลิต”

ควร พรหมนัส กล่าวว่า “อโรคยา ปรมา ลาภา ความไม่มีโรคเป็นลาภอันประเสริฐ ชีวิตความเป็นอยู่ที่สุขสบาย ไม่ป่วย ไม่เจ็บ ไม่มีโรคภัยมาเบียดเบียน ไม่ใช้สารเคมี อาหารปลอดภัย สิ่งแวดล้อมดี ชีวิตกับสิ่งแวดล้อมอยู่ด้วยอย่างธรรมชาติที่โลกมนุษย์สร้างขึ้นมา บนพื้นแผ่นดินที่อุดมสมบูรณ์โดยธรรมชาติอยู่แล้ว”

คำนิง เจริญศิริ กล่าวว่า “มิตรดี สหายดี สังคมและสิ่งแวดล้อมดี”

ทองจันทร์ ทุมคำ กล่าวว่า “มีสิ่งแวดล้อมดี สุขภาวะดี”

ทองดี ตาหาร กล่าวว่า “มีปัญหาดี เฉลียวฉลาด วางแผนทำงานทำการ ทำบัญชีครัวเรือน ทำเกษตรผสมผสาน ไม่ใช้สารเคมี อาหารดีปลอดภัย รวมกลุ่มประกอบอาชีพเสริม มีความศรัทธาในอาชีพของตนเอง ครอบครัวอบอุ่น”

ทองสา จุ่มคอม กล่าวว่า “มีสุขภาพร่างกายแข็งแรง ได้ออกกำลังกายในการทำเกษตรทุกวัน”

นางลักษณ์ งามเหลือ กล่าวว่า “สิ่งแวดล้อมดี ทำเกษตรผสมผสาน ลดต้นทุนการผลิตด้วยการไม่ใช้สารเคมี มีอาหารปลอดภัยจากสารพิษสารเคมี สุขภาพแข็งแรง ครอบครัวอบอุ่น มีการรวมกลุ่มในหมู่บ้าน ทำบัญชีครัวเรือน ทุกคนศรัทธาในอาชีพเกษตรกร”

นิตยา สัมปโล กล่าวว่า “เฮ็ดเกษตรพอเพียง เกษตรผสมผสาน มีบัญชีรายรับรายจ่ายของครัวเรือน มีการรวมกลุ่มทำกิจกรรมสร้างรายได้เสริม ไม่ใช้สารเคมี ใช้ปุ๋ยชีวภาพลดต้นทุนการผลิต”

บัวกอง ใจตาง กล่าวว่า “วางแผนการทำงาน ปลุกผักไม่ต้องใช้ปุ๋ยเคมี ลดต้นทุนการผลิต อาหารการกินปลอดภัย สิ่งแวดล้อมดี”

บุญมา มูลมณี กล่าวว่า “อาหารปลอดสารเคมี ไม่มีสารพิษในร่างกาย ไม่เกิดโรคร้ายต่าง ๆ”

ประนอม อุสาหะพันธ์ กล่าวว่า “ทำเกษตรผสมผสาน เลี้ยงปลา ปลุกต้นไม้ ปลุกผักสวนครัว ทำแบบพออยู่พอกิน อาหารปลอดภัย สิ่งแวดล้อมดี ครอบครัวอบอุ่น”

พรมมา สุวะไกว กล่าวว่า “เฮ็ดเกษตรผสมผสาน ปลุกสิ่งกินได้ รักษาได้ ปลุกไม้ยืนต้น เฮ็ดเชิงเดี่ยวได้เท่าผสมผสาน ทุกอย่างทีกินได้เฮ็ดต้องเฮ็ด ปลุกทุกอย่างทีกินได้ เอามาลงเลย วางแผนการทำงานก่อน ถ้าวางแผนปได้ก็ค่อยตาย และต้องศรัทธาในอาชีพของตนเอง”

พ่อคำเตื่อง ภาษี กล่าวว่า “มาเฮ็ดเกษตรผสมผสานแล้ว เขาก็เริ่มเข้าใจชีวิตเจ้าของหลายชิ้น เฮาเฮ็ดตามที่เฮาคิด สร้างโลก สร้างสิ่งแวดล้อม มันถูกไปหมด มันพินขึ้น ดีขึ้น ชีวิตดีขึ้น สิ่งแวดล้อมดีขึ้น ดีขึ้นหมดทุกแนว มันเป็นความมั่นคง”

ไพฑูรย์ ร้อยศรี กล่าวว่า “ต้องวางแผนก่อนอันดับแรก วางแผนในการทำงาน ลดต้นทุนการผลิต ใช้ปุ๋ยชีวภาพไม่ใช้สารเคมี อาหารปลอดภัย สิ่งแวดล้อมดี มีการรวมกลุ่มทำอาชีพเสริม”

มงคล วงศ์ศิริ กล่าวว่า “มีการรวมกลุ่ม ประชุมกลุ่ม ทำอยู่ทำกิน ทำเกษตรกรรมผสมผสาน ลดละเลิกอบายมุข ครอบครัวไม่ดื่มเหล้า ร่างกายดี การสังคมดี ครอบครัวอบอุ่น”

วีระชัย ธารธรรม กล่าวว่า “ต้นไม้สีเขียวขึ้น อากาศกลับมาดีขึ้น บ่หลายก็ยังคงดีกว่าบ่มีสิ่งแวดล้อมดีขึ้นหลาย ธรรมชาติกลับมาคืนมา ถ้าเฮาปลุกต้นไม้คนละต้นสองต้นช่วยกันเฮ็ด แล้วธรรมชาติก็จะกลับมาช่วยเฮา”

สกุลไท กรีนฮอลจ์ กล่าวว่า “สุขภาพดี อาหารกินปลอดภัย ไม่มีสารพิษ ไม่ใช้ปุ๋ยเคมี ลดต้นทุนการผลิต ออกกำลังกายเสมอ ร่างกายสุขภาพแข็งแรง”

สมจิตร ปานชาลี กล่าวว่า “เราปลุกต้นไม้ เห็นความเจริญของต้นไม้ อากาศดี จิตใจเบิกบาน สิ่งแวดล้อมก็ดี”

สมใจ พลพันธ์ กล่าวว่า “วางแผนการทำงาน ก็เริ่มวางแผนคิดว่ามือนี้อะไรจะเอาแปลงหนึ่งละ หรือว่าปีนี้จะเฮ็ดจักสิบแปลง หรือต้นไม้สิบต้น ปีหน้าห้าต้น ปีนี้เฮ็ดสิบแปลงไหว น้ำก็พอ เฮ็ดเพิ่มอีกสิบแปลงขยายไปอีก คั้นเฮาเฮ็ดพริตทีเดียว น้ำก็บ่พอรอดมันก็ตาย”

สมบุญณ แสนโชติ กล่าวว่า “สุขภาพแข็งแรง ร่างกายดี อาหารปลอดภัย อยู่ดีกินดี ครอบครัวอบอุ่น จิตใจเบิกบาน เพราะสุขภาพดี จิตใจก็ดี”

สมหมาย สารางคำ กล่าวว่า “สิ่งแวดล้อมดี อาหารปลอดภัย อากาศดี สังคมดี รวมกลุ่มพูดคุยกันรู้เรื่อง เข้าใจ มีแนวความคิดที่ดีต่อกัน”

สุรัตน์ วันวาลย์ กล่าวว่า “มีความร่วมมือ ร่วมใจให้เป็นกลุ่มดีขึ้น”

สุลธิ ภาษี กล่าวว่า “หนึ่งทุกคนจะพัฒนาเจ้าของให้เป็นเจ้าของตลาดสดให้ได้ เพราะว่าเราพัฒนาเรื่องความมี ให้เจ้าของมีตลาดสด พี่ผักระบาดปลอดภัยจากสารเคมี อาหารการกินปลอดภัย ประหลาดสารเคมี สองทุกคนต้องพัฒนาเจ้าของให้เป็นเจ้าของโรงพยาบาลให้ได้ คุณต้องมีสมุนไพร คุณมีไพรแล้ว คุณต้องมีสมุนไพร มีลูกน่องมัน ให้มีโรงพยาบาลไว้ที่บ้านเรา สุขภาพแข็งแรง และสามในที่สุดแล้วเราต้องเป็นเจ้าของธนาคารคือความยั่งยืน เป็นเจ้าของชุมทรัพย์นี้โจรมาปล้นไม่ได้ มีสิ่งแวดล้อมดี ต้นไม้เขาบ่มบ่ม สิ่งที่เราได้จากต้นไม้ คือ ความร่มรื่น ความร่มเย็น ตอนนี้แม้จะมีหมดทุกแนวแล้วละ”

สุนัย โค่งอาภาส กล่าวว่า “บ่อดบ่อยากมีทุกอย่าง อาหารการกินปลอดภัย มดแดงก็ได้กิน ปลาก็ได้กิน อยากรู้นกก็ได้กิน หมากเผ็ด หมากเขือ หมากแข้ง ข้าว ทรายไคร้ปลูกครอบสระ ไม่ใช่สารเคมี ลดต้นทุนการผลิต เอ็ดเกษตรผสมผสาน ครั้ททาในอาชีพของเจ้าของ เอ็ดบัญชีครัวเรือน เกียวข้าวแล้วก็ปลูกถั่ว ข้าวโพด ปลูกแตงบ่ได้ซื้อเขาได้ขายพร้อม นี่ละเกษตรพอเพียง เกษตรผสมผสาน ปลูกทุกอย่างที่กินได้ ปลูกผสมผสานกัน”

ไสว พากุดแร่ กล่าวว่า “วางแผนการทำงาน ต้องเบ่งก่อนเอ็ดจ้งจ้งมันจะเกิดภัยมาตามหลังบ่ เอ็ดแล้วมันเดือดร้อนบ่ วางแผนก่อน คิดหน้าคิดหลังก่อน ถ้าเอ็ดไปแล้วมันเสียหายเราลงทุนไปแล้ว มันก็เสียไป”

หนูเคน กุลสุวรรณ กล่าวว่า “มีความสุขทางใจ และทางกายเราไม่เจ็บป่วย สุขภาพแข็งแรง โดยได้ออกกำลังกายสม่ำเสมอ และได้กินอาหารปลอดภัยเพราะเราทำเอง”

หนูนิล ส้ารวมรัมย์ กล่าวว่า “ถามเจ้าของว่าเราอยากหยั่ง มักหยั่ง ให้ปลูกกินอย่าไปซื้อกิน มันจะได้ลดรายจ่ายเจ้าของ เอ็ดบัญชีครัวเรือน มาคิดเบ่งว่ารายได้มาจากขายข้าว พอได้มาแล้วก็จ่ายออกไปเลยบ่รู้ว่ารายได้เท่าใดรายจ่ายเท่าใด บัดนี้พอมานะเอ็ดบัญชีครัวเรือนแล้วเรารู้เลยว่ารายจ่ายเท่าใดรายรับเท่าใด พอมานะเอ็ดเบ่งจริง ๆ เงินบ่ได้มาจากการขายข้าวอย่างเดียวเลย”

อารักษ์ ภาษี กล่าวว่า “เราก้ชี้ให้เห็นว่าคนที่เอ็ดเกษตรเชิงเดี่ยวมา มันเบ่งจ้งใด เกษตรผสมผสานมันเบ่งจ้งใด แล้วเราก้เอ็ดบัญชีครัวเรือน เวลาลูกจะเอาเงินไปโรงเรียนเราก้เขียนลงไว้หมด พอหลังจากนั้นเอามาให้ลูกเบ่งลูกก็เข้าใจได้ ลูกก็ประหยัดลงช่วยกัน แล้วเราก้เอ็ดให้คนมองเห็น เกษตรพอเพียงมันมีรายได้ล่ำใด มีแตง มีกล้วย มีบักเขือ อยู่ในแปลงเดียวกัน ยามขายกล้วยก็ขาย มีแตงก็ขาย”

อุดม ทิขาว กล่าวว่า “ร่างกายดี สุขภาพแข็งแรง อากาศดี อาหารดีปลอดภัย อารมณ์ดี สิ่งแวดล้อมดี น้ำดี ไม่มีสารพิษเจือปน”

อุบล เกิดศักดิ์ ณ แวงน้อย กล่าวว่า “ไม่ทำให้เจ็บไข้ได้ป่วย สุขภาพแข็งแรง ได้กินอาหารที่ปลอดภัยปลอดภัยปลอดภัย มีครอบครัวอบอุ่น”

จากข้อมูลการสนทนากลุ่มเครือข่ายพ่อทองหล่อ เจนไธสง สรุปได้ว่า การทำอะไรจะต้องมีการวางแผนก่อนเสมอ ไม่ว่าจะเป็นในการประกอบอาชีพหรือการดำเนินชีวิต แม้กระทั่งการดำเนินงานในศูนย์เรียนรู้ ซึ่งมีเกษตรกรต้นแบบที่เป็นวิทยากรประจำศูนย์เรียนรู้ 23 คน ทุกคนเป็นต้นแบบเป็น

ครูฝึกที่มาร่วมระดมความคิด วางแผนช่วยกันว่าใครจะหาเกษตรกรเป้าหมายมาอบรม จากหมู่บ้าน ไหนก็มาวางแผนร่วมกัน รวมถึงข้อมูลการสนทนากลุ่มเครือข่ายพ่อผอง เกตพิบูลย์ สรุปได้ว่า ในการทำเกษตรแบบผสมผสานนั้น จะต้องมีการวางแผนก่อนว่าจะทำอะไรบ้าง เพื่อให้ตนเองและครอบครัว อยู่ได้ จะปลูกอะไรบ้าง เพื่อจะไม่ทำเกินตัว เช่นเดียวกับข้อมูลจากการสนทนากลุ่มเครือข่ายพ่อผาย สร้อยสระกลาง ที่สรุปได้ว่า การทำเกษตรกรรมแบบพออยู่พอกินนั้น จะต้องเน้นความพออยู่พอกินในครัวเรือนของตนเองเป็นหลักก่อน มีการวิเคราะห์ถึงความสามารถและพลังศักยภาพของตนเอง ไม่ทำอะไรเกินตัวเกินกำลังด้วยการวางแผนการดำเนินงานว่าจะทำอะไรบ้าง ควรทำจากเล็กไปหาใหญ่ เน้นการบริโภคในครัวเรือน จากนั้นค่อยขยายให้ใหญ่ขึ้น

จากรายงานการประชุมเครือข่ายปราชญ์ชาวบ้านและพหุภาคีภาคอีสาน ครั้งที่ 1/2555 ที่พบว่า ภัยธรรมชาติเป็นเรื่องที่ต้องทำใจ ต้องปล่อยวาง ต้องถือเป็นเรื่องธรรมดา แต่ไม่ควรประมาทในการดำเนินชีวิตด้วยการวางแผนด้วยแผนของตัวเอง แผนแก้ไขปัญหาร่วมกัน ไม่ว่าจะเป็นเรื่องที่อยู่อาศัยจะต้องทำให้สูง แข็งแรงรับสภาพน้ำท่วมได้ น้ำดื่ม น้ำใช้ ระบบไฟฟ้าสำรองไม่ว่าจะเป็นเครื่องปั่นไฟหรือระบบไฟฟ้าพลังงานแสงอาทิตย์ ปัจจัย 4 ต้องพร้อมและพอเพียง ระบบคมนาคมอาจจะต้องมีเรือ มีรถสะเทินน้ำสะเทินบก วางระบบการขนส่งทางน้ำ การรับส่งคนไข้ การจัดยาและวัสดุ การแพทย์สำรอง เป็นต้น และปรับระบบเหล่านี้เข้าไปในระบบของชีวิตในระยะยาว ให้เกิดภูมิคุ้มกันเรื่องนี้ในร่างกาย ในครอบครัว และในชุมชน ควรบริหารจัดการให้ช่วยกันวางแผนและชักชวนแผนการแก้ปัญหาระยะยาว (คำคุณ, 2555ข, หน้า 11-12) ซึ่งภูมิปัญญาชาวบ้านท่านหนึ่งได้เสนอแนะแนวทางป้องกันและควบคุมโรคฉี่หนูในระยะยาว โดยการทำเกษตรผสมผสานเพราะสามารถขุดคลองน้ำ นำดินมาขยายนาให้กว้างออกไป 5-10 เมตร แล้วปลูกกล้วยเป็นพืชพี่เลี้ยงแทรกด้วยไม้ยืนต้นพันธุ์พื้นเมืองที่หลากหลาย เลี้ยงปลาในนาข้าว ลดพื้นที่การปลูกข้าวลง อาศัยการทำนาหวานแทนการดำนา ทำให้ไม่ต้องแช่นานาน ๆ แปลงเกษตรที่มีพืชและสัตว์ที่หลากหลาย ทำให้ประชากรหนูถูกควบคุมให้มีปริมาณพอเหมาะ วิธีนี้จะทำให้ดินดีขึ้น แมลงและหญ้าก็ถูกควบคุม ทำให้ไม่ต้องใช้สารเคมีให้เปลืองสตางค์และเสี่ยงต่อสารพิษที่เกิดขึ้น (คำคุณ, 2555ก, หน้า 27) ทั้งนี้ ความเชื่อมั่นในวิถีเกษตรผสมผสานตามแนวทางของเครือข่ายนั้น ยังเกี่ยวข้องกับการลดต้นทุนการผลิตและการปลอดภัย เนื่องจากได้เรียนรู้การทำปุ๋ยชีวภาพใช้เอง ดังคำพูดของเกษตรกรต้นแบบท่านหนึ่งที่ว่า “แม่ค้าสัมภาษณ์เขาว่าผมไม่ใช้สารเคมี เขาไม่เอาจากตลาดเลย มาเอาแต่ของผม มะละกอมะเขือ พริก รสชาติดี เก็บไปแล้วอร่อย ไม่ล้างน้ำเสียด้วยซ้ำ” การทำเกษตรผสมผสานนั้น ทำให้สมาชิกในครอบครัวมีงานทำร่วมกันอย่างพอเหมาะ ไม่หักโหม ได้พูดคุย เรียนรู้ร่วมกัน มีอยู่มีกินอุดมสมบูรณ์ มีรายได้อย่างต่อเนื่อง แม้ไม่มากแต่ต้นทุนต่ำก็ทำให้มีเงินออม เป็นความสุขที่รู้สึกได้ ดังคำพูดของเกษตรกรต้นแบบท่านหนึ่งที่ว่า “ทำผสมผสานแบบนี้ ลูกก็กลับบ้าน เมียก็อยู่พร้อมหน้า ลูกหลานก็พร้อม ยิ้มแย้มแจ่มใสใฝ่กัน รู้สึกภาคภูมิใจ นี่ละคือปัญญาความสุขของผม” ความอุดมสมบูรณ์ของอาหารการกินที่มีรสชาติดี ปลอดภัยจากสารเคมี จากเกษตรผสมผสานยังเป็นสื่อที่ดีในการขยายเครือข่ายการเรียนรู้ (คำคุณ, 2555ข, หน้า 30)

ชีวิตของเพื่อน ๆ ครูเกษียณจำนวนมากได้พากันวิ่งโรยไปตามวัยอย่างรวดเร็ว บางคนถึงขั้นเสียชีวิต ด้วยเหตุนี้ หลังเกษียณอายุราชการเมื่อปี พ.ศ.2534 พ่อผอง เกตพิบูลย์ ได้เจริญรอยตามพระยุคลบาทเรื่องเศรษฐกิจพอเพียง โดยเปลี่ยนที่นา 42 ไร่ ให้กลายเป็นเกษตรผสมผสานอย่างค่อย

เป็นค่อยไป ปี พ.ศ.2534 ได้เริ่มวางแผนและลงมือปรับพื้นที่นาเพื่อนำพันธุ์พืชมาปลูกประมาณ 5 ไร่ พื้นที่ที่เหลือยังปลูกข้าวเหมือนเดิม ขุดบ่อน้ำได้ 1 บ่อ อาศัยน้ำในบ่อ ปลูกพืชสวนครัว พืชล้มลุก ไม้ผล ไม้ยืนต้นรอบ ๆ พื้นที่เท่าที่จะหาได้ในขณะนั้น สิ่งที่ได้รับในเบื้องต้น คือ ครอบครัวมีข้าวปลาอาหาร พืชผัก ผลไม้ หมู เห็ด เป็ด ไก่ กินอย่างอุดมสมบูรณ์ตลอดปี โดยไม่ต้องไปซื้อหาเหมือนแต่ก่อน ผลผลิตที่มีมากมายเหลือล้น ทำให้มีแจกญาติสนิทมิตรสหาย ทำให้มีญาติพี่น้องและเพื่อนมาทำตามถึง 9 คน ในปี พ.ศ.2538 ผลผลิตที่เหลือกินเหลือใช้ เหลือแจก ทำให้ได้ขายช่วยให้มีเงิน จึงทำให้พ่อผอง กลายเป็นคนมั่งมีศรีสุข คือ มีอยู่มีกิน มีเพื่อน และมีเงิน และที่สำคัญคือการมีอาหารดีทั้งปริมาณและคุณภาพ ปลอดภัย การมีอากาศดี การมีอารมณ์ดีจากการไม่เครียด การออกกำลังกายดีเพราะได้ทำงานร่วมกับวัยของสามีภรรยา ทำให้มีสุขภาพดีและมีอายุยืน (มูลนิธิพัฒนาชุมชนอย่างยั่งยืนเพื่อคุณภาพชีวิตดีจังหวัดขอนแก่น, 2553, หน้า 45-46) เช่นเดียวกัน พ่อเชียง ไทยดี เริ่มคิดได้ปี พ.ศ.2514 และชวนคนในครอบครัวปรึกษาหารือว่าจะทำเกษตรผสมผสาน ในปี พ.ศ.2515-2516 ได้เริ่มทดลองด้วยการขุดบ่อเพื่ออมน้ำ โดยการขุดดินทุกวัน ๆ ละ 2 ครั้ง ครั้งแรกตอนเช้า 25 หาบ ครั้งที่สองตอนเย็นอีก 25 หาบ ขุดดินบ้นบ่ออยู่นานถึง 14 ปี ได้บ่อน้ำถึง 12 บ่อในที่ดิน 7 ไร่ 3 งาน โดยบ่อแรกมีเนื้อที่ถึง 2 ไร่ และตั้งใจจะกักเก็บน้ำไว้ทำการปลูกพืชและเลี้ยงสัตว์ เริ่มปลูกต้นมะพร้าวและต้นไม้หลากหลายชนิด เลี้ยงปลา เลี้ยงกุ้ง จนชีวิตมีทุกอย่าง พึ่งตนเองได้และจนเจือแบ่งปันผู้อื่นได้ (มูลนิธิพัฒนาชุมชนอย่างยั่งยืนเพื่อคุณภาพชีวิตดีจังหวัดขอนแก่น, 2553, หน้า 18)

ข้อจำกัดในด้านวิถีคิด ได้รุมเร้าสมาชิกแต่ละคนจนมองหาวิธีแก้ไขลำบาก เพื่อลดข้อจำกัดเหล่านี้ นอกจากสร้างองค์กรเสริมสร้างกระบวนการเรียนรู้และวิ ยังต้องส่งเสริมการจัดการโดยสนับสนุนสมาชิกที่เกี่ยวข้อง ทำแผนของตนเองและของกลุ่มในลักษณะสร้างสรรค์ ในนา ในบ้าน และในชุมชน โดยลงรายละเอียดการทำแผนให้ทราบว่าใครทำอะไร ที่ไหน เมื่อไร และอย่างไร พร้อมติดตามให้กำลังใจและดูความก้าวหน้าของแผนของแต่ละบุคคลและแผนของกลุ่ม ให้การสนับสนุนด้านงบประมาณและระดมทรัพยากรช่วยเหลืออย่างเหมาะสม รวมทั้งให้สมาชิกแต่ละคนจดบันทึกเพื่อเป็นการประเมินผลของตนเอง (ประชาคมสุขภาพอำเภออุบลรัตน์, 2553, หน้า 54) ดังวลีที่ว่า “แผนดีมีชัยไปกว่าครึ่ง” ดังนั้น เครือข่ายจึงได้ส่งเสริมการวางแผนของครอบครัวตนเอง จากแผนของครอบครัวพัฒนาไปเป็นแผนกลุ่ม จากกลุ่มต่าง ๆ สร้างเป็นแผนของหมู่บ้าน จากหมู่บ้านเป็นแผนตำบล อำเภอ จังหวัด และภาคตามลำดับ โดยแผนให้รู้ถึงรายละเอียดว่าใคร ทำอะไร ที่ไหน เมื่อไร อย่างไร วัดความสำเร็จอย่างไร ใช้งบประมาณเท่าไร และจากไหน เป็นแผนจากล่างขึ้นบน ซึ่งเน้นการพึ่งตนเองและพึ่งพากันเอง แต่ไม่ปฏิเสธการสนับสนุนจากภายนอกที่เชื่อศักยภาพของชุมชน (คำคุณ, 2553ข, หน้า 29) ผลจากการเข้าร่วมเรียนรู้กับเครือข่าย ทำให้เกษตรกรผสมผสานในพื้นที่ของกำนัน ประถมมีความหลากหลายขึ้น โดยเฉพาะไม้ปลูก เช่น เงาะ ทุเรียน ฝรั่ง สัก ขนุน หนาม มะม่วง น้อยหน่า มังคุด มะพร้าว ละมุด ลำไย ทุเรียน มะขาม แคน สโน สะเดาจิต มะกรูด มะนาว มะไฟ ชมพู ยอ สะเดาจีน ยางนา ผักหวาน ตัว ประดู่ เต็ง รัง พลวง ไม้ตรง มะปราง ส้ม จิก เพกา เป็นต้น นอกจากนี้ยังสามารถทำปุ๋ยชีวภาพและสารชีวภาพไล่ศัตรูพืชใช้เอง ทำให้สามารถหยุดใช้สารเคมีได้ ซึ่งไม่เพียงปัจจุบัน แม้แต่อนาคตกำนันประถมก็มีความเชื่อมั่นอย่างยิ่งในวิถีเกษตรผสมผสานตามแนวทางเศรษฐกิจพอเพียงพึ่งตนเองของเครือข่าย (ประชาคมสุขภาพอำเภออุบลรัตน์, 2551ข, หน้า 41) เช่นเดียวกัน จากการได้รับการสนับสนุนให้เป็นเกษตรกรต้นแบบของเครือข่ายปราชญ์ชาวบ้านเอื้อให้

ครอบครัวของพ่อเจริญสนับสนุนให้ปรับปรุงพื้นที่ตามวิถีของการเกษตรผสมผสาน โดยมีการขุดสระเพิ่มเติม แล้วปลูกไม้ยืนต้นทั้งไม้ใช้สอยและไม้ผล เช่น สัก กัลปพฤกษ์ กฤษณา คุณ ยางนา มะค่า เค็ง ส้มโอ มะไฟ ละมุด ลำไย มะเฟือง น้อยหน่า เป็นต้น รวมทั้งปลูกพืชผักล้มลุกไว้กินและขาย และทำปุ๋ยชีวภาพไว้ใช้เอง โดยใช้ทั้งในการทำนาและในการปลูกพืชผักล้มลุก กิจกรรมเหล่านี้ได้ทำให้ทั้งครอบครัวเห็นคุณค่าของวิถีนี้ ทั้งในแง่ของการได้รับประทานอร่อยปลอดภัยกับร่างกาย และขายได้ง่าย (คำคุณ, 2551ง, หน้า 34) รวมถึง พ่อเชียง ไทยดี ที่ได้ทำนาสลับกับค้าขายอย่างซื่อสัตย์สุจริตจนอายุ 40 ปี ในปี พ.ศ.2514 ก็พบว่าตนเองและครอบครัวไม่สามารถแก้ปัญหาความยากจนลงได้ แต่ละปีต้องไถนา หวานกล้า ดำนา เกี้ยวข้าว นวดข้าว ทำอยู่เช่นนี้ปีแล้วปีเล่าไม่มีดีขึ้น ไม่มีบ้านอยู่อาศัย จึงได้ประชุมคนในครอบครัวเพื่อจุดเปลี่ยนแปลง ในที่สุดตกลงกันว่าจะลองทำเกษตรผสมผสานที่มีความหลากหลาย โดยใช้ความคิดของตนเองพิจารณาดูตัวอย่างป๋ายาตายายที่ทำเกษตรผสมผสาน ชีวิตมีความหลากหลาย เพราะมีหลายอย่างทั้งพืชและสัตว์ มีบ้านอยู่อาศัยแถมยังไม่ลำบาก (มูลนิธิพัฒนาชุมชนอย่างยั่งยืนเพื่อคุณภาพชีวิตดีจังหวัดขอนแก่น, 2551ข, หน้า 32-33)

มีคนหลายคนไปเรียนถามพ่อมหาอยู่ว่าไม่รู้สึกละอายบ้างหรือไม่ อายุมากถึงปานนี้ยังเดินทางไปที่ต่าง ๆ เพื่อขยายความคิด พ่อมหาอยู่ได้ตอบว่าความแก่มีมากมายหลายประเภท เช่น แก่หู หวาย แก่ได้ดอก แก่หยอกหลาน แก่กระดูก(ไฮโล) และแก่ฟักแก่แฟง แต่ผมแก่เกษตรผสมผสาน ยิ่งแก่ยิ่งมันส์ เพราะมีทั้งบ้านอยู่อาศัย มีร่างกายและจิตใจที่แข็งแรงกว่าวัยเดียวกันหลายเท่า มีครอบครัวที่อบอุ่น มีชุมชนที่เข้มแข็ง มีสิ่งแวดล้อมดี มีสุขภาพ ไร้หนี้ปลอดสิน มีความภาคภูมิใจได้ถ่ายทอดความรู้และประสบการณ์แก่ลูกหลานและผู้สนใจไม่รู้เบื่อ และที่สำคัญมีปัญญาเรียนรู้ธรรมะและธรรมชาติ เห็นสัจธรรมของความยั่งยืนจากความสมดุลระหว่างมนุษย์กับมนุษย์ และมนุษย์กับสิ่งแวดล้อม (มูลนิธิพัฒนาชุมชนอย่างยั่งยืนเพื่อคุณภาพชีวิตดีจังหวัดขอนแก่น, 2550ง, หน้า 54) เช่นเดียวกับชีวิตของ พ่อทองหล่อ เจนโรสง หลังจากพบว่าตนเองหลงทาง จึงได้ปรึกษาหารือกับแม่ทองเจียวศรีภรรยา ก็ได้คำตอบว่าต้องทำเกษตรผสมผสาน เพราะจะลดรายจ่ายลงได้ทันที จากไม่ต้องซื้อกิน มีเหลือกินได้แจก ช่วยให้มีเพื่อน และมีเหลือแจกได้ขายช่วยให้มีเงิน สามารถสร้างบ้านอยู่อาศัยจากการปลูกต้นไม้ยืนต้นที่หลากหลาย ทั้งไม้ผลและไม้ใช้สอย (มูลนิธิพัฒนาชุมชนอย่างยั่งยืนเพื่อคุณภาพชีวิตดีจังหวัดขอนแก่น, 2550, หน้า 28)

โครงการชุมชนเป็นสุขภาคอีสาน ซึ่งได้ใช้แนวปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวเป็นแผนแม่บทในการพัฒนา โดยมีหลักการสำคัญ คือ หลักการแรกต้องรู้จักพอ คือ พอดี พอประมาณ ไม่โลภมาก หลักการที่สอง คือ มีเหตุผลในการใช้จ่าย ช่วยให้มีเงินเหลือ เมื่อเงินเหลือก็ออมเงิน ถ้ายังไม่มีเงินเหลือก็ออมน้ำ ออมดิน ออมสัตว์ ออมต้นไม้ยืนต้นที่หลากหลาย สังสม กัลยาณมิตร สังสมภูมิปัญญาในการแก้ปัญหา และสังสมคุณงามความดี ผลที่ตามมาจึงกลายเป็นคนมีอยู่มีกิน มีเพื่อน มีเงิน มีสุขภาวะดีทั้งทางกาย คือ จากการมีหลักประกันในชีวิต มีอาหารและปัจจัยสี่ที่พอเพียง มีสุขภาวะที่ดีทางใจ คือ ใจสงบ มีความภาคภูมิใจ และมีสุขภาพ มีสุขภาวะดีทางสังคม คือ ครอบครัวกลับมาอยู่ด้วยกัน ชุมชนรวมตัวกันคิดช่วยกันทำอย่างต่อเนื่องและสม่ำเสมอ และมีสุขภาพดีทางปัญญา เพราะมีปัญหาจากการรวมตัว ร่วมกันเรียนรู้ ช่วยกันคิดร่วมกันทำ จนแก้ปัญหาต่าง ๆ ลุล่วงไปได้ (คำคุณ, 2550ก, หน้า 45) ซึ่งในการประเมินผลนั้น ควรสนับสนุนให้มีการจัดบันทึกประจำวัน การทำบัญชีฟาร์ม และการทำบัญชีครอบครัว ให้เห็นรายรับรายจ่ายด้านอาหาร

เครื่องนุ่งห่ม ที่อยู่อาศัย และยารักษาโรค รวมทั้งรายจ่ายอื่น ๆ มีการค้นหา รวบรวม และจัดให้เป็นหมวดหมู่ (คำคุณ, 2550ค, หน้า 12)

จากที่กล่าวมาสรุปได้ว่า ตัวชี้วัดการมีสุขภาวะที่ดีตามหลักปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงของเกษตรกรตามแนวคิดของเครือข่ายปราชญ์ชาวบ้านด้านเกษตรกรรมภาคตะวันออกเฉียงเหนือตามคุณลักษณะความมีเหตุผล มีทั้งหมด 11 ตัวชี้วัด ซึ่งเรียงลำดับตามความสำคัญได้ ดังนี้ วางแผนการทำงาน สิ่งแวดล้อมดี รวมกลุ่ม ครอบครัวยั่งยืน สุขภาพแข็งแรง ลดต้นทุนการผลิต ไม่ใช่สารเคมี ทำเกษตรผสมผสาน ทำบัญชีครัวเรือน อาหารปลอดภัย และศรัทธาในอาชีพ

2.3 ตัวชี้วัดการมีสุขภาวะที่ดีของเกษตรกรตามคุณลักษณะการมีภูมิคุ้มกันในตัวที่ดี

การมีภูมิคุ้มกันในตัวที่ดี หมายถึง การเตรียมตัวให้พร้อมรับผลกระทบและการเปลี่ยนแปลงด้านต่าง ๆ ที่จะเกิดขึ้น โดยคำนึงถึงความเป็นไปได้ของสถานการณ์ต่าง ๆ ที่คาดว่าจะเกิดขึ้นในอนาคตทั้งใกล้และไกล ซึ่งตัวชี้วัดการมีสุขภาวะที่ดีตามหลักปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงของเกษตรกรตามแนวคิดของเครือข่ายปราชญ์ชาวบ้านด้านเกษตรกรรมภาคตะวันออกเฉียงเหนือตามคุณลักษณะการมีภูมิคุ้มกันในตัวที่ดี สรุปได้ดังนี้

ตารางที่ 4.9 ตัวชี้วัดการมีสุขภาวะที่ดีของเกษตรกรตามคุณลักษณะการมีภูมิคุ้มกันในตัวที่ดี

ที่	ตัวชี้วัดการมีสุขภาวะที่ดีของเกษตรกรตามคุณลักษณะการมีภูมิคุ้มกันในตัวที่ดี	คะแนน	ร้อยละ
1	ลดต้นทุนการผลิต	67	21.27
2	ไม่ใช่สารเคมี	47	14.92
3	ปลูกไม้ยืนต้น	30	9.52
4	มีที่ดินทำกิน	28	8.89
5	ศรัทธาในอาชีพ	21	6.67
6	วางแผนการทำงาน	21	6.67
7	อาหารปลอดภัย	18	5.71
8	ที่อยู่อาศัยมั่นคง	17	5.40
9	ออกกำลังกาย	17	5.40
10	ขยันอดทน	16	5.08
11	แหล่งน้ำเพียงพอ	9	2.86
12	มีผู้สืบทอดอาชีพ	8	2.54
13	สิ่งแวดล้อมดี	7	2.22
14	ไม่ตามกระแส	7	2.22
15	เลี้ยงสัตว์บริโภค	2	0.63
รวม		315	100.00

จากตารางที่ 4.9 พบว่า ตัวชี้วัดการมีสุขภาวะที่ดีตามหลักปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงของเกษตรกรตามแนวคิดของเครือข่ายปราชญ์ชาวบ้านด้านเกษตรกรรมภาคตะวันออกเฉียงเหนือตาม

คุณลักษณะการมีภูมิคุ้มกันในตัวที่ดี มีทั้งหมด 15 ตัวชี้วัด ซึ่งตัวชี้วัดที่สำคัญ 3 ลำดับแรก ประกอบด้วย ลดต้นทุนการผลิต ไม่ใช้สารเคมี และปลูกไม้ยืนต้น คิดเป็นร้อยละ 21.27, 14.92 และ 9.52 ตามลำดับ

เจียน ขนไฟโรจน์ กล่าวว่า “ปลูกไม้ยืนต้น ปลูกป่า ปลูกผัก เลี้ยงสัตว์เอาไว้กินและใช้ มีที่ดินทำกิน มีแหล่งน้ำเพียงพอ ที่อยู่อาศัยมั่นคง ไม่ตามกระแส ชัยนอดทน มีผู้สืบทอดอาชีพ”

คุณ สงค์คลัง กล่าวว่า “พอเพียงพออยู่พอกิน เขาบ่ต้องได้พึ่งพาใคร วางแผนในการทำงาน พอนี้เฮ็ดทุกวันเลย คือว่าได้ออกกำลังกายไปด้วย ไม่ใช้สารเคมี อาหารการกินก็ปลอดภัย ชีวิตพอกี่มีความสุข สิ่งแวดล้อมก็ดี”

ทวี สะเพินรัมย์ กล่าวว่า “ที่เฮาเฮ็ดตรงนี้ไว้ มันเป็นการวังผลัดชีวิต ยื่นต่อให้ลูกหลานเล่นต่อได้ มีผู้สืบทอดอาชีพ ที่ได้ปลูกต้นไม้ยืนต้น ได้เฮ็ดเกษตรผสมผสาน ได้เฮ็ดไว้ให้ลูก ลูกมีที่ดินทำกิน ลูกมีอยู่มีกิน มันเป็นความสุขก่อนตาย”

ธนพล ทิมธนาสาร กล่าวว่า “มีความศรัทธาในอาชีพ ชัยนอดทน เฮ็ดไว้เพื่อลูกเพื่อหลาน เพื่อให้ลูกหลานสืบทอดอาชีพ มีที่อยู่มั่นคง ตายไปแล้วก็ได้เอาไปนำ ผมก็สอนให้หลานผมขายผัก ที่แรกก็อาย พอผมแนะนำวิธีการไป พอเขาขายได้เงิน ผมก็ให้เขาเก็บเงินไว้เลย ต่อมาเขาก็ชิน ขายได้เงินแล้วก็หมั่น”

นางลักษณ์ งามเหลือ กล่าวว่า “ออกกำลังกายสม่ำเสมอ ไม่ใช้สารเคมี ลดต้นทุนในการผลิต สิ่งแวดล้อมก็ดี อาหารก็ปลอดภัย ไม่ตามกระแส มีการวางแผนในการทำงาน มีความศรัทธาในอาชีพของตนเอง ชัยนอดทน และปลูกไม้ยืนต้นไว้ให้ลูกหลาน”

นิตยา สัพโส กล่าวว่า “ไม่ตามกระแส อย่าไปวิ่งตามเขา เขามีนั้นเขามีนี้ อย่าอยากไปมีนั้นเขา เอาแต่คำว่าเฮาทำได้ก็พอแล้ว บ่ต้องไปวิ่งตามเงิน บ่ต้องวิ่งไปรับจ้าง ทำอยู่บ้าน ศรัทธาในอาชีพที่เจ้าของทำ ปลูกพืชเลี้ยงสัตว์ไว้กิน บ่มีเงินก็ได้กิน ไม่ใช้สารเคมีอาหารก็ปลอดภัย แม่มาเฮ็ดตรงนี้ ลูกชายแม่ก็บ่อยากไปทำงานข้างนอกบ้านแล้ว อยากมาเฮ็ดนำแม่ อยากอยู่บ้าน อยากไปปลูกต้นไม้แต่ก่อนลูกชายแม่เฮ็ดงานอยู่หัวหิน แต่ก็อยากกลับคืนมาเฮ็ดเกษตรแล้ว มีผู้สืบทอดอาชีพ”

บังอร สาลาด กล่าวว่า “อันนั้นก็คือเล่นตามกระแส ส่วนมากเฟิ่นจะเลี้ยงวัวพันธุ์ แต่ที่เฮาบ่ตามกระแส เฮาเลี้ยงวัวธรรมดา เลี้ยงวัวไทย เฮาเลี้ยงก็อาศัยเอาชีวิตรอด ส่วนมากจะบ่ค่อยเดือดร้อนเรื่องผลผลิตตกต่ำปานใด ต้นทุนการผลิตก็ต่ำ”

บัวกอง ใจตาง กล่าวว่า “ลดต้นทุนการผลิต ทำปุ๋ยชีวภาพให้หลากหลาย ทำไล่ต้นไม้ รดผัก ถ้าทำมากใส่หน้าข้าว ไม่ใช้สารเคมี ปุ๋ยชีวภาพทำให้ผักงาม ทำให้ดินดีขึ้น สิ่งแวดล้อมดีขึ้น อาหารปลอดภัย ได้ออกกำลังกายอย่างต่อเนื่อง”

บุญเรือง ชำยนา กล่าวว่า “กินอาหารที่ปลอดภัย มีประโยชน์ ทำให้ร่างกายแข็งแรง เพราะอาหารปลอดภัย อาหารที่กินเข้าไปปลอดภัย จะมีประโยชน์ต่อร่างกาย”

ประนอม อุสาหะพันธ์ กล่าวว่า “ปลูกไม้ยืนต้น มีร่ม มีเงา มีหมากกินตามฤดูกาล อาหารการกินก็ปลอดภัย อย่างฝรั่งก็ได้กินหมากแล้ว มะละกอก็มี มีสมุนไพรด้วย อันนี้ก็แปะตำปึง แก้วโรคเบาหวาน นี่ผักอ่อมแซบ (เบญจรงค์) ก็ช่วยรักษาแผลลำไส้ กินสด ๆ แผลงก็ไม่ค่อยกินนะ สมุนไพรนี้ก็ต้นมะนาวต่อต้นกะลั่ง นี่ก็ย่านางขนหรือเครือหมาน้อย นี่ก็มะรุม มะกอกน้ำ มะกรูด ลำไย ตันยอ ตันคุณ มะยม มะขามหวาน มะม่วง มะเฟือง ส่วนข้างล่างเป็นสมุนไพร ต้นเป่า หวานเสน่ห์

จันทร์ เอาไปคองเหล้าเอามาหาตรงที่ปวด ต้นฟ้าทะลายโจร ทองพันชั่ง ต้นรางจืดแก้ถอนพิษ ต้น
แห้งผลสมใส่หม้อยาได้ทุกอย่างมันจะหอม ต้นนางขาวแก้เห็ดเปื้อนพิษสมน้ำกินได้เลย หวานทางจะเข้
ต้นแอลตาซิล (คล้ายต้นโหระพาใบมีกลิ่นเหมือนยาสีฟันหรือยาแอลตาซิล) ต้นกุศาวแก้โรคมะเร็ง
หวานดักแด้”

โป๊ะ โนมโธสง กล่าวว่า “ปลูกต้นไม้ยืนต้น มีแหล่งน้ำเพียงพอ ให้ออมน้ำ คือ ให้อุดสระ เลี้ยง
สัตว์บริโภค ออมสัตว์ก็คือเลี้ยงวัว เลี้ยงเป็ด เลี้ยงไก่ ออมต้นไม้ ให้ปลูกต้นไม้ไว้ก็มีต้นประดู่ เคียวนี้
เขาหาซื้อต้นประดู่แพง ๆ นะ ขายดีด้วย ต้นไม้คนต้องการเยอะ มีที่ดินทำกิน เราต้องวางแผนการ
ทำงานบริหารจัดการแปลงที่ดินให้เกิดประโยชน์มากที่สุด บริหารดินให้เป็นสมมุติว่า 1 ไร่ ใน 1 ไร่
เราก็ปลูกต้นไม้ยืนต้น ปลูกผัก ปลูกพริกกะหล่ำไป ในพื้นที่ 1 ไร่เราต้องมีครบทุกอย่าง มีทั้งไม้ยืนต้น
ผัก ไม้ผลปลูกให้เต็มพื้นที่ จัดสรรให้ถูกส่วน พืชอันไหนชอบร่มพืชอันไหนชอบแดด ใช้เกษตรอินทรีย์คือ
ไม่ใช้สารเคมี เราใช้ปุ๋ยคอกมาหมักก่อน ถ้าเราไม่หมักมันก็จะเกิดหญ้า ใช้ปุ๋ยชีวภาพน้ำหมัก ทำเอง
ใช้เอง ลดต้นทุนการผลิต ได้ออกกำลังกาย อาหารการกินก็ปลอดภัย สิ่งแวดล้อมก็ดี เอามะกรูดมาทำ
น้ำยาล้างจาน ไม่ตามกระแส ชัยนอดทน และมีศรัทธาในการทำงานในอาชีพของตนเอง”

พ่อจันทร์ที่ ประทุมภา กล่าวว่า “แหล่งน้ำพอเพียง ทำเกษตรมันต้องมีแหล่งน้ำ แต่บ่ต้อง
100% เขาต้องแบ่งเขตพื้นที่ใกล้เคียงว่ามันใกล้น้ำบ่ ใกล้ที่ลุ่มมีคลองน้ำมาบ่ หรือว่าอาศัยน้ำฝนอย่าง
เดียว มีการวางแผนการทำงาน การจัดการแหล่งน้ำที่สำคัญ ผมมีสระเป็นสิบสระ เพราะผมบ่มีแหล่ง
น้ำ ผมต้องหาสระรองรับน้ำฝนไว้เพื่อทำการเกษตรส่วนหนึ่งและส่วนหนึ่งไว้ปลูกไม้ผลไม้ยืนต้น
เศรษฐกิจ แล้วก็ต้องไว้ใช้ของเฮาเองอีกส่วนหนึ่งคือไว้ทำไร่นา อีกส่วนหนึ่งคือที่อยู่อาศัย ทางเดิน
คอกสัตว์ให้มันครบวงจร ต้องแบ่งแต่ไม่ต้อง 100% ถ้าที่ใดมีคลองน้ำไหลผ่านใกล้ชลประทานเฮาบ่
ต้องขุดคลองใหญ่หลาย ถ้าน้ำหมดเฮาสามารถเติมได้ ปรับใช้ได้ตามความเหมาะสม คือว่าในบริเวณ
บ้านเฮาส่วนใหญ่จะมีปัญหาเรื่องน้ำเป็นหลัก ถ้าขาดน้ำเฮ็ดหยั่งก็บ่ได้ ปัจจัยสำคัญคือแหล่งน้ำ ถ้ามี
น้ำเราต้องดูต้องคำนวณแหล่งน้ำ ปลูกพืชให้สมดุลกับแหล่งน้ำ น้ำเฮามีน้อยสำโดสมควรปลูกพืชขนาด
โตค่อยจะสมดุลกับน้ำ ถ้าน้ำน้อยเฮาปลูกพืชหลาย ๆ บ่มีน้ำรดตายหมด บ่ได้กินสักอย่าง ฉะนั้น เฮา
ต้องดูเหตุและผลที่ทำตรงนี้ ต้องดูว่าน้ำกับพืชให้สมดุลกัน”

พ่อบุญเต็ม ชัยลา กล่าวว่า “เก็บผักไปขายตลาดแต่เช้า ๆ ส่งผักให้แม่ค้าอยู่ตลาด ตอนนี้ผมก็
เฮ็ดไว้ให้ลูกสืบทอดอาชีพหมดแล้ว มีแต่เขาจะมารักษาดูแลเอาไว้”

พ่อผาย สร้อยสระกลาง กล่าวว่า “เกษตรประณีตให้มีทุกอย่าง ปลูกข้าว ไข่ ตะไคร้ น้อยหน่า
ละมุด เลี้ยงไก่ วัว ควาย ทั้งพืชผักสวนครัว ไม้ยืนต้น ให้มีหมดทุกอย่าง”

มณี มาระแสง กล่าวว่า “ปลูกได้หมด นับแต่ไม้ยืนต้นขึ้นไป มีหมากเขือ พริก หมากแพ่ง แดง
วางแผนในการทำงาน ส่วนมากผมก็ปลูกต้นไม้ยืนต้นรอบนอก ตรงกลางมีสระ ปลูกข้าว ตะไคร้ ปลูก
ทุกอย่างที่กิน กินทุกอย่างที่ปลูก บ่เอาหลายดอก 6 อย่างก็พอ อย่างละ 9 ต้น มีกล้วย หมากม่วง
พริก มะเขือ ตะไคร้ เราสามารถปรับชนิดมันได้ ไม้ยืนต้นเราปลูกรอบนอกไว้เป็นรั้ว สมุนไพรนี้ก็ขึ้น
เอง บ่ได้ปลูก”

มะลิวัลย์ จินสีดา กล่าวว่า “สุขภาพดี มีวินัย ชัยนอดทน ออกกำลังกาย ไม่ตามกระแส”

ละออง สุวรรณอำไพ กล่าวว่า “ร่างกายดี แข็งแรง ไม่มีโรคภัย สุขภาพดี มีที่ดินทำกิน มีแหล่งน้ำเพียงพอ ขยันอดทน ไม่ใช้สารเคมี ลดต้นทุนการผลิต อาหารปลอดภัย ปลูกพืชเลี้ยงสัตว์ บริโภค ไม่ตามกระแส มีที่อยู่อาศัยมั่นคง มีผู้สืบทอดอาชีพ ครีธาในอาชีพของตนเอง”

วิจิต ประทุมภา กล่าวว่า “ไม่ใช้สารเคมี น้ำหมักชีวภาพเขาก็เอ็ดเอง ลดต้นทุนการผลิต ใส่กากน้ำตาล มีสูตรเร่งดอกเร่งผล สูตรกำจัดศัตรูพืช เราใช้วิธีการหมักเอาไปกำจัดวัชพืช ถ้าเขาไปซื้อก็ราคาแพง ถ้าเขาเอ็ดเองมันก็ลดต้นทุนในครอบครัว อาหารก็ปลอดภัย สิ่งแวดล้อมก็ดี”

ศักดิ์ชัย ทองดี กล่าวว่า “มีร่างกายแข็งแรง ไม่มีโรคภัยไข้เจ็บ ร่างกายสมบูรณ์ มีที่อยู่อาศัยมั่นคง มีที่ดินทำกิน ปลูกและเลี้ยงทุกอย่างที่กิน กินทุกอย่างที่ปลูกและเลี้ยง ขยันอดทน”

สมจิตร ปานขาลี กล่าวว่า “เราปลูกต้นไม้ยืนต้น ได้เห็นความเจริญเติบโตของต้นไม้ เราก็สุขใจ สิ่งที่เราปลูกไว้เราปลูกเองกินเอง ปลอดภัยไร้สารพิษสารเคมี กินแล้วร่างกายแข็งแรง สิ่งแวดล้อมดี อากาศดี ได้ออกกำลังกาย”

สมปอง ตะนุพิช กล่าวว่า “จิตใจมีความสุข ไม่ตามกระแส ไม่มีหนี้สินจิตใจก็เบิกบาน มีที่ดินทำกินเป็นของตนเอง มีบ้านอยู่อาศัยมั่นคงเป็นของตนเอง มีผู้สืบทอดอาชีพ”

สุภาพ เกิดศักดิ์ ณ แวงน้อย กล่าวว่า “ใจไม่เป็นทุกข์ ใจมีความสุขดี มีความรู้ มีปัญญาดี รู้เท่าทัน ไม่ตามกระแส รู้ทันรู้แก่ รู้ตนเอง รู้คนอื่น ขยันอดทน รักในอาชีพเกษตร ครีธาในอาชีพของตนเอง สังคมเรามีเพื่อนที่ดี มีกัลยาณมิตรที่ดี”

สุริยกร ศรีชิน กล่าวว่า “บางคนเขาก็วิ่งตามกระแส ที่วิ่งแบกก็อยากได้ จอแอลซีดีก็อยากได้ ค่าทุนนิยมมันสูง จุดอ่อนก็คือแพ้การตลาด จัดการตัวเองไม่เป็น ความอยากกรวย เพราะฉะนั้น เขาเอ็ดหยั่งเขาต้องมีการวางแผนก่อน เขาต้องมีความรู้ มีองค์ความรู้ก่อนที่จะลงมือปฏิบัติ แล้วหนัก็จะหมดไป แล้วความสุขก็จะเกิดขึ้นมา มีสุขภาวะที่ดี มีอาหารดี มีอากาศดี สิ่งแวดล้อมดี สุขภาพร่างกายดี มีกัลยาณมิตรดี จิตใจปลอดโปร่ง”

ไสว พากุดแร่ กล่าวว่า “มีเพื่อนมาก จิตใจไม่เป็นทุกข์ อยู่ดีกินดี อาหารปลอดภัย ขยันอดทน มีความรู้ มีปัญญา มีกิน ไม่ตามกระแส”

หนูเคน กุลสุวรรณ กล่าวว่า “เราได้กินอาหารดีปลอดภัย ปลูกพืชเลี้ยงสัตว์บริโภค ไม่ขาดแคลนอาหาร โดยการทำเองไม่ใช้สารเคมี เราก็ดีใจ ไม่กังวลใจ อยู่ตามสบาย”

อำนวย ศรีคล้าย กล่าวว่า “สุขภาพดีขึ้น บ่อยมีโรคประจำตัว นี่คือผลที่ว่าหลักเลี้ยงสารเคมีมาใช้ปุ๋ยชีวภาพ ค่าใช้จ่ายมันก็ลดลง ต้นทุนการผลิตก็ลด จากที่ใช้ปุ๋ยเคมีหมดปีละ 20,000 บาท มาใช้ปุ๋ยชีวภาพก็เหลือปีละ 10,000 บาท มันก็ลดค่าใช้จ่าย ความแตกต่างคือลดค่าใช้จ่ายครัวเรือนด้านเกี่ยวกับอาหาร อาหารก็ปลอดภัย ด้านสุขภาพก็ดีขึ้น สิ่งแวดล้อมก็ดีขึ้น เขาปลูกต้นไม้ยืนต้นก็ช่วยลดภาวะโลกร้อน”

ความอดทน แน่วแน่ วิริยะ อุตสาหะ เป็นคุณลักษณะที่สำคัญของปราชญ์ชาวบ้าน ความสำเร็จและการยอมรับที่ได้ไม่ได้เกิดขึ้นในระยะเวลานั้น ๆ แต่กว่าจะมาถึงจุดนี้ ทุกคนต้องใช้เวลาฝ่าฟันอุปสรรคนานนับสิบปี ซึ่งต้องอาศัยความอดทน ความแน่วแน่ในความคิด ความขยันหมั่นเพียร ความสำเร็จและการยอมรับที่ไม่ได้มาง่าย ๆ แต่ค่อยเป็นค่อยไป ซึ่งหมายความว่าต้องอดทนต่อการได้รับผลพวงของความวิริยะอุตสาหะที่ต้องใช้เวลานานกว่าจะบังเกิดผล เช่น พ่อชาลี มาระแส มุ่งมั่นสร้างบ่อปลา นาข้าว สวนผลไม้ของตนเอง โดยตั้งปณิธานว่าถ้าไม่สำเร็จจะไม่ยอม

โกนหนวดโกนเครา ขุดดินปั้นฝายท่ามกลางการดูถูก ดูแคลนจากชาวบ้านหาว่าฝันหวานสร้างวิมานในอากาศและใช้เวลานานนับ 10 ปีกว่าจะสร้างคันดินและเก็บน้ำได้จริง จนเริ่มมีชื่อเสียง มีคนเชิญไปเป็นวิทยากร พ่อบุญเต็ม ชัยลา ใช้เวลากับตัวเองในการค่อย ๆ เปลี่ยนความคิดของตนเองนานนับปี ต้องอดทนกับการเปลี่ยนวิถีชีวิตจากการค่อย ๆ อดรู้ร่ำ โดยการสร้างอาหารจากพื้นดินของตนเองโดยไม่ซื้อและอดทนในการเริ่มใช้หนี้จากปี พ.ศ.2532 จนถึงปี พ.ศ.2543 เป็นเวลานานถึง 10 ปีเศษเพื่อให้ตนเองเป็นไป ผู้คนในปัจจุบันนั้น ส่วนใหญ่เติบโตขึ้นในสังคมที่ถูกเร่งให้เร็วขึ้น และไม่อดทนต่อสิ่งที่ได้มาอย่างช้า ๆ ปราชญ์ชาวบ้านเป็นตัวอย่างของผู้ที่มีความอดทนทั้งในส่วนการแก้ปัญหา และอดทนในการชื่นชมกับผลพวงที่ได้รับในระยะยาว (มูลนิธิพัฒนาชุมชนอย่างยั่งยืนเพื่อคุณภาพชีวิตดี จังหวัดขอนแก่น, 2553, หน้า 72)

ในทุกชุมชนและทุกตำบล ควรมีการดูแลให้ทุกครอบครัวมีสัมมาชีพ ควรจัดสรรให้มีที่ทำกิน ครอบครัวละประมาณ 5 ไร่ โดยทำเกษตรพึ่งตนเองหรือเกษตรพอเพียง ถ้าทำเกษตรเชิงเดี่ยว ทำอย่างไร ๆ ก็ไม่พอกิน ต้องทำเพื่อการบริโภคเองเสียก่อน เหลือค่อยขาย คือทำทุกอย่างที่กิน กินทุกอย่างที่ทำ ซึ่งมีทั้งการปลูกข้าว ปลูกผัก ปลูกผลไม้ เลี้ยงปลา เลี้ยงไก่ ปลูกสมุนไพร ที่ 5 ไร่ ก็จะเหลือกินเหลือใช้ (คำคุณ, 2555ข, หน้า 15) นอกจากนี้ ในการแก้ไขข้อจำกัดในเรื่องที่ดินทำกิน ได้อาศัยแนวความคิดการทำเกษตรประณีต 1 ไร่ รวมทั้งปราชญ์ชาวบ้านได้ลงมือทำวิจัยและพัฒนาการทำเกษตรประณีต 1 ไร่ เพื่อให้ผู้ที่มีพื้นที่น้อยได้มองเห็นรูปธรรมที่ทำตาม เพราะที่ดิน 1 ไร่ ใคร ๆ ก็มี ใช้เวลาเพียงวันละ 2 ชั่วโมงเศษก็จะทำให้มีครัวบ้าน ช่วยให้มีอยู่มีกิน ไม่อดไม่อยาก มีเหลือแจก ช่วยให้มีเพื่อน ส่วนที่เหลือแจกได้ขายช่วยให้มีเงินนำมาใช้จ่าย ส่วนที่เหลือนำมาออมไว้ในออมทรัพย์หมู่บ้านเพื่อลดหนี้ปลดสินและซื้อที่ทำกินเพิ่มเติม เพื่อขยายผลผลิตที่หลากหลาย คัดเอาต้นไม้ยืนต้นและสัตว์ที่ปลูกง่ายเลี้ยงง่ายมีราคาไว้มียายในพื้นที่ที่เหลือและเครือข่ายที่เหลือเป็นบ้านาญชีวิต พัฒนาครอบครัวและชุมชนต่อไปในอนาคต (คำคุณ, 2553ข, หน้า 56) ทั้งนี้ เครือข่ายเอง “ไม่ได้สอนแค่ทำอยู่ทำกิน เรื่องศีลธรรมก็ได้ เรื่องครอบครัวก็ได้ เรื่องสังคมก็ได้ แต่ก่อนผมกินเงินเดือนต้องซื้อทุกอย่างที่ร้ายกว่านั้นคือสิ่งที่ซื้อเหมือนซื้อยาพิษมากิน คนขายคิดแต่จะขายจนไม่คำนึงถึงพิษที่สะสมในของที่ขาย พื้นที่ของผมทุกวันนี้ ไม่เพียงปลอดสารพิษ แต่ยังมีหลากหลาย อยากรู้ถามบอกอนุชนรุ่นหลัง อย่าทำตามกระแสมาก ทำเกษตรเป็นทางตรง ถ้ามีเงินเดือนกว่าจะได้รับเงินเดือนมาซื้อกิน มันอ้อม ไม่เหมือนเกษตรกร อยากกินอะไรก็ลงเก็บในสวนได้ทันที เป็นงานสายตรง งานเกษตรเป็นงานอิสระ ยั่งยืน เรากินหน่วยตันก็ยังเหลือ หยุดทำวันนี้ ต้นนี้ก็ยังเติบโตเอง แต่ถ้ากินเงินเดือน เขาหยุดจำง ก็ไม่มีเงินซื้อกินเลย” (คำคุณ, 2555ก, หน้า 32)

จากรายงานการประชุมเครือข่ายปราชญ์ชาวบ้านและพหุภาคีภาคอีสาน ครั้งที่ 11/2550 พันธกิจสร้างคน ใช้กระบวนการอบรม วปอ.ภาคประชาชนเพื่อปลูกจิตสำนึกเกษตรกรเป้าหมาย และตกผลึกทางความคิด จากการทำงานหาเงินซื้อความสนุกสนานมาเป็นทำงานดับทุกข์สร้างสุขบนรากฐานของการพึ่งตนเองและพึ่งพากันเอง มีการอบรมฟื้นฟูเพื่อทบทวนความบกพร่องที่ผ่านมา เพื่อปรับปรุงตนเอง หันมาสร้างบำเหน็จบำนาญให้ชีวิตด้วย การปลูกทุกอย่างที่กินที่ใช้ จะได้กินและใช้ทุกอย่างที่ปลูก ทั้งสระน้ำและบาดาล ทั้งชุดด้วยทุนส่วนตัว เงินกู้ และขอฟรีจากแหล่งทุนต่าง ๆ ทำปุ๋ยหมักและน้ำหมักชีวภาพไว้ใช้แทนปุ๋ยเคมี ลดละเลิกอบายมุข เหล้า เบียร์ สารพิษ บุหรี่ และสิ่งเสพติดทุกประเภท สร้างผู้สืบทอดทั้งเด็กและเยาวชน และสร้างครอบครัวที่อยู่เย็นเป็นสุขอย่างค่อยเป็นค่อย

ไป จนบรรลุ 1 ล้านครอบครัวทั่วอีสาน (มูลนิธิพัฒนาชุมชนอย่างยั่งยืนเพื่อคุณภาพชีวิตดีจังหวัดขอนแก่น, 2552ก, หน้า 15) ตลอดชีวิตที่ผ่านมา พ่อมหาอยู่ สุนทรชัย ประสบความแห้งแล้งมาตลอด ต้องเดินทางไปหาบน้ำจากที่ไกล ๆ เพื่อหาน้ำมาใช้ เมื่อเกิดภาวะแห้งแล้งมาก ๆ จึงทำให้เกิดแรงบันดาลใจที่จะสู้ความแห้งแล้ง และได้ตั้งปณิธานมุ่งมั่นขุดบ่อทำฝายกั้นน้ำ โดยใช้กำลังของตนเอง จนมีสระน้ำจำนวนมาก สามารถกักเก็บน้ำไว้ตลอดปี น้ำเป็นที่มาของสิ่งมีชีวิตทั้งพืช สัตว์ และมนุษย์ การทำเกษตรกรรมเชิงเดี่ยวจะไม่ได้เออน้ำไว้ใช้ เพราะเน้นที่ดินทุกตารางนิ้วไว้ปลูกพืชเพื่อขาย เมื่อเกิดการแปรปรวนของปริมาณน้ำฝนเกษตรกรจึงทุกข์ยากมากและเป็นหนี้เหมือนปัจจุบัน เมื่อพ่อมหาอยู่ขุดสระเก็บน้ำไว้ได้ สิ่งมีชีวิตต่าง ๆ ก็เริ่มกลับมาอยู่ด้วยในเนื้อที่ 100 ไร่ จึงมีทั้งกล้วย มะม่วง มะพร้าว ขนุน ไม้สัก ไม้สะเดา ไม้ไผ่ และไม้ยืนต้นหลากหลายพันธุ์นับร้อยชนิด รวมทั้งหมู เห็ด เป็ด ไก่ วัว ควาย และปลาอีกจำนวนมาก ในยามนี้ลูกหลานก็กลับมารวมชื่นชมและอยู่ร่วมกัน จึงได้สร้างชีวิตจำนวนมาก รวมทั้งชีวิตครอบครัวที่มีความสุข พึ่งตนเองได้ (มูลนิธิพัฒนาชุมชนอย่างยั่งยืนเพื่อคุณภาพชีวิตดีจังหวัดขอนแก่น, 2551ก, หน้า 29) เพราะต้นไม้ยืนต้นที่หลากหลาย ได้ช่วยให้เศรษฐกิจของเกษตรกรดีขึ้น ทำให้รายจ่ายลดลง หนี้สินค่อย ๆ ลดลง รายได้ค่อย ๆ เพิ่มขึ้น เงินออมค่อย ๆ มากขึ้น ระยะเวลามีธนาคารต้นไม้เป็นบ้านาณูชีวิต ช่วยให้สิ่งแวดล้อมดีขึ้น มีความร่มรื่น มีใบไม้ ดอกไม้ กิ่งก้านสาขาร่วงหล่นลงมาทับถมกับชั้นกทำให้ดินดีขึ้น มีระบบนิเวศดีขึ้น ทำให้ไม่ต้องใช้สารเคมีฆ่าแมลง ทำให้วิถีชีวิตดีขึ้น เพราะพึ่งตนเองและพึ่งพากันเองได้ (ประชาคมสุขภาพอำเภออุบลรัตน์, 2554, หน้า 29)

อีกทั้ง จากรายงานการประชุมเครือข่ายปราชญ์ชาวบ้านและพหุภาคีครั้งที่ 10/2548 ที่สะท้อนให้เห็นว่าทำไมต้องปลูกต้นไม้ยืนต้นที่หลากหลาย เพื่อให้สิ่งแวดล้อมดีขึ้น เป็นการปลูกทดแทนต้นไม้ยืนต้นที่เคยถูกทำลายไป ให้มีต้นไม้มายึดหน้าดิน ป้องกันการกัดเซาะพังทลายของหน้าดิน ช่วยให้น้ำซึมซับดิน ช่วยให้เกิดร่มเงาเป็นที่อยู่อาศัยของสรรพสิ่งทั้งหลาย ทั้งคน สัตว์เลี้ยง สัตว์ป่า พืช ผัก ผลไม้ ไม้ใช้สอย และสมุนไพร เป็นการคืนระบบนิเวศที่มีความหลากหลายทางชีวภาพให้กับธรรมชาติ ซึ่งจะช่วยให้เกิดความอุดมสมบูรณ์ ทำให้ฝนตกต้องตามฤดูกาล เป็นแหล่งน้ำลำธารของแม่น้ำสายต่าง ๆ รวมทั้ง เป็นที่ลดปริมาณคาร์บอนไดออกไซด์ในบรรยากาศ ลดอุณหภูมิของปฏิกิริยาเรือนกระจก ช่วยให้โลกเย็นลงและลดมลพิษทางอากาศจากสาเหตุต่าง ๆ ได้อีกด้วย (คำคุณ, 2550ข, หน้า 10-11) ซึ่งการปลูกต้นไม้ยืนต้น ได้กลายเป็นยุทธศาสตร์หลักในการสร้างครอบครัวและชุมชนเป็นสุขของเครือข่ายปราชญ์ชาวบ้าน โดยได้สนับสนุนให้ปราชญ์ชาวบ้าน คนค้าคนคูณ และเกษตรกรต้นแบบทำการพัฒนาและวิจัยการเพาะกล้าไม้ยืนต้นคนละ 1 ชนิด เพื่อนำมาปลูกมาแลกกันมาแจกกันและนำไปปลูกหรือขายในราคาไม่แพง กลายเป็นสินค้าประจำศูนย์แก่ผู้สนใจ (ประชาคมสุขภาพอำเภออุบลรัตน์, 2551ง, หน้า 28) อีกทั้ง ด้วยแนวคิดและแนวทางปฏิบัติเรื่องเศรษฐกิจพอเพียง ทำให้สิ่งแวดล้อมเปลี่ยนแปลงจากสภาพดินเลน น้ำแล้ง ป่าหมด มลภาวะทั้งจากสารเคมีฆ่าหญ้า สารเคมีฆ่าแมลง ปุ๋ยเคมี น้ำเสีย อากาศเป็นพิษ ทั้งจากภาคอุตสาหกรรมและภาคบริการ แปลงสภาพเป็นสิ่งแวดล้อมที่ดี ดินดำ น้ำชุ่ม ป่าอุดมสมบูรณ์ ปลอดภัยมลภาวะ ไม่ต้องใช้ปุ๋ยเคมีและสารฆ่าหญ้า ฆ่าแมลง ครอบครัวอบอุ่น สามัคคีรักลูกหลานเหลนอยู่กันพร้อมหน้าพร้อมตา ชุมชนมีเวลารวมตัวกันคิดช่วยกันทำอย่างต่อเนื่องและสม่ำเสมอ สามารถสร้างทุน สร้างชีวิต สร้างสังคม และสร้างชาติ ที่

เอื้อต่อการพึ่งตนเองและพึ่งพากันเองอย่างสมดุล และมีความสุข (มูลนิธิพัฒนาชุมชนอย่างยั่งยืนเพื่อคุณภาพชีวิตดีจังหวัดขอนแก่น, 2550, หน้า 7)

การทำเกษตรกรรมตามแนวปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงของเครือข่ายปราชญ์ชาวบ้าน นำไปสู่การมีภูมิคุ้มกันที่ดีในตัวพร้อมรับผลกระทบและการเปลี่ยนแปลงด้านต่าง ๆ ที่จะเกิดขึ้นทั้งจากภายในและภายนอก ทั้งในระยะสั้นและระยะยาว ทั้งต่อพืช สัตว์ ตนเอง ครอบครัว และคนรอบข้าง ลดความเสี่ยงทั้งหลายที่อาจจะเกิดขึ้นจากความเปลี่ยนแปลง สร้างความหลากหลายทางชีวภาพ ลดต้นทุนการผลิต เน้นเกษตรอินทรีย์ ไม่ใช้สารเคมีและยาฆ่าแมลง เน้นการพึ่งตนเองและพึ่งพากันเอง ปลูกทุกอย่างที่กิน กินทุกอย่างที่ปลูก เหลือกินแจก เหลือแจกขาย ดังคำกล่าวของปราชญ์ชาวบ้านอย่างพ่อจันทร์ที่ ประทุมภาที่ว่า “เอาซุ่มมางุมผมไว้ 10 ปีผมกะป๋าย”

จากที่กล่าวมาสรุปได้ว่า ตัวชี้วัดการมีสุขภาวะที่ดีตามหลักปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงของเกษตรกรรมตามแนวคิดของเครือข่ายปราชญ์ชาวบ้านด้านเกษตรกรรมภาคตะวันออกเฉียงเหนือตามคุณลักษณะการมีภูมิคุ้มกันในตัวที่ดี มีทั้งหมด 15 ตัวชี้วัด ซึ่งเรียงลำดับตามความสำคัญได้ ดังนี้ ลดต้นทุนการผลิต ไม่ใช้สารเคมี ปลูกไม้ยืนต้น มีที่ดินทำกิน ศรัทธาในอาชีพ วางแผนการทำงาน อาหารปลอดภัย ที่อยู่อาศัยมั่นคง ออกกำลังกาย ขยันอดทน แหล่งน้ำเพียงพอ มีผู้สืบทอดอาชีพ สิ่งแวดล้อมดี ไม่ตามกระแส และเลี้ยงสัตว์บริโภค

3. ตัวชี้วัดการมีสุขภาวะที่ดีของเกษตรกรรมตามเงื่อนไข

การน้อมนำหลักปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงไปใช้นั้น ต้องอาศัยทั้งความรู้และคุณธรรมเป็นพื้นฐาน มีความรอบคอบและความระมัดระวังอย่างยิ่ง ในการนำวิชาการต่าง ๆ มาใช้เพื่อการวางแผนการดำเนินงานและการดำเนินชีวิต ซึ่งเงื่อนไขที่ใช้ประกอบการตัดสินใจและการดำเนินกิจกรรมต่าง ๆ ให้อยู่ในระดับพอเพียงนั้น จะต้องประกอบขึ้นบนพื้นฐานเงื่อนไขความรู้และเงื่อนไขคุณธรรม ซึ่งตัวชี้วัดการมีสุขภาวะที่ดีตามหลักปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงของเกษตรกรรมตามแนวคิดของเครือข่ายปราชญ์ชาวบ้านด้านเกษตรกรรมภาคตะวันออกเฉียงเหนือตามเงื่อนไขความรู้และเงื่อนไขคุณธรรม มีรายละเอียด ดังนี้

3.1 ตัวชี้วัดการมีสุขภาวะที่ดีของเกษตรกรรมตามเงื่อนไขความรู้

เงื่อนไขความรู้ ประกอบด้วย ความรอบรู้เกี่ยวกับวิชาการต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้องอย่างรอบด้าน ความรอบคอบที่จะนำความรู้เหล่านั้นมาพิจารณาให้เชื่อมโยงกัน เพื่อประกอบการวางแผนและระมัดระวังในขั้นปฏิบัติ ซึ่งตัวชี้วัดการมีสุขภาวะที่ดีตามหลักปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงของเกษตรกรรมตามแนวคิดของเครือข่ายปราชญ์ชาวบ้านด้านเกษตรกรรมภาคตะวันออกเฉียงเหนือตามเงื่อนไขความรู้ สรุปได้ดังนี้

ตารางที่ 4.10 ตัวชี้วัดการมีสุขภาวะที่ดีของเกษตรกรรมตามเงื่อนไขความรู้

ที่	ตัวชี้วัดการมีสุขภาวะที่ดีของเกษตรกรรมตามเงื่อนไขความรู้	คะแนน	ร้อยละ
1	เรียนรู้ศึกษาดูงาน	109	39.07
2	สุขภาพแข็งแรง	29	10.39
3	มีความพอเพียง	27	9.68

ตารางที่ 4.10 ตัวชี้วัดการมีสุขภาวะที่ดีของเกษตรกรตามเงื่อนไขความรู้ (ต่อ)

ที่	ตัวชี้วัดการมีสุขภาวะที่ดีของเกษตรกร ตามเงื่อนไขความรู้	คะแนน	ร้อยละ
4	รวมกลุ่ม	23	8.24
5	อาหารปลอดภัย	21	7.53
6	เลิกอบายมุข	20	7.17
7	สิ่งแวดล้อมดี	11	3.94
8	ทำงานอย่างมีความสุข	11	3.94
9	ไม่มีหนี้สิน	10	3.58
10	อารมณ์ดี	7	2.51
11	มีจิตอาสา	7	2.51
12	ออกกำลังกาย	4	1.43
รวม		279	100.00

จากตารางที่ 4.10 พบว่า ตัวชี้วัดการมีสุขภาวะที่ดีตามหลักปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงของเกษตรกรตามแนวคิดของเครือข่ายปราชญ์ชาวบ้านด้านเกษตรกรรมภาคตะวันออกเฉลี่ยหนึ่งตามเงื่อนไขความรู้ มีทั้งหมด 12 ตัวชี้วัด ซึ่งตัวชี้วัดที่สำคัญ 3 ลำดับแรก ประกอบด้วย เรียนรู้ศึกษาดูงาน สุขภาพแข็งแรง และมีความพอเพียง คิดเป็นร้อยละ 39.07, 10.39 และ 9.68 ตามลำดับ

กุน คำเปล่ง กล่าวว่า “มีชีวิตที่ดี ไม่มีหนี้สิน แสวงหาความรู้ เรียนรู้ศึกษาดูงาน มีภูมิปัญญา มีความพอเพียง มีจิตใจที่ดี มีจิตอาสา มีอารมณ์ดี มีจิตใจที่สงบ เลิกอบายมุข”

คำทอง ดงกันจ่า กล่าวว่า “เลิกอบายมุข งดกินในสิ่งที่ร่างกายไม่ต้องการ เช่น ดื่มสุรา มัน ทำให้ร่างกายเรามีปัญหา ทำให้เป็นโรคภัยไข้เจ็บ กินอาหารที่ปลอดภัย สุขภาพแข็งแรง”

คำนิง เจริญศิริ กล่าวว่า “สภาวะที่สบาย เบากาย สุขภาพแข็งแรง มีกำลัง เป็นอยู่ผาสุก อารมณ์ดี ผ่องใส เบิกบาน ทำงานอย่างมีความสุข ออกกำลังกายทุกวัน ไม่มีหนี้สิน”

จิต แคว้นคอนฉิม กล่าวว่า “สุขภาพแข็งแรง อารมณ์ดี แจ่มใส เบิกบาน ไม่มีหนี้สิน”

แดน มุ่งงาม กล่าวว่า “การทำเกษตรได้ความรู้จากที่เราไปศึกษาดูงาน ส่วนหนึ่งก็มาจาก ศูนย์ปราชญ์ชาวบ้าน ได้ฟังจากประสบการณ์ของคนอื่น เรียนรู้จากการปฏิบัติด้วย เราก็ทำไป เรียนรู้ไป สังเกตไป หลังจากที่เราไปดูงานจากคนอื่นแล้วเราก็กลับมาทำเลย”

ทองเหรียญ วงษ์เวียน กล่าวว่า “จิตใจดี อารมณ์ดี ยิ้มแย้มแจ่มใส ไม่มีหนี้สิน มีจิตอาสา”

นงลักษณ์ งามเหลือ กล่าวว่า “ร่างกายสมบูรณ์แข็งแรง ไม่มีโรคมาแทรกแซง อยู่ดี กินดี มีเพื่อนบ้านที่ดี จิตดี ปัญญาดี มีความพอเพียง ทำงานอย่างมีความสุข”

บัวบรรณ ภาคโกลโคย กล่าวว่า “ต้องศึกษาหาความรู้ใหม่ ๆ ให้ทันโลก ทันเวลา ออกกำลังกายให้ตัวเองมีสุขภาพแข็งแรง เราต้องสามัคคี มีการรวมกลุ่ม อยู่ร่วมกันเป็นกลุ่มเป็นหมู่คณะ”

บุญนำ นาพยับ กล่าวว่า “สุขภาพดี อารมณ์ดี จิตใจดี กินดี อยู่ดี คิดดีต่อกัน ทำดี คิดดี”

ประนอม อุสาหะพันธ์ กล่าวว่า “สิ่งแวดล้อมดี อย่างพวกต้นไม้ ถ้าเราไม่ทำลาย มันก็ไม่ตายนะ ลดโลกร้อน ช่วงเดือนเมษายนก็เข้าไปหลบใต้ร่มไม้ไม่ใช้แอร์นะ เป็นแอร์ธรรมชาติ ผมเดินไปไหนไม่ได้กางร่ม ชีวิตจะยั่งยืน ต้นไม้จะดูดเอาสารพิษ มันจะป้องกันคนไว้”

ปัญญลีย์ รัชนี กล่าวว่า “มีความพอเพียง พออยู่พอกิน ไม่มีหนี้สิน ไม่ไปเบียดเบียนเอาของคนอื่น รวมกลุ่ม มีจิตอาสา เลิกอบายมุขทุกชนิด ออกกำลังกายสม่ำเสมอ มีสุขภาพร่างกายแข็งแรง อาหารการกินปลอดภัย มีสิ่งแวดล้อมที่ดี”

โป๊ะ โฉมโธสง กล่าวว่า “ที่พ่อทำ พ่อก็เอาความรู้มาจากปราชญ์ชาวบ้าน เราไปศึกษาเรียนรู้กับปราชญ์ เราก็ได้ความรู้จากการอบรม แล้วก็มาประยุกต์ใช้กับแปลงตัวเอง พ่อก็จะชักชวนเพื่อนบ้านให้เขามาทำ พุดในเรื่องของความพอเพียง พออยู่พอกิน มาทำตรงนี้นี่มันก็ได้เพิ่มมาอย่างละนิดละหน่อย ไม่มีหนี้สิน ถ้าใครเป็นหนี้แล้วมาทำแบบพ่อปลดหนี้ได้แน่นอน เพราะว่าเราขายของได้ทุกวัน เราได้รายได้จากที่เราปลูก รายได้มันก็เข้ามาทุกวัน อารมณ์ก็ดี ทำงานก็มีความสุข”

พ่อคำเตื่อง ภาษี กล่าวว่า “เฮามาเฮ็ดจังจี้แล้ว เฮาก็เริ่มเข้าใจชีวิตเจ้าของหลายชิ้น มาเบ่งใส่กันกับคำสอนของศาสนา มันถูกกัน สร้างโลก สร้างสิ่งแวดล้อม มันถูกไปหมด มันพ้นขึ้น มันบ่มีหยั่งมันก็ดีขึ้น มันก็เป็นไต่หวัดให้เฮาเห็น ชีวิตดีขึ้น จิตใจอารมณ์ดีขึ้น สิ่งแวดล้อมดีขึ้น บ่มีหนี้สิน ทำงานก็มีความสุข มันดีขึ้นหมดทุกแนว มันเป็นความมั่นคง”

พ่อทัศน์ กระยอม กล่าวว่า “มารวมกลุ่ม ประชุมอย่างต่อเนื่อง หลีกเลี้ยงอบายมุข สร้างสุขให้ลูกหลาน วางรากฐานให้ชัดเจน ให้มองเห็นอนาคต”

พ่อผาย สร้อยสระกลาง กล่าวว่า “เดี๋ยวนี้ชุมชนเขาเปลี่ยนแปลงไปหลาย ดั่งเช่นทางด้านดื่มเหล้าก็ลด หนี้สินก็ลดลง มีการรวมกลุ่ม มีจิตอาสามีความสุขหลายชิ้น”

มงคล วงศ์ศิริ กล่าวว่า “เลิกอบายมุข ไม่ดื่มเหล้า ไม่สูบบุหรี่ ออกกำลังกาย สุขภาพแข็งแรง”

รัตน์ปราณี กรมไทยสงค์ กล่าวว่า “เรื่องหลัก ๆ ของพ่อคำเตื่อง คือ เน้นการสร้างสิ่งแวดล้อมดี สิ่งแวดล้อมอย่างทั้งเด็ดขาด เน้นธรรมชาติให้หลากหลายที่สุด ธรรมชาติช่วยเฮาได้”

ละออง สุวรรณอำไพ กล่าวว่า “จิตใจดี อารมณ์ดี ไม่ฟุ้งซ่าน ไม่เครียด มีความพอเพียง เป็นแบบอย่างที่ดี มีจิตอาสา มีการรวมกลุ่มประกอบอาชีพ”

วราภรณ์ ชินน้อย กล่าวว่า “สุขภาพร่างกายแข็งแรง อาหารปลอดภัย จิตใจแจ่มใส อารมณ์ดี ไม่มีหนี้สิน เลิกอบายมุข ทำงานอย่างมีความสุข ออกกำลังกายเสมอ”

วาสนา เค้ายา กล่าวว่า “กินอาหารถูกหลักอนามัยปลอดภัย สุขภาพร่างกายแข็งแรง จิตใจดี อารมณ์ดี ความคิดดี ทำงานอย่างมีความสุข”

วิจิต ประทุมภา กล่าวว่า “มาเฮ็ดตรงนี้เกินคุ้ม เพราะอยู่กรุงเทพฯ ครอบครัวยากแถมยากกันหลายครั้งเพราะเหล้าเพราะยา เพราะบินตามกระแสสังคม เพลิดเพลินกับความสนุกสนาน ตอนนี้เลิกอบายมุขครอบครัวยังมีความสุข”

ศักดิ์ชัย ทองดี กล่าวว่า “สุขภาพแข็งแรง จิตใจเข้มแข็ง อารมณ์ดี เบิกบาน มีความสุข”

สมบุญ แสนโชติ กล่าวว่า “ปัญญาดี มีเพื่อนฝูง รวมกลุ่มกันทำงาน”

สมปอง ตะนุพิช กล่าวว่า “ร่างกายไม่มีโรคภัย ร่างกายสมบูรณ์ สุขภาพแข็งแรง อารมณ์ดี”

สมมุง อินทร์เฮ้า กล่าวว่า “ไม่มีโรคภัยมาเบียดเบียน มีสุขภาพแข็งแรง ทำงานมีความสุข”

สอน คำเหลือง กล่าวว่า “สุขภาพแข็งแรง ไม่เจ็บไม่ไข้ นอนหลับสบาย อารมณ์ดี ผ่องใส เบิกบาน มีเพื่อนมาก เลิกอบายมุข ไม่มีหนี้สิน แต่ก่อนพ่อทั้งสุมยา กินเหล้า เล่นการพนัน เอาไปเอา มาเขาก็มาปลดเรื่องสุมยา กินเหล้า การพนัน ตอนนี้นำปลดหมด ปลดหนี้ปลดสินหมด”

สุนิจ กระยอม กล่าวว่า “มีอาหารปลอดภัย มีสิ่งแวดล้อมดี มีสุขภาพร่างกายดี ไม่ป่วยไข้”

สุพิน สมทา กล่าวว่า “เลิกอบายมุข แต่ก่อนผมกินเหล้านี้ลอยเอาได้ ยาสูบนี้มือละ 2 ซอง สิ่งนี้คืออบายมุข เลิกได้ผมก็เลยได้เป็นคนค้าคนคุณ อบายมุขมันเป็นสิ่งที่ให้เขามีรายจ่าย เพราะว่าหาเฮ็ดเองไม่ได้”

สุภาพ บุญทัน กล่าวว่า “ร่างกายดี สุขภาพแข็งแรง จิตใจ แจ่มใส ร่าเริง อารมณ์ดี”

สุวสันต์ ชัยลา กล่าวว่า “มีความคิดสร้างสรรค์ มีความพอเพียง อยู่ร่วมกันอย่างมีความสุข”

สุวัฒน์ชัย จำปามูล กล่าวว่า “ต้องหนึ่งเป็นเกษตรกรเต็มตัว มีศีลธรรม ลดละเลิกอบายมุข กลับขึ้นมาสร้างฐานะตนเอง สองเป็นพ่อค้าแม่ขาย ขายนี้ต้องขายเป็น กิน แจก แลก ขาย เหลือขาย รวมกลุ่มแปรรูป สามนักจัดการ นักวางแผน นักวิชาการอยู่ในตัวหาคนเดียวนี้ ต้องเป็น อ่านหนังสือ บอกลักษณะตัวก็เป็น เขามีแบบอย่างให้เป็นได้ บได้เรียนเลยก็เป็นได้ สามารถสอนคนได้ เขาสอนด้วยการทำ พอเขาเข้ามาเขาต้องเปลี่ยนแนวความคิดให้ได้ เขาต้องเลือกเอา ศูนย์ฝึกอบรมเศรษฐกิจ พอเพียงของเขา มีวัตถุประสงค์ต้องการให้คนเฮ็ดอยู่เฮ็ดกิน ต้องการให้คนลดละเลิกอบายมุข ทำอยู่ ทำกินพึ่งตนเอง มีความพอเพียง ลดสารพิษสารเคมี หันมาใช้ปุ๋ยทำเอง ตามวิถีชีวิต ให้มาใช้ชีวิตตาม ธรรมชาติคือเก่า อาหารปลอดภัย มันไม่มีพิษ มีสังคมเอื้ออาทร ช่วยกัน มีจิตอาสา ถ้อยทีถ้อยอาศัยกัน มีศีลธรรม มีกฎกติกา มีกฎเกณฑ์ มีความรับผิดชอบต่อบุคคลและผู้อื่น รวมทั้งทรัพย์สิน เขาไปแย่ง ทรัพย์สินผู้อื่นเขา เขาหาได้เขามีความสามารถ เขามีคุณธรรม สังคมก็จะดีขึ้น เขาก็กล้าทำผิด สังคมก็ปลอดภัย ในเมื่อทุกคนรู้สึกอย่างนี้ ปฏิบัติอย่างนี้ ความปลอดภัยมันก็อยู่ได้ นี่แหละวัตถุประสงค์”

อมร โทสูงเนิน กล่าวว่า “สุขภาพแข็งแรง อยู่เย็นเป็นสุข อารมณ์ดี”

อารักษ์ ภาษี กล่าวว่า “มือแรกก็ฟังเรื่องเกษตร เฮ็ดกิจกรรม มือที่ 2 ก็ฟังวิถีชีวิตของพ่อค้า เตื่อง ภาษี หลังจากนั้นก็ลงแปลงเกษตรเบ่งงาน ตอนเช้ามาก็มีรถบัสมารับไปเบ่งงานบ้านพ่อผาย สร้อยสระกลาง พอขึ้นรถปุ๊บก็ให้ไปเฝ้าว่ามองที่เจ้าของนอนอยู่มันเป็นจิ้งจอก ให้มาแลกเปลี่ยนเรียนรู้ กัน บ้านหนึ่งมาน่ากัน 7 คน ก็จะแยกกันอยู่ทั้ง 7 คน คนละบ้าน ความรู้ที่ได้ก็จะบอกกัน มือที่ 3 เขา มันใจแล้วละคนที่อยากปลูกนี่อยากปลูกแล้ว แต่ว่าเขาจะเฮ็ดจิ้งจอก ก็ไปเรียนนำอาจารย์ไพรซ์ เพิ่นจะ เก่งเรื่องการตอกลง พอกลับจากบ้านอาจารย์ไพรซ์ เขาก็กลับมาเครือข่ายสมาชิกบ้านเฮาเนี่ย บ้านพ่อ หมายานเอ็นว่า ดร.เพาะกล้าไม้ เขาเพาะเมล็ดบได้ เราเพาะได้ พอตกบ่ายก็มาเรียนเรื่องบัญชีครัวเรือน ก็เขียนรายรับ-รายจ่าย พอหลังจากนั้นมาสรุปที่เรียนมา”

อุดม ทิขาว กล่าวว่า “เรามีปัญญาต้องใช้ประโยชน์ของปัญญา คือ ความคิดต้องสร้างสิ่งดี ๆ ขึ้นมาให้กับเจ้าของ ศึกษาหาความรู้อย่างต่อเนื่องอยู่เสมอ เพราะปัญหาต้องใช้ปัญญาแก้”

อุบล เกิดศักดิ์ ณ แวงน้อย กล่าวว่า “หาความรู้ใส่ตัวเราให้มาก ๆ สิ่งไหนดี เรานำมาปฏิบัติ ให้อยู่ในสังคมที่ดี ถ้าสิ่งไหนไม่ดีให้เราหลีกเลี่ยงอย่าไปยุ่งเกี่ยว”

รายงานการประชุมเครือข่ายปราชญ์ชาวบ้านและพหุภาคีภาคอีสาน ครั้งที่ 6/2550 นอกจาก การให้ความรู้เรื่องการเกษตรแก่ผู้มาอบรมแล้ว ยังสามารถร่วมกันจัดกิจกรรมออกกำลังกายร่วมกัน รณรงค์ ลด ละ เลิก เหล้า บุหรี่ และอบายมุข รวมทั้งจัดกิจกรรมคัดกรองโรคภัยไข้เจ็บต่าง ๆ เช่น

เบาหวาน ไข้เลือดออก และช่วยกันติดตามประเมินผลอย่างต่อเนื่อง (มูลนิธิพัฒนาชุมชนอย่างยั่งยืน เพื่อคุณภาพชีวิตดีจังหวัดขอนแก่น, 2552ข, หน้า 11-12) หลังจากเครือข่ายปราชญ์ชาวบ้านได้ดำเนินโครงการชุมชนเป็นสุขมาเป็นปีที่ 7 ภายใต้ความมุ่งมั่นที่จะเห็น “คนอีสาน 1 ล้านครอบครัว พ้นทุกข์ ให้จงได้” โดยสร้างพันธกิจร่วมกันว่าจะ “สร้างคน สร้างป่า สร้างชุมชน สร้างชาติ และช่วยโลกออกจากวิกฤตโลกร้อน” และได้ทำยุทธศาสตร์สร้างความรู้ ขยายเครือข่ายแนวราบที่มีคุณภาพ และเชื่อมต่อกับแนวดิ่งผลักดันนโยบายสำคัญ ๆ เช่น เกษตรประณีต 1 ไร่ สระน้ำและบ่อบาดาลในไร่นา เพื่อทำเกษตรผสมผสาน การปลูกไม้ใช้หนี้ พลเมืองจิตอาสา เยาวชนจิตอาสา และพยาบาลชุมชน ซึ่งกำลังเดินหน้าและภาคีภาคต่าง ๆ ช่วยกันรวมพลังขับเคลื่อนออกไปอย่างกว้างขวาง (คำคุณ, 2554, หน้า 24) จากการตกลึกทางความคิดและวางแนวทางปฏิบัติ พบว่า กุญแจสำคัญสู่ชุมชนเป็นสุข คือ การได้คิดจนคิดได้ ได้ทำจนทำได้ โดยเฉพาะอย่างยิ่ง เมื่อคนที่คิดได้ทำเป็นมารวมตัวกันทำ เรื่องที่เป็นไปได้มีศักยภาพ คือ การออมต้นไม้ยืนต้นที่หลากหลาย จะพบคำตอบที่สามารถลดความทุกข์จนหมดสิ้น (คำคุณ, 2553ก, หน้า 31) จะเห็นได้ว่า การรวมตัวร่วมคิด ร่วมเรียนรู้ การปฏิบัติอย่างต่อเนื่องและสม่ำเสมอของบุคลากรที่ประกอบด้วยสหวิชาชีพมาร่วมมือกับชุมชน ได้ช่วยให้หาข้อมูลได้อย่างถูกต้อง ครบถ้วน และเป็นปัจจุบัน สามารถนำข้อมูลเหล่านั้นมาหาปัญหา หาเหตุแห่งปัญหา หาทางเลือกบนเงื่อนไขที่พยายามจะพึ่งตนเองและพึ่งพากันเองอย่างสมดุลและมีความสุข มาเป็นทางเลือกในการวางแผนปฏิบัติการแก้ปัญหาที่ทุกคนมีส่วนร่วมทุกขั้นตอนในการหาปัญหา จนถึง การลงมือแก้ปัญหา ทำให้ทุกปัญหามีทางออก ทั้งด้วยภูมิปัญญาท้องถิ่นผสมผสานกับเทคโนโลยีที่เหมาะสม (ประชาคมสุขภาพอำเภออุบลรัตน์, 2553, หน้า 31) ซึ่งเรื่องดี ๆ แบบนี้ ทำคนเดียวไม่ได้ อย่างแน่นอน ต้องอาศัยการรวมตัวร่วมคิด ร่วมเรียนรู้ และร่วมปฏิบัติ ที่สำคัญต้องมีความจริงจัง จริงใจและต่อเนื่อง เดินหน้าขายฝันและดับทุกข์สร้างสุข สิ่งดี ๆ ก็เกิดขึ้น เป็นกำลังใจและเป็นประสบการณ์ในการคิดดี พุดดี ทำดี เพิ่มขึ้นเรื่อย ๆ (ประชาคมสุขภาพอำเภออุบลรัตน์, 2552, หน้า 24)

ยุทธศาสตร์ในการร่วมกันสนับสนุนศูนย์ปราชญ์ชาวบ้าน ศูนย์คำคุณ และศูนย์ภูมิปัญญาชาวบ้านใหม่ที่มีความพร้อมในการค้นหา พัฒนาและวิจัยปลูกจิตสำนึกพลเมือง และเยาวชนจิตอาสา ให้มาช่วยกันสร้างองค์ความรู้ด้วยการพัฒนาและวิจัยชุดความรู้ให้ผู้สนใจทั้งในเครือข่าย และนอกเครือข่ายมาแลกเปลี่ยนเรียนรู้ มาศึกษาดูงานและมารับการฝึกอบรม พร้อมทั้งจัดบริการแจกและจำหน่ายอาหารและสมุนไพรปลอดสารเคมี ผลิตภัณฑ์ปลอดสารเคมีแปรรูป และกล้าไม้ยืนต้นที่หลากหลาย (คำคุณ, 2552ก, หน้า 19-20) ซึ่งการค้นหาพลเมืองและเยาวชนจิตอาสาที่สนใจแนวทางนี้ โดยสามารถส่งคนไปค้นหาคนเหล่านี้ ที่ทำอยู่ทำกิน ปลูกและอนุรักษ์ต้นไม้ยืนต้นที่หลากหลาย หรือเปิดสารคดีเรื่องนายเขียวนายแดง (จัดทำโดย สสส.) ให้ดูแล้วสนใจ นำมาเข้ารับการฝึกอบรมจากศูนย์ปราชญ์ชาวบ้านเพื่อปรับเปลี่ยนความคิดจากเงินเป็นเป้าหมาย และตัวชี้วัดความสำเร็จของการพัฒนา ซึ่งมักจะได้แต่หนี้และความทุกข์ มาเป็นแนวคิดที่ใช้ความสุขเป็นเป้าหมายการพัฒนาด้วยการทำงานดับทุกข์ แล้วเงินก็ตามมาเอง จนมีทั้งงาน มีทั้งความสุขและมีทั้งเงิน หันมาช่วยกันผลิตอาหารปลอดสารเคมีให้ตนเอง ครอบครัว แบ่งปันให้คนยากจน คนทุกข์คนยาก และแบ่งขายให้แก่ผู้บริโภคทั้งในและนอกชุมชนที่สนใจ ช่วยกันคัดแยกขยะไปทำขยะรีไซเคิล และทำปุ๋ยหมักชีวภาพ ช่วยกันเพาะและปลูกต้นไม้ยืนต้นที่หลากหลาย ขยายผลให้คนใหม่อย่างครอบคลุมทุกคนที่สนใจ โดยการเข้า

รับการฝึกอบรม เพื่อเรียนรู้จากของจริงจากศูนย์ปราชญ์ชาวบ้านใกล้บ้านที่ผ่านการประเมินผลแล้วทั่วประเทศ โดยการประเมินผลอาจจะพิจารณาจากการเกษตรกรกลับไปปลูกต้นไม้ยืนต้นที่หลากหลาย ลดรายจ่ายได้ ใช้ชีวิตอย่างพอเพียง ลดหนี้สินลงได้ และระยะยาวปลดหนี้ลงได้ พร้อมทั้งสามารถเลิกเหล้าเลิกบุหรี่ไปได้ (มูลนิธิพัฒนาชุมชนอย่างยั่งยืนเพื่อคุณภาพชีวิตดีจังหวัดขอนแก่น, 2552ข, หน้า 24) รวมถึงนำเอาคนที่สนใจมาสร้างความเข้าใจด้วยการเรียนรู้ เพื่อปรับเปลี่ยนวิธีคิดด้วยการศึกษาดูงานจากของจริง จนเข้าใจดีแล้วให้ไปทดลองปฏิบัติจนได้ผลดีแล้วก็ขยายผลสู่คนอื่นด้วยการรวมกลุ่มร่วมคิด ร่วมทำและร่วมเรียนรู้ (ประชาคมสุขภาพอำเภออุบลรัตน์, 2551ค, หน้า 13)

ถือเป็นสังขารที่ครองโลกตลอดมาและตลอดไป คงไม่มีใครทำให้หายขาดไปจากโลกใบนี้ได้ เมื่อหนี้สินล้นพ้นตัว “ความทุกข์เริ่มเข้ามาเป็นเจ้าเรือน” และชวนเพื่อน ๆ มาอยู่ในเรือนใจเราด้วย เช่น เจ้าท้อแท้ เจ้าห่อเหี่ยว เจ้าสิ้นหวัง เจ้าหมดกำลังใจ เจ้ามองไม่เห็นทางออก เจ้าหงุดหงิดโมโหง่าย สุดท้ายเจ้าอบายมุขก็ตามเข้ามา ทั้งดื่มเหล้า สูบบุหรี่ เพื่อปลดทุกข์ แต่พบว่าตอนเมาเหล้าก็ช่วยให้ลืมเรื่องหนี้สินได้บ้าง แต่พอสร้างเมาหนี้สินก็กลับมาเหมือนเดิม เกิดคำถามวนเวียนอยู่แต่ว่าจะหาทางออกจากหนี้สินได้อย่างไร ทำอย่างไรหนี้สินจึงจะหมดไป อะไรเป็นเหตุปัจจัยให้เป็นหนี้ ชีวิตมันทำไมถึงได้ ทุกข์ ทุกข์ ทุกข์ และก็ทุกข์ (มูลนิธิพัฒนาชุมชนอย่างยั่งยืนเพื่อคุณภาพชีวิตดีจังหวัดขอนแก่น, 2550ข, หน้า 37) ในการสังสมภูมิปัญญาในการแก้ปัญหาหนี้ พ่อมหาอยู่ สุนทรธัย อาศัยหลักการสร้างปัญญาไว้ 3 ทาง คือ สุตมยปัญญา ได้แก่ ปัญญาเกิดจากการสดับ การเล่าเรียน จินตามยปัญญา ได้แก่ ปัญญาเกิดจากการพิจารณาเหตุผล ภวานามยปัญญา ได้แก่ ปัญญาเกิดจากการฝึกอบรมลงมือปฏิบัติ โดยวิธีสร้างปัญญาดังกล่าวรวมกับการครองตนด้วยธรรมะข้ออื่น ๆ อีกหลายข้อที่ยึดถือปฏิบัติอยู่เป็นนิตย์ ทำให้พ่อมหาอยู่กลายเป็นผู้ทรงภูมิปัญญา เป็นผู้เฒ่าที่มีคุณค่าและชราอย่างมีความสุข (มูลนิธิพัฒนาชุมชนอย่างยั่งยืนเพื่อคุณภาพชีวิตดีจังหวัดขอนแก่น, 2553, หน้า 13)

เครือข่าย ขับเคลื่อนแนวคิดปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียง ด้วยการสร้างเกษตรกรต้นแบบหรือปราชญ์รุ่นใหม่ ซึ่งเป็นทั้งวิทยากรกระบวนการและเป็นแหล่งเรียนรู้ศึกษาดูงานของศูนย์เรียนรู้ ซึ่งเกษตรกรต้นแบบจะต้องหาสมาชิกอย่างน้อย 1 คนต่อ 10 คน โดยหาจากคนใกล้ตัว ญาติมิตร และเพื่อนบ้าน มุ่งเน้นผู้ที่มีความสนใจในการทำการเกษตรกรรมจากการสังเกตพูดคุย ซึ่งเครือข่ายเรียกกลุ่มคนเหล่านั้นว่า “เกษตรกรเป้าหมาย” จากนั้นก็จะชักชวนกลุ่มคนเหล่านั้นเข้าอบรมในหลักสูตรวปอ.ภาคประชาชน เพื่อถ่ายทอดองค์ความรู้ แนวปฏิบัติ และประสบการณ์ เมื่ออบรมเสร็จทางเครือข่ายก็จะมีการสนับสนุนปัจจัยการผลิตบางส่วน เช่น แหล่งน้ำ พันธุ์พืช เป็นต้น เพื่อให้เกษตรกรเป้าหมายนำไปพัฒนาการทำเกษตรกรรมของตนเอง จากนั้น ทางเกษตรกรต้นแบบของศูนย์เรียนรู้ก็จะติดตามประเมินผลดูว่าใครทำจริงบ้าง เพื่อจะพัฒนาเกษตรกรเป้าหมายเหล่านั้นขึ้นมาเป็นเกษตรกรต้นแบบ เพื่อขยายสมาชิกเครือข่ายในพื้นที่อื่นต่อไป (ธวัชชัย เฟื่องพิณิจ และคณะ, 2554ข, หน้า 258) ซึ่งการคัดเลือกเกษตรกรเป้าหมายเข้ารับการอบรม คือ คัดคนที่สนใจ มีศรัทธาในแนวคิดเกษตรทฤษฎีใหม่สู่เศรษฐกิจพอเพียงเข้ามาก่อน เลือกคนที่มีสติ คิดดี พุดดี ทำดี ไม่หวังผลตอบแทน มีจิตสาธารณะ มีความพร้อมทั้งตนเองและสมาชิกในครอบครัว คัดเลือกคนที่ใส่ใจใฝ่เรียนรู้ ชอบทดลองทำสิ่งใหม่ ๆ ชอบเรียนรู้สิ่งต่าง ๆ จนเกิดความรอบรู้ในสิ่งที่สนใจและสิ่งที่ควรรู้ คัดเลือกคนที่ตั้งใจทำ โดยดูจากความตั้งใจในงานที่ทำให้มีความขยัน หมั่นเพียรในงานที่ทำ จนเกิดปัญหาในงานที่ทำจนแก้ปัญหาลำบาก ๆ ได้ลุล่วงไประดับหนึ่ง โดยหลักสูตรต้องสอดคล้องและเหมาะสมกับท้องถิ่น เน้น

กระบวนการเรียนรู้แบบมีส่วนร่วม ด้วยรูปแบบที่หลากหลาย เช่น การจัดกิจกรรม สะท้อนความคิดต่าง ๆ ที่พาไปสู่ความรัก ความสามัคคี ความรู้ทุกข์ รู้เหตุ รู้ทางเลือก รู้แผนปฏิบัติการ การศึกษาดูงานจากตัวอย่างและสถานที่ที่ประสบผลสำเร็จ พร้อมทั้งเชื่อมโยงให้ผู้เข้ารับการอบรมสามารถประยุกต์ใช้ให้สอดคล้องและเหมาะสมกับวิถีชีวิต โดยมีเป้าหมายในการปรับเปลี่ยนแนวคิด เพื่อให้คนได้คิด จินตนาการ และจะกลับไปทดลองทำจนทำเป็นและมารวมตัวกันทำในสิ่งที่เป็นไปได้ในการทำงานดับทุกข์สร้างสุข สู่การพึ่งตนเองและพึ่งพากันเองได้อย่างสมดุลและมีความสุข (รายงานการประชุมเครือข่ายปราชญ์ชาวบ้านและพหุภาคีภาคอีสานครั้งที่ 4/2553, 2553, หน้า 2-4)

เกษตรกรต้นแบบที่ประสบผลสำเร็จในการทำอยู่ทำกิน สามารถลดหนี้ปลดสินลงได้ สามารถออมเงินมีบ้านอายุชีวิตทั้งในรูปของแหล่งน้ำการเกษตร ความอุดมสมบูรณ์ของดิน ธนาкар สัตว์ ธนาкарต้นไม้ เงินออม กัลยาณมิตร ปัญญาและความดีงาม เพื่อช่วยกันพัฒนาสถาบันครอบครัวให้เข้มแข็ง โดยให้คนจนมีโอกาสเข้ารับการอบรม และวางแผนปฏิบัติการแก้ไขปัญหาลดหนี้ ส่งเสริมคนจนหันมายึดหลักเศรษฐกิจพอเพียงในการดำรงชีวิต พร้อมทั้งกระตุ้นให้คนยากจน ลด ละ เลิกอบายมุข ทำมาหากินด้วยความขยัน ประหยัด อดทน และอดออม (คำคุณ, 2551ก, หน้า 13) จากบทเรียนชุมชนเป็นสุขภาคอีสาน ได้ทำให้เครือข่ายลดทุกข์จากการอด ๆ อยาก ๆ ด้วยการปลูกทุกอย่างที่กิน กินทุกอย่างที่ปลูก ทำให้รายจ่ายลดลงอย่างเห็นได้ชัด จากการปลูกผัก ผลไม้ และไม้ใช้สอยนับสิบนับร้อยชนิด นอกจากนั้น ยังพบว่า สมาชิกเริ่ม ลด ละ เลิก การใช้สารพิษสารเคมีลงได้ รวมถึงการเลิกอบายมุขต่าง ๆ ทำให้สมาชิกมีสุขภาพดีขึ้น (มูลนิธิพัฒนาชุมชนอย่างยั่งยืนเพื่อคุณภาพชีวิตดีจังหวัดขอนแก่น, 2549, หน้า 28) ความหลากหลายทางชีวภาพทำให้เราลดรายจ่ายด้านอาหารการกินลงได้อย่างชัดเจน เพราะเราปลูกและเลี้ยงทุกอย่างที่กินและใช้ เมื่อมีเหลือก็แจกญาติสนิทมิตรสหาย ทำให้รักใคร่และพึ่งพากันเองได้ เหลือกินเหลือใช้เหลือแจกก็ขาย ทำให้มีรายได้เพิ่ม และมีเงินออมและทำให้ความหลากหลายทางชีวภาพช่วยให้เศรษฐกิจดีขึ้น (คำคุณ, 2549, หน้า 46)

จากที่กล่าวมาสรุปได้ว่า ตัวชี้วัดการมีสุขภาวะที่ดีตามหลักปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงของเกษตรกรตามแนวคิดของเครือข่ายปราชญ์ชาวบ้านด้านเกษตรกรรมภาคตะวันออกเฉียงเหนือตามเงื่อนไขความรู้ มีทั้งหมด 12 ตัวชี้วัด ซึ่งเรียงลำดับตามความสำคัญได้ ดังนี้ เรียนรู้ศึกษาดูงาน สุขภาพแข็งแรง มีความพอเพียง รวมกลุ่ม อาหารปลอดภัย เลิกอบายมุข สิ่งแวดล้อมดี ทำงานอย่างมีความสุข ไม่มีหนี้สิน อารมณ์ดี มีจิตอาสา และออกกำลังกาย

3.2 ตัวชี้วัดการมีสุขภาวะที่ดีของเกษตรกรตามเงื่อนไขคุณธรรม

การน้อมนำหลักปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงมาใช้ จะต้องมีความตระหนักในคุณธรรม มีความซื่อสัตย์สุจริต มีความอดทน มีความเพียร ใช้สติปัญญาในการดำเนินชีวิต ซึ่งตัวชี้วัดการมีสุขภาวะที่ดีตามหลักปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงของเกษตรกรตามแนวคิดของเครือข่ายปราชญ์ชาวบ้านด้านเกษตรกรรมภาคตะวันออกเฉียงเหนือตามเงื่อนไขคุณธรรม สรุปได้ดังนี้

ตารางที่ 4.11 ตัวชี้วัดการมีสุขภาวะที่ดีของเกษตรกรตามเงื่อนไขคุณธรรม

ที่	ตัวชี้วัดการมีสุขภาวะที่ดีของเกษตรกรตามเงื่อนไขคุณธรรม	คะแนน	ร้อยละ
1	ซื่อสัตย์สุจริต	118	40.97
2	แบ่งปัน	71	24.65
3	ขยันอดทน	45	15.63
4	เป็นแบบอย่างที่ดี	20	6.94
5	ถ่ายทอดความรู้	20	6.94
6	ละอายต่อบาป	14	4.86
รวม		288	100.00

จากตารางที่ 4.11 พบว่า ตัวชี้วัดการมีสุขภาวะที่ดีตามหลักปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงของเกษตรกรตามแนวคิดของเครือข่ายปราชญ์ชาวบ้านด้านเกษตรกรรมภาคตะวันออกเฉียงเหนือตามเงื่อนไขคุณธรรม มีทั้งหมด 6 ตัวชี้วัด ซึ่งตัวชี้วัดที่สำคัญ 3 ลำดับแรก ประกอบด้วย ซื่อสัตย์สุจริต แบ่งปัน และขยันอดทน คิดเป็นร้อยละ 40.97, 24.65 และ 15.63 ตามลำดับ

ควร พรหมนัส กล่าวว่า “คนในหมู่บ้านมีศีลธรรม อยู่ร่วมกันในชุมชน ยึดหลักธรรมทางพระพุทธศาสนา ซื่อสัตย์สุจริต แบ่งปัน เป็นแบบอย่างที่ดี ไม่สร้างความเดือดร้อนต่อกันและกัน”

คำทอง ดงกันจำ กล่าวว่า “ถ่ายทอดความรู้ และเป็นแบบอย่างที่ดี”

คำนิง เจริญศิริ กล่าวว่า “การให้ การแบ่งปัน การเสียสละ เกื้อกูล ช่วยเหลือซึ่งกันและกัน”

คำมี มุ่งคุณ กล่าวว่า “ซื่อสัตย์สุจริต แบ่งปัน ขยันอดทน มีความกล้าเกรงละอายต่อบาป”

ชาย ตีจะมาลา กล่าวว่า “ซื่อสัตย์สุจริต ตรงไปตรงมา บ่ได้ผิดพีผิดน้อ บ่พูดบด บ่เอาเปรียบพีเปรียบน้อ มันมีคำอยู่ว่าสร้างมวลวิจิตร จิตสูง จุงใจเป็น ใจเย็นพอใจ คอดี มีมนุษยสัมพันธ์ ถือความขยันหมั่นเพียร เชื่อมั่นในตนเอง เกรงใจผู้อื่น เป็นแบบอย่างที่ดี”

ตา พรหมจันทร์ กล่าวว่า “จิตใจดี ไม่โกรธง่าย ชอบช่วยเหลือผู้อื่น มีความดี รู้จักทำกินด้วยตนเอง ขยันอดทน เป็นแบบอย่างที่ดี มันทำบุญ ละอายต่อบาป”

ทองสา จุ่มคอม กล่าวว่า “มีคุณธรรมซื่อสัตย์ต่อเจ้าของต่อผู้อื่น ทำงานตรงตามเวลา อย่าดื้อเจ้าของอย่าดื้อผู้อื่น ต้องซื่อสัตย์สุจริต ละอายต่อบาป มีคุณธรรมในสมาชิก ถ้าคนเราบ่มีคุณธรรมเฮ็ดหยั่งก็ไปรอด บ่มีคนนับถือ”

ทองเหรียญ วงษ์เวียน กล่าวว่า “พูดดี ไพเราะ เหมาะสม ปัญญา ความรอบรู้ คู่คุณธรรม ขยันอดทน ถ่ายทอดความรู้ เป็นแบบอย่างที่ดี”

บุญมา ศรีสวัสดิ์ กล่าวว่า “จิตใจดีของ เอื้อเฟื้อ แบ่งปัน ซื่อสัตย์สุจริต ละอายต่อบาป”

พ้อจันทร์ที ประทุมภา กล่าวว่า “คุณธรรมที่พ้อยึด คือ ซื่อสัตย์ต่อตนเองและผู้อื่น อดทน ขยันหมั่นเพียร คือ จังมือนี้จะเฮ็ดงานอียั่งก็เฮ็ดตามนั้น บ่โลภมาก ถ้าโลภมากก็เบียดเบียนผู้อื่นมาก ถ้าโลภน้อยก็เบียดเบียนผู้อื่นน้อย ถ้าบ่โลภก็เบียดเบียนไผเลย ต้องมีความรักกับหมู่กับพวกกับครอบครัว สิ่งที่เขาได้รับสิ่งที่เขาได้รับคือความสุข คือเฮาเฮ็ดตรงนี้แล้วครอบครัวเฮาอบอุ่น บ่บ้าน

แตกสาแหรกขาด ครอบครัวเขาก็มีความสุข พอเขาสร้างครอบครัวแล้วเขาก็มาสร้างชุมชน เมื่อเขามีความสุขเขาก็แบ่งปัน ถ้ายอด เขาบ่หวังความสุข”

พ่อทัศน์ กระยอม กล่าวว่า “ยามได้ไปอยู่ใต้ต้นไม้ คือ ลมเย็นดีแท้ มีความสุขแท้ ความสุขตั้งแต่โบราณมาว่า “มีคูนอนนำ มีเงินค่าเต็มถุงเต็มไถ่ มีเฮือนหลังใหญ่มุงแป้นฝากระดาน มีลูกมีหลานมานั่งเฝ้า ยามใดเฒ่าขอให้ได้ฟังธรรม” ความสุขแท้ ๆ คือ ความสงบ บ่อยากได้นั้นบ่อยากได้นี้โบราณว่าให้มีที่ดินทำกิน สุขจริงสุขจังให้นั่งสมาธิ คนเขารู้จักว่า บาปน้อยบาปหลาย นั่งพิจารณาไตร่ตรอง บอกไตร่ตรองก่อน ให้ละอายต่อบาป”

พิทุรย์ กลางสาทร กล่าวว่า “มีจิตใจ ไม่กังวลในสิ่งต่าง ๆ ยึดธรรมะเป็นหลัก ซื่อสัตย์สุจริต สามัคคี ประองคอง เป็นแบบอย่างที่ดี”

ไมตรี พร้อมเพรียง กล่าวว่า “หลักคุณธรรมนี้เราต้องยึดเลยเป็นอันดับแรกเลย เราต้องมีความซื่อสัตย์สุจริตต่อตนเอง ถ้าหากว่าไม่มีความซื่อสัตย์สุจริตต่อตนเอง เราก็สู้แรงผลักดันจากภายนอกไม่ได้ เห็นข่าวของเขาสวดย ๆ งาม ๆ เราก็จะทนไม่ได้”

รัตนปราณี กรมไทยสงค์ กล่าวว่า “เศรษฐกิจพอเพียงบ่มแน่นแค่การเกษตร รวมไปถึงอาชีพ หรือว่าการค้าขายหรือเป็นนักธุรกิจ ให้นับบนพื้นฐานความจริง มีการเอื้อเฟื้อเผื่อแผ่ แบ่งปันกัน ซื่อสัตย์สุจริต ขยันอดทน ละอายต่อบาป”

สมมุง อินทร์เฮ้า กล่าวว่า “ไม่คิดเบียดเบียนผู้อื่น มีความเอื้อเฟื้อเผื่อแผ่ แบ่งปันต่อผู้อื่น”

หนา ช่อฤทธิ กล่าวว่า “มีความคิดสร้างสรรค์ในทางที่ดีต่อสังคมและเพื่อนฝูง เป็นแบบอย่างที่ดี มีความซื่อสัตย์สุจริต เอื้อเฟื้อเผื่อแผ่ แบ่งปันต่อกันและกัน”

จากข้อมูลการสนทนากลุ่มเครือข่ายพ่อทัศน์ กระยอม สรุปได้ว่า เราควรทำเท่าที่เรามีจิตใจที่ตัวเองได้ทำ ไม่ทะเยอทะยาน มีความขยันอดทน อยู่ในศีลธรรม ซื่อสัตย์สุจริต อยู่แบบธรรมชาติ อยู่แบบเกื้อกูลกัน ละอายต่อบาปไม่ไปโลกเขาของคนอื่น ทำไปทีละขั้นตอนทำวันละเล็กละน้อย พอใจในสิ่งที่ตัวเองทำได้ ไม่ทำเกินตัว ทำแล้วไม่เป็นหนี้ ในหลวงก็เป็นแบบอย่างที่ดี ซึ่งพระองค์ท่านตรัสอยู่แล้วว่าเศรษฐกิจพอเพียง ทำให้พื้นดินดี ผลไม้หวาน เรามีของดีอยู่แล้ว เรามีทุนอยู่แล้ว ทำให้ได้แล้วยังช่วยลดภาวะโลกร้อนอีกด้วย เราต้องคิดแบบมีเหตุมีผล

พ่อคำเตื่อง ภาษี เล่าว่า ความอุดมสมบูรณ์ของสุวรรณภูมิแห่งนี้ มันไม่สามารถอธิบายให้ฟังได้เลยว่าขนาดไหน เพราะว่าไม่มีตัวอย่างให้เปรียบเทียบ กลางคืนเสียงนก กบ เขียด อังอ่างแข่งกันร้อง เห็ดออกจนกินไม่ทัน สัตว์ป่ามีมากมาย ผีอก มัน กลอย เห็ดป่า มีหลากหลายชนิด กินได้ไม่หวาดไม่ไหว แต่ละวันอาหารไม่เคยขาด ชีวิตมีแต่ความสุขสบาย ไม่เคยรู้จักการแข่งขัน รู้จักแต่ว่าควรแบ่งปันให้ใคร พรุ่งพร้อมไปด้วยความรักความเอื้ออาทรต่อกัน (คำคุณ, 2555, หน้า 30) เช่นเดียวกับนักสู้ชีวิตอย่าง พ่อจันทร์ที่ ประทุมภา ที่เคยอยู่ในภาวะล้มละลาย แต่สามารถฟื้นฝ่าวิกฤตทั้งปวงภายในเวลาเพียง 10 ปีเศษ โดยอาศัยหลักธรรม ทั้งอริยสัจ 4 หลักอิทธิบาท 4 หลักอรรถาธิอรรถาโน นาโถ และหลักอภิธานิธรรม ทำให้ชีวิตและครอบครัวรวมทั้งสังคมฟื้นตัวอย่างรวดเร็ว ความเป็นคนที่มีจิตใจเอื้อเฟื้อเผื่อแผ่และจิตใจสาธารณะที่อยากเห็นพี่เห็นน้อง เห็นญาติสนิทมิตรสหายดีตามไปด้วย ถือเป็นจิตกุศลที่ยิ่งใหญ่ ชาวเครือข่ายจึงอยากยกย่องท่านเป็น “ปราชญ์ชาวบ้านนักสู้ชีวิต” (คำคุณ, 2554, หน้า 32) เมื่อถามถึงความสุข พ่อเชียง ไทยดี ตอบโดยไม่ต้องคิดว่า “ความสุขคือการทำงานอย่างบริสุทธิ์ที่สุด โดยไม่ทำให้ใครเดือดร้อน” ทุกวันนี้ภรรยาพ่อเชียงจะนำ

ของในสวนไปขายตั้งแต่ตี 3 ส่วนพ่อเชียงจะตื่นแต่ตี 5 สานแห และทำสวนจนถึง 9 โมง จึงหยุดกินข้าวเช้า หลังจากนั้น จะพักผ่อนและอ่านหนังสือ ช่วงบ่ายจะรอรับคนมาพูดคุยหรือดูงาน ช่วงเย็นจะใช้ชีวิตอยู่กับครอบครัว ชีวิตของพ่อเชียง ไทยดี นับเป็นตัวอย่างของชีวิตที่มีความสุขครบทุกด้าน กล่าวคือ มีหลักประกันในชีวิตทั้งปัจจัย 4 ทรัพย์สินเงินทองและเกิดแก่เจ็บตาย มีผู้ดูแล มีสุขภาพกายและใจที่แข็งแรง มีครอบครัวที่อบอุ่น มีชุมชนที่เข้มแข็ง มีความภูมิใจ มีอิสระ เข้าถึงธรรม และธรรมชาติ (มูลนิธิพัฒนาชุมชนอย่างยั่งยืนเพื่อคุณภาพชีวิตดีจังหวัดขอนแก่น, 2553, หน้า 20-21) รวมถึง พ่อผอง เกตพิบูลย์ ซึ่งถือเป็นแบบอย่างที่ดีของข้าราชการบำนาญที่ตั้งใจศึกษาเรียนรู้ตลอดชีวิต โดยเฉพาะอย่างยิ่งแนวทางพระราชดำริของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวเรื่องเศรษฐกิจพอเพียงตามแนวทางทฤษฎีใหม่ ทำให้ชีวิตดีขึ้นอย่างชัดเจน มีความหวัง มีความฝัน และมีแผนปฏิบัติการ มีผู้ทำตามอย่างใกล้ชิดถึง 109 คน มีคนมาดูงานตั้งแต่ปี พ.ศ.2538 นับได้ถึง 10,000 คนเศษกลายเป็นชีวิตหลังเกษียณที่ไม่เหี่ยวเฉา ไม่ป่วยง่าย ไม่ตายเร็ว เป็นการแก่เฒ่าอย่างมีคุณค่า และชราอย่างมีศักดิ์ศรี ซึ่ง พ่อผองกล่าวว่า “เป็นเพราะพระบารมีของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวจึงทำให้มีวันนี้” (ประชาคมสุขภาพอำเภออุบลรัตน์, 2550ข, หน้า 40)

ภูมิปัญญาดั้งเดิมของไทยในอดีต มีความเชื่อตามคำสอนของพระพุทธเจ้าในเรื่องของการพึ่งตนเองและพึ่งพากันเอง ร่วมกับการรักกันทั้งระหว่างมนุษย์กับมนุษย์ และมนุษย์กับสิ่งแวดล้อม ความเชื่อและวิธีคิดเช่นนี้ ถือเป็นสัมมาทิฐิที่ทำให้รากฐานทางสังคมและสิ่งแวดล้อมของไทยในอดีตมีความแน่นหนา มีความรัก ซื่อสัตย์สุจริต เอื้ออาทรต่อกัน การแบ่งปัน ไม่เอาเปรียบเบียดเบียนกัน ขยันอดทน ละอายต่อการทำบาป ทำให้ผู้คนอุดมสมบูรณ์ ทำให้ผู้คนมีความสุขจนยิ้มออก ทำให้สิ่งแวดล้อม มีความอุดมสมบูรณ์ จนเป็นอู่ข้าวอู่น้ำของโลก (คำคุณ, 2553ข, หน้า 13) โครงการสร้างชุมชนเป็นสุขภาคอีสาน เป็นโครงการพัฒนาและวิจัยที่มุ่งเน้นเอาสุขภาวะทั้งทางกาย ทางใจ ทางสังคม และทางปัญญา ของคนในชุมชนเป็นตัวตั้ง โดยใช้หลักอริยสัจ 4 และหลักอุปนิทานธรรมของพระพุทธเจ้า มารวมตัวร่วมกันเรียนรู้ ร่วมกันคิด ช่วยกันทำ เพื่อค้นหาความทุกข์หรือปัญหา สมุทัยหรือสาเหตุ ค้นหาโรครื้อคือทางเลือกในการดับทุกข์ และค้นหาโรคหรือแผนปฏิบัติการดับทุกข์ให้หมดไป โดยในขั้นทางเลือกและแผนปฏิบัติการได้ใช้หลักเศรษฐกิจพอเพียง อุดรู้ว่าไม่จำเป็นในชีวิต ทำให้ลดรายจ่ายได้ และอาศัยการออมคือการออมน้ำ ออมความอุดมสมบูรณ์ของดิน ออมสัตว์ ออมต้นไม้ยืนต้น ออมเงิน สัมผัสกลิ่นมิตร สัมผัสภูมิปัญญาในการแก้ปัญหา และสัมผัสคุณงามความดีด้วยหลักการทั้งหมดรวมกับการค้นหาผู้สนใจที่มีอิทธิบาท 4 คือ พอใจและสนใจแนวทางนี้ มีความขยันหมั่นเพียร อดทน เอาใจใส่ และประเมินผลตลอดเวลา ทำให้เกิดตัวอย่างของปัจเจกและครอบครัวที่เป็นแบบอย่างที่ดี มีทุกขภาวะลดลงเกิดสุขภาวะเพิ่มขึ้นทั้งทางกาย ทางใจ ทางสังคม และทางปัญญา คอยถ่ายทอดความรู้ต่อญาติสนิทมิตรสหายให้ทำตามและเป็นที่ยอมรับของผู้สนใจทั้งในชุมชน นอกชุมชน และเครือข่ายเพิ่มมากขึ้นเรื่อย ๆ จนเป็นชุมชนและเครือข่ายที่มีความทุกข์ลดลงเรื่อย ๆ และมีสุขภาวะทั้งทางกาย ทางใจ ทางสังคม และทางปัญญาเพิ่มขึ้น อย่างค่อยเป็นค่อยไป แต่มีความยืนยาวในที่สุด (คำคุณ, 2553ข, หน้า 49)

สังคมไทย เป็นสังคมที่ “มี มี มี และมี” เรามีคน มีดิน มีน้ำ มีป่าที่อุดมสมบูรณ์ มีวัฒนธรรมที่เข้มแข็ง มีศาสนาที่น่าเลื่อมใส มีพระเจ้าแผ่นดินที่มีทศพิธราชธรรม นับเป็นความโชคดีที่ได้เกิดมาเป็นคนไทย สิ่งสำคัญ คือ สังคมไทยยังขาดการนำคนดีมาใช้ ขาดกระบวนการนำคนดีมารวมตัวรวม

คิดร่วมเรียนรู้และร่วมทำ ในการค้นหา ปัญหา หาสาเหตุ หาทางเลือกและวางแผนปฏิบัติการ แก้ปัญหาด้วยทุนทางสังคมของตนเอง อาศัยทุนทางสิ่งแวดล้อม หันมาออมน้ำ ออมดิน ออมต้นไม้ ใช้ ภูมิปัญญาชาวบ้านในการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติเหล่านี้มาเชื่อมต่อกับวิถีชีวิต เพื่อให้ทุกชีวิตอยู่ กันอย่างสมดุลและช่วยเหลือเกื้อกูลกัน เปลี่ยนแปลงแนวคิดจากเอาเงินมาเป็นตัวตั้ง ขยายความสุข และทรัพยากรมาเป็นเงิน หันมาเอาความสุขและทรัพยากรเป็นตัวตั้ง แปรเปลี่ยนเงินทุนที่มีอยู่มา สร้างความสุขและทรัพยากร รวมตัวไม่ยอมศิโรราบให้แก่คนไม่ดี ทรยศต่อบ้านเมือง ทั้งนี้ ทำได้เลย ขอเพียงให้รู้จักตนเองว่าเป็นชาวบ้านหรือเกษตรกรที่มีเกียรติมีศักดิ์ศรีเอาจบเป็นปากกา เอาผืนนา เป็นกระดาษ เอาหยาดเหงื่อเป็นน้ำหมึกจารึกลงดินทำกินเลี้ยงชีพ ชุมชนต้องรวมตัวสร้างความ เข้มแข็ง รวมพลังสามัคคี หันมาใช้ภูมิปัญญาเพิ่มคุณค่าของการผลิตและเพิ่มมูลค่าของผู้ผลิต รู้จัก รวมกันซื้อ รวมกันขาย เรียนรู้เอื้ออาทร แบ่งปัน บริหารจัดการและมีวินัย (คำคุณ, 2551ก, หน้า 33-34) ทั้งนี้ จะต้องค้นหาผู้นำ ค้นหาผู้ที่ขยันอดทน จิตใจเข้มแข็ง ร่างกายสมบูรณ์ มองโลกในแง่ดี และ ไม่ท้อถอย ใช้หลักธรรมเป็นกรอบในการปฏิบัติตัว พยายามลด ละ เลิก อบายมุข มีความเก่ง เฉลียว ฉลาด และพยายามลดทิฐิ พุดจริงทำจริง ทำทันที รับฟังความคิดเห็นของผู้อื่น ยอมรับในหลักการการ อยู่ร่วมกัน มีสัจจะวาจาและสัญญาใจ ทั้งต่อตนเองและต่อผู้อื่น มีความเสียสละ อ่อนน้อม ถ่อมตน ถามผู้รู้ ไม่โอ้อวด มนุษย์สัมพันธ์ดี เข้ากับคนอื่นได้ มาพัฒนาตนเป็นผู้นำ (คำคุณ, 2551ค, หน้า 10)

โดยผู้นำที่ดีต้องเน้นเอาความสุขเป็นตัวตั้ง โดยเป็นทั้งตัวชี้วัดและเป็นเป้าหมายของการ พัฒนา เน้นการทำงานดับทุกข์สร้างสุข ยึดหลักพึ่งตนเองและพึ่งพากันเอง มีคุณธรรมประจำใจ เอื้อ อาทรต่อคนรอบข้าง ต่อชุมชน ต่อสังคม มีความซื่อสัตย์สุจริตและไม่เห็นแก่ตัว ผู้นำที่ดีจะต้องเห็นแก่ ส่วนรวม มีอุดมการณ์ เสียสละ สื่อสารได้ จะต้องเป็นคนthatพูดจารู้เรื่องคอยติดต่อสื่อสาร และถ่ายทอด ให้ความรู้กับสมาชิกตลอดเวลา สามารถขยายเครือข่ายและติดต่อประสานงานกับเครือข่ายหรือ หน่วยงานต่าง ๆ ทั้งภาครัฐและภาคเอกชน สมาชิกยอมรับเพราะเป็นคนดี มีคุณธรรมนำชีวิต มี ศีลธรรมประจำใจ เป็นแบบอย่างที่ดีที่มีความรับผิดชอบ เป็นแบบอย่างที่ดีของคนในชุมชน และการมี ส่วนร่วมของคนในชุมชนได้ จนคนในชุมชนรัก ศรัทธา เชื่อถือ และยอมรับ (คำคุณ, 2551ค, หน้า 8-10) รวมถึงค้นหาคนที่สนใจ ขยัน จริงใจ ซื่อสัตย์ สุจริต ประหยัด อดทน อดออม มาสร้างความเข้าใจ ด้วยการเรียนรู้ เพื่อปรับเปลี่ยนวิธีคิด ด้วยการประชุมสัจจอย่างต่อเนื่อง เข้าอบรมในหลักสูตร วปอ. ภาคประชาชน ศึกษาดูงานจากของจริง จนเข้าใจดีแล้วให้ไปทดลองทำแปลงเกษตรผสมผสานอย่าง ประณีต 1 ไร่ เพื่อเพิ่มทักษะชีวิต นำไปสู่การปรับเปลี่ยนวิถีชีวิตจนได้ผลดีแล้วถ่ายทอดความรู้ขยาย ผลสู่คนอื่น ด้วยการชวนมาร่วมคิด ร่วมเรียนรู้ ร่วมทำและร่วมรับผลประโยชน์ ช่วยกันวิเคราะห์ ปัญหาของชุมชนเพื่อดูว่าปัญหาใดแก้ไขได้เองก็ดำเนินการเลย ปัญหาใดแก้ไขเองไม่ได้ก็ช่วยกันจัดทำ แผนงานโครงการเสนอหน่วยงานที่เกี่ยวข้อง (ประชาคมสุขภาพอำเภออุบลรัตน์, 2551ค, หน้า 13)

แนวทางพระราชดำริเรื่องเศรษฐกิจพอเพียง ปราชญ์ชาวบ้านด้านเกษตรกรรมภาคอีสาน ได้รับด้วยเกล้านำกระแสรับสั่งมาปรับใช้อย่างจริงจัง ใช้หลักธรรมะของพุทธเจ้าเรื่อง หลักอรรถาธิ อัตตาโน นาโถ หลักอริยสัจ 4 หลักอิทธิบาท 4 มาเป็นหัวใจในการดำรงชีวิตของครอบครัว ทำให้ พึ่งตนเองได้อย่างรวดเร็ว มีความฝัน มีความหวังและมีแผนปฏิบัติการ อาศัยหลักอุปทานิยธรรม 2 ข้อแรก คือ หมั่นประชุมกันเป็นนิจ และเริ่มประชุม เลิกประชุม พร้อมทำกิจที่พึงกระทำโดยพร้อม เปรียงกัน ทำให้ขยายเครือข่ายไปสู่ญาติสนิทมิตรสหายในชุมชนของตนเอง และชุมชนข้างเคียงอย่าง

ค่อยเป็นค่อยไป แต่ขยายวงออกไปอย่างกว้างขวาง กลายเป็นชุมชนคนที่มีความฝันและความหวัง พร้อมด้วยแผนปฏิบัติการที่พลิกฟื้นชุมชนอีสานในทุก ๆ ด้าน (ประชาคมสุขภาพอำเภออุบลรัตน์, 2551ก, หน้า 12) ทั้งนี้ เพราะความสามัคคีและความพร้อมเพรียง ถือเป็นพื้นฐานที่สำคัญในการปฏิบัติงานแก้ปัญหาของตนเอง ชุมชน และทำงานใหญ่แก้ปัญหาของประเทศไทย ความสามัคคีนี้จะเกิดมั่นคงได้ก็ด้วยบุคคลในหมู่คณะ มีคุณธรรมเป็นเครื่องยึดเหนี่ยวผูกพันจิตใจของกันและกันไว้ เมื่อความสามัคคีมีความเข้มแข็งพลังแผ่นดินก็จะเกิดขึ้น ทำให้ทุกคนมีความมั่นคงและปลอดภัย ชุมชนที่เข้มแข็งแล้วควรสานต่อให้เกิดความเข้มแข็งเพิ่มขึ้นเรื่อย ๆ และเป็นแบบอย่างที่ดีให้ชุมชนใหม่ ๆ ในลุ่มแม่น้ำมูลต่อไปด้วย (มูลนิธิพัฒนาชุมชนอย่างยั่งยืนเพื่อคุณภาพชีวิตดีจังหวัดขอนแก่น, 2550ข, หน้า 53)

ประเด็นการพึ่งตนเองและพึ่งพากันเอง เครือข่ายปราชญ์ชาวบ้านตั้งเป้าหมายร่วมกันเพื่อให้เกษตรกรรู้จักพอเพียง การอุดหนุนลดรายจ่ายและการลดต้นทุนทั้งออมน้ำ ออมดิน ออมเงิน ออมสัตว์ และต้นไม้ที่หลากหลายช่วยให้กลายเป็นเกษตรผสมผสานที่มีอยู่มีกินมีงานทำตลอดปี ไม่ต้องเลือกงาน การพึ่งพากันเองช่วยให้เกิดการส่งสมักลายมิตร และส่งสมักปัญหาในการแก้ไขปัญหา ทำให้เกิดการเรียนรู้ร่วมกันอย่างต่อเนื่องในท้องถิ่น ช่วยให้สมาชิกแต่ละคนมีแผนในการทำงาน มีส่วนร่วมในการทำกิจกรรมต่าง ๆ ช่วยให้เกิดความมุ่งมั่น มีความขยันหมั่นเพียร ซื่อสัตย์ สุจริต และเกิดใจรักในงานที่ทำ (คำคุณ, 2547, หน้า 10) หลักธรรมมะว่าด้วยการพึ่งตนเอง ซึ่งต้องเริ่มต้นจากการรู้จักตนเอง ด้วยการมีสติสร้างจิตสำนึกใหม่ให้ตนเอง หาทางอุดหนุนด้วยการลดรายจ่ายที่ไม่จำเป็น ด้วยการทำการเกษตรประณีต 1 ไร่ เพื่อสร้างแหล่งอาหารให้พอเพียงและปลอดภัยจากสารพิษให้กับครอบครัว วงการซื้อของเงินผ่อน ผ่อนชำระหนี้จากน้อยไปหามาก โดยไม่ต้องรอรอเงินก้อนและไม่ก่อหนี้เพิ่ม ลดละเลิกอบายมุขทุกประเภท รวมทั้งทำการเกษตรผสมผสาน สะสมน้ำ บำรุงดิน ให้มีพืชและสัตว์หลากหลายผสมผสานกันอย่างค่อยเป็นค่อยไป (ประชาคมสุขภาพอำเภออุบลรัตน์, 2548, หน้า 25-26) เมื่อทำการเกษตรแบบผสมผสาน จะทำให้เกษตรกรรู้จักตนเองมากขึ้น มีความขยันหมั่นเพียรเพิ่มขึ้น รู้จักประหยัดและการเก็บออม รู้จักการทำงานเป็นทีม ปลอดภัยจากอบายมุข ซื่อสัตย์สุจริต มีความหลากหลายทางชีวภาพทั้งพืชและสัตว์ ซึ่งจะกลายมาเป็นบำเหน็จบำนาญชีวิตยามแก่เฒ่า ซึ่งแนวปฏิบัตินี้ยังสร้างกระบวนการเรียนรู้ที่สามารถถ่ายทอดความรู้สู่คนอื่นชุมชน ในสังคม เป็นแบบอย่างที่ดีให้กับคนอื่น ๆ ได้เข้ามาเรียนรู้ศึกษาดูงานแลกเปลี่ยนประสบการณ์ในอีกทางหนึ่งด้วย

จากที่กล่าวมาสรุปได้ว่า ตัวชี้วัดการมีสุขภาวะที่ดีตามหลักปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงของเกษตรกรตามแนวคิดของเครือข่ายปราชญ์ชาวบ้านด้านเกษตรกรรมภาคตะวันออกเฉียงเหนือตามเงื่อนไขความรู้ มีทั้งหมด 6 ตัวชี้วัด ซึ่งเรียงลำดับตามความสำคัญได้ ดังนี้ ซื่อสัตย์สุจริต แบ่งปัน ขยันอดทน เป็นแบบอย่างที่ดี ถ่ายทอดความรู้ และละอายต่อบาป

4. ตัวชี้วัดการมีสุขภาวะที่ดีของเกษตรกรตามความสมดุลมั่นคงยั่งยืน

ผลที่ได้รับจากการน้อมนำหลักปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงมาประยุกต์ใช้ คือ ความสมดุลมั่นคงยั่งยืน พร้อมรับต่อการเปลี่ยนแปลงในทุกด้าน ทั้งด้านชีวิต เศรษฐกิจ สังคม สิ่งแวดล้อม ความรู้และเทคโนโลยี ซึ่งตัวชี้วัดการมีสุขภาวะที่ดีตามหลักปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงของเกษตรกรตามแนวคิดของเครือข่ายปราชญ์ชาวบ้านด้านเกษตรกรรมภาคตะวันออกเฉียงเหนือตามความสมดุลมั่นคงยั่งยืนสรุปได้ดังนี้

ตารางที่ 4.12 ตัวชี้วัดการมีสุขภาวะที่ดีของเกษตรกรตามความสมดุลมั่นคงยั่งยืน

ที่	ตัวชี้วัดการมีสุขภาวะที่ดีของเกษตรกรตามความสมดุล มั่นคงยั่งยืน	คะแนน	ร้อยละ
1	ไม่ใช้สารเคมี	77	26.10
2	ปลูกไม้ยืนต้น	40	13.56
3	ครอบครัวยุบอุ่น	30	10.17
4	สุขภาพแข็งแรง	26	8.81
5	อาหารปลอดภัย	23	7.80
6	เลี้ยงสัตว์บริโภค	16	5.42
7	มีที่ดินทำกิน	13	4.41
8	มีความพอเพียง	13	4.41
9	ไม่มีหนี้สิน	13	4.41
10	สังคมดี	11	3.73
11	มีผู้สืบทอดอาชีพ	10	3.39
12	สิ่งแวดล้อมดี	9	3.05
13	ทอผ้า/จักสาน	9	3.05
14	แบ่งปัน	5	1.69
รวม		295	100.00

จากตารางที่ 4.12 พบว่า ตัวชี้วัดการมีสุขภาวะที่ดีตามหลักปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงของเกษตรกรตามแนวคิดของเครือข่ายปราชญ์ชาวบ้านด้านเกษตรกรรมภาคตะวันออกเฉียงเหนือตามความสมดุลมั่นคงยั่งยืน มีทั้งหมด 14 ตัวชี้วัด ซึ่งตัวชี้วัดที่สำคัญ 3 ลำดับแรก ประกอบด้วย ไม่ใช้สารเคมี ปลูกไม้ยืนต้น และครอบครัวยุบอุ่น คิดเป็นร้อยละ 26.10, 13.56 และ 10.17 ตามลำดับ

กฤตณัย พิศโชคชัย กล่าวว่า “ผมใช้เวลาไปทำนา ไปทำสวน ปลูกไม้ยืนต้น วันทั้งวันผมอยู่กับสวน เหนื่อยก็พัก ผมเป็นทั้งความดัน เป็นทั้งเบาหวาน เดียวนี้สามเดือนผมไปเช็คที่ สองปีมาแล้ว ไม่มีทั้งความดัน ไม่มีทั้งเบาหวาน ผมว่าช่วยได้ ทั้งสุขภาพร่างกายแข็งแรง จิตใจก็ดี มีสมาธิ ถ้าคนสูงอายุมาทำตงนี้มันได้ประโยชน์ หนึ่งได้ออกกำลังกาย สองได้ด้านจิตใจเบาสบายมีความพอเพียง สามได้อาหารปลอดภัยไปเลี้ยงครอบครัว สามีมีความสุขด้วย”

กุน คำเปล่ง กล่าวว่า “ความพร้อมของร่างกาย การมีสุขภาพร่างกายแข็งแรง”

เขียน ชนไฟโรจน์ กล่าวว่า “สังคมดี ช่วยกันคิดช่วยกัน สิ่งแวดล้อมดี”

ควร พรหมนัส กล่าวว่า “จิตใจดี แบ่งปัน มีอารมณ์ที่ดี สุขภาพแข็งแรง สังคมดี”

คำนิง เจริญศิริ กล่าวว่า “ร่างกายสมบูรณ์ สุขภาพแข็งแรงพร้อมที่จะทำงานอย่างเต็มศักยภาพของตนเอง สมดุลเกื้อกูล จิตใจและวิญญาณเชื่อมโยงเข้าหากันอย่างเป็นหนึ่งเดียว มีความพอเพียง มีโรคน้อย”

คำปน ร้อยศรี กล่าวว่า “เชื่อมั่นในสิ่งที่ตัวเองทำอยู่ มีที่ดินทำกิน ไม่ใช้สารเคมี ปลูกพืชเลี้ยงสัตว์บริโภค ไม่มีหนี้สิน มีผู้สืบทอดอาชีพ มีการช่วยเหลือซึ่งกันและกัน รวมกลุ่มทอผ้าและจักสาน”

คำมี มุ่งคุณ กล่าวว่า “ผิวพรรณผ่องใส สุขภาพแข็งแรง ไม่มีโรคภัยประจำตัว สิ่งแวดล้อมดี ครอบครัวอบอุ่น”

คุณ สงฆ์คลัง กล่าวว่า “ปลูกผัก ทำสวน ปลูกต้นไม้ยืนต้น ไม่ใช่สารเคมี เลี้ยงสัตว์บริโภคอาหารปลอดภัย อยู่แบบพอเพียง เหลือกินขายมีรายได้เสริม”

จิต ทอยทรัพย์ กล่าวว่า “สุขภาพแข็งแรง มีกำลังใจกำลังใจในการทำงาน มีผลกำไร ไม่มีโรคภัยไข้เจ็บ ไม่มีหนี้สิน ครอบครัวอบอุ่น มีผู้สืบทอดอาชีพ”

ดวงจันทร์ จำปากุล กล่าวว่า “มีสุขภาพร่างกายแข็งแรง จิตใจที่ดี ร่าเริง แจ่มใส อยู่ในสิ่งแวดล้อมที่ดี มีธรรมะอยู่ในใจ มีความพอเพียง รับประทานอาหารที่ปลอดภัยจากสารพิษสารเคมี สร้างอาหารครบ 5 หมู่ ปลูกพืชเลี้ยงสัตว์บริโภค พักผ่อนเพียงพอ อารมณ์ดี สังคมดี มีกัลยาณมิตร มีความรู้ ความสามารถ จนสามารถถ่ายทอดความรู้ให้กับเพื่อนบ้านหรือคนที่สนใจได้ เป็นที่ยอมรับของคนในสังคม สังคมดี มีการแบ่งปัน โอบอ้อมอารี ช่วยเหลือซึ่งกันและกัน รวมกลุ่มทอผ้าและจักสาน”

ดารา ดงกันจำ กล่าวว่า “สังคมดี มีกัลยาณมิตร มีมิตรภาพที่ดีต่อกัน มีความสำนึกรับผิดต่อสังคม รักษาสิ่งแวดล้อมให้มีสิ่งแวดล้อมที่ดี”

ทรงเดช ขวดรัมย์ กล่าวว่า “จิตใจดีงาม คิดในทางบวก ไม่เครียด ไม่ยึดติด ปล่อยวาง ไม่มีโรคภัยเบียดเบียน สุขภาพสมบูรณ์แข็งแรง มีความเป็นผู้รู้ รู้จักขนบธรรมเนียมประเพณี ซึ่งสามารถนำไปปฏิบัติและมีผู้สืบทอดอาชีพ มีสังคมดี เกื้อหนุนกัน ไม่แตกแยก คนในสังคมเคารพซึ่งกันและกัน สังคมอยู่เย็นเป็นสุข ผู้น้อยเคารพผู้ใหญ่”

ทวี สะเทินรัมย์ กล่าวว่า “มีผู้สืบทอดอาชีพ ปลูกไม้ยืนต้นไว้ให้ลูก มีความพอเพียง พออยู่พอกิน มีครอบครัวอบอุ่น ไม่มีหนี้สิน มีความสุขก่อนตาย มีปัจจัย 4 ในการดำรงชีวิต ปลูกพืชเลี้ยงสัตว์บริโภค มีอาหารปลอดภัย มีสุขภาพร่างกายแข็งแรง สุขภาพจิตที่ดีและมั่นคง มีสังคมดี มีกัลยาณมิตร ลดช่องว่างระหว่างกัน มีความรู้รอบด้านทั้งความคิดและการกระทำ มีจิตใจแจ่มใส มีสมาธิ จิตใจคิดในด้านบวก มองโลกในแง่ดี”

ทองจันทร์ พุ่มคำ กล่าวว่า “สังคมดี มีกัลยาณมิตร”

ทองเต็ด ทาหาร กล่าวว่า “สุขภาพแข็งแรงสมบูรณ์ ทำงานได้เต็มที่ ไม่เหนื่อยง่าย สามารถต่อต้านโรคภัยต่าง ๆ ได้ดี”

ทองสา จุมคอม กล่าวว่า “แบ่งปัน เอื้ออาทรต่อเพื่อนหรือชุมชน”

ทองเหรียญ วงษ์เวียน กล่าวว่า “สุขภาพดี ร่างกายแข็งแรง”

ทิพพาพรรณ ทิมทอง กล่าวว่า “สุขภาพแข็งแรง ร่างกายมีความพร้อม ไม่เจ็บป่วยไม่พิการพร้อมที่ต่อสู้ มองโลกในแง่ดี มีจิตใจพร้อมที่จะเสียสละ พร้อมที่จะช่วยผู้อื่น เป็นสังคมที่ดีมีความสงบสุข สามารถที่พึ่งพาอาศัยกัน มีการแบ่งปันเหมือนสังคมไทยแบบดั้งเดิม มีความสำนึกถึงบุญคุณของประเทศชาติบ้านเมือง ไม่คิดโกงกินประเทศชาติ”

ธนพล ทิมธนสาร กล่าวว่า “ปลูกไม้ยืนต้น เฝ้าไว้เพื่อลูกเพื่อหลานดอก ตายไปแล้วก็ว่าได้เอาไปนำดอก มีลูกหลานสืบทอด ครอบครัวอบอุ่น”

บังอร สาลาด กล่าวว่า “ใช้ปัญญาในการดำเนินชีวิต มีการวางแผน รอบคอบ มีครอบครัวอบอุ่น สิ่งแวดล้อมดี มองโลกในแง่ดี สุขภาพร่างกายแข็งแรง คนในครอบครัวไม่ป่วยไข้ สังคมดีอยู่ร่วมกันอย่างมีความสุข ไม่แบ่งพรรคพวก มีความสามัคคี”

บัวกอง ใจตาง กล่าวว่า “ทำดี ทำแบบละเอียด ทำทุกอย่างให้พอเพียง พออยู่พอกิน เหลือกินแจก เหลือแจกขาย ไม่ใช่สารเคมี”

บุญยัง กองทุ่งมน กล่าวว่า “สุขภาพร่างกายแข็งแรง มีความสุข มีที่ดินทำมาหากิน รู้จักการทำมาหากิน มีใจรักมากในการเกษตร”

บุญเรือง ช้วนนา กล่าวว่า “อาหารปลอดภัย สุขภาพแข็งแรง สุขภาพจิตเบิกบาน”

บุญศรี ศุภเลิศ กล่าวว่า “มีความสุข สุขภาพแข็งแรง ทำงานทำการได้ มีความสุขกับเพื่อน”

ประจวบ ชัยนา กล่าวว่า “จิตใจดี มีความคิดที่ดีในทางที่ถูกที่ควรและกล้าทำ มองคนอื่นในทางที่ดี สุขภาพร่างกายแข็งแรง ไม่เจ็บไข้ กินอาหารที่ปลอดภัยจากสารพิษ ปลูกทุกอย่างที่กิน กินทุกอย่างที่ปลูก มีความพอเพียง”

ประนอม อุสาหะพันธ์ กล่าวว่า “ปลูกไม่ย่นต้น มีร่ม มีเงา ปลูกไม้ผลมีมากกินตามฤดูกาล อย่างฝรั่งก็ได้กินหมากแล้ว มะละกอก็มี อาหารปลอดภัย มีสมุนไพรด้วย”

ประมวล ปัชชัยโย กล่าวว่า “สังคมดี ทุกคนอยู่อย่างมีความสุข”

ประสาร พลแสน กล่าวว่า “สังคมดี มีความสุข เป็นสังคมพึ่งพากันเอง เป็นสังคมแบ่งปัน มีความรักบริสุทธิ์ ไม่อาฆาตพยาบาท ไม่เก็บแค้นแค้น ทำจิตสุจริต สุขภาพแข็งแรง ไม่เจ็บป่วย มีอาหารบริโภคที่ปลอดภัย พึ่งตนเองได้ ร่างกายแข็งแรงไม่เจ็บป่วยออก ๆ แอด ๆ ไม่มีโรคเบียดเบียน ไม่เครียด มีความสุจริต สบายใจ ไม่ประหม่า กังวล ไม่โศกเศร้า รำไร ทำจิตใจให้เป็นภavanaจิต ไม่หลงทางเดินของจิต”

ประสิทธิ์ วิชาธรรม กล่าวว่า “สังคมดี มีเพื่อนมาก”

ปรีชา วงศ์ศรี กล่าวว่า “จิตใจดี มีสุขภาพแข็งแรงดี มีกำลัง มีความต้านทานโรค”

ปัญญลัษ รัชนี กล่าวว่า “มีความพอเพียงก็คือพออยู่พอกิน ไม่มีหนี้สิน บ่ได้ไปเบียดเบียนเอาของคนอื่น คำว่าอยากได้รถ อยากได้บ้าน มันเป็นความต้องการของคนอยู่ แต่ว่าคำว่าพอเพียงเขาบ่เดินไปเป็นหนี้เขา ไปขอยืมเขามาเพื่อให้เจ้าของดูดี มันบ่แม่นพอเพียง อยากกินหยั่งได้กิน อาหารปลอดภัย เลี้ยงปลาเลี้ยงสัตว์บริโภค มันจั่งว่าพอเพียง”

ปาน ทองแพง กล่าวว่า “ครอบครัวอบอุ่น มีที่ดินทำกิน พอเพียงสุขสบาย ไม่คิดอะไรมาก”

โป๊ะ โฉมโธสง กล่าวว่า “อมน้ำคือขุดสระ ออมสัตว์คือเลี้ยงสัตว์บริโภค ออมต้นไม้ ปลูกต้นไม้ยืนต้น มีที่ดินทำกิน จัดการแปลงที่ดินให้เกิดประโยชน์มากที่สุด บริหารดินให้เป็นสมมุติว่า 1 ไร่ ใน 1 ไร่ เราก็ปลูกต้นไม้ยืนต้น ปลูกผัก ในพื้นที่ 1 ไร่เราต้องมีครบทุกอย่าง มีทั้งไม้ยืนต้น ผัก ไม้ผล ปลูกให้เต็มพื้นที่ จัดสรรให้ถูกส่วน พืชอันในขอบรั้วพืชอันไหนชอบแดด ไม่มีหนี้สิน ถ้าใครเป็นหนี้แล้วมาทำแบบพอพลดหนี้ได้แน่นอน เพราะว่าเราขายได้ทุกวัน เราได้รายได้จากที่เราปลูก รายได้ก็เข้ามาทุกวัน เราทำของเราเองไม่ต้องให้ใครมาบังคับเรา ส่วนมากที่พอทำก็ทำตอนเช้ากับตอนเย็น เพราะตอนกลางวันมันทำไม่ได้มันร้อน ที่พอทำเกษตรอยู่ทุกวันนี้ก็ทำให้สุขภาพพอแข็งแรงดี เราได้ออกกำลังกายด้วย”

พรชัย สุราราชณ์ กล่าวว่า “สุขภาพร่างกายแข็งแรง อาหารปลอดภัย”

พรมมา สุวะไกว กล่าวว่า “ปลูกสิ่งใดก็ได้ รักษาได้ก็ปลูกลงไป แก่โลกร้อน ปลูกไม่ย่นต้น ปลูกทุกอย่างที่กิน”

พ่อจันทร์ที่ ประทุมภา กล่าวว่า “สุขภาพร่างกายแข็งแรง ไม่เจ็บไม่ป่วย จิตใจร่าเริงไม่เครียด คิดแต่สิ่งดี ๆ ทำสิ่งดี ๆ ทำให้เรามีสุขภาพทางจิตดี เมื่อจิตดีสุขภาพทางกายก็ดีด้วย เราไม่ได้อยู่คนเดียวโดดเดี่ยว เราจะต้องสร้างกลุ่มสร้างเครือข่าย เพื่อให้มีการแลกเปลี่ยนเรียนรู้ร่วมกันอย่างต่อเนื่อง และเราต้องมีส่วนร่วมกับภาคีทุกภาคส่วน ต้องมีความรักกับหมู่กับพวกกับครอบครัว สิ่งที่เขาได้รับ สิ่งที่เขาได้รับคือความสุข คือเขาแฮปปี้ตรงนี้แล้ว ครอบครัวอบอุ่น บ่บ้านแตกสาแหรกขาด ครอบครัวมีความสุข พอเขาสร้างครอบครัวแล้วเขาก็มาสร้างชุมชน เมื่อเขามีความสุขเขาก็แบ่งปันการศึกษาเรา เรียนรู้ตลอดชีวิต ศึกษาเรียนรู้สิ่งที่เราไม่รู้ เพื่อเป็นการพัฒนาต่อยอดความรู้”

พอบุญเต็ม ชัยลา กล่าวว่า “สามารถเลี้ยงครอบครัวได้ มีกินมีใช้ เรื่องหนี้สินก็สามารถแก้ไขได้ ได้เงินมาก็เหลือ ครอบครัวผมมีหนี้ อย่างที่เขาว่าคนเป็นหนี้เป็นทุกข์ที่สุดในโลก ผมสบายแล้วผมบ่มีหนี้แล้ว เมื่อก่อนทำงานยัดเงินเป็นตัวตั้ง แต่ทุกวันนี้จะทำเพื่อพ่อกับแม่ ดังคำโบราณที่กล่าวไว้ว่าช่างต้มเกลือไม่มีเกลือกิน ช่างตีมีดไม่มีมีดใช้ คนไม่มีหนี้เป็นลาภอันประเสริฐ ส่วนมากพวกผมจะบ่หาเงินหลาย ที่ผ่านมาก็หาเงินหลายอยู่แล้ว พวกผมหาเงินเหลือ ทำอย่างไรให้มีเงินเหลือวันละบาท เดือนหนึ่งให้ได้ 30 บาท ตีกว่าได้ปีละ 1 แสน 2 แสน แต่ติดลบอยู่หมื่น 2 หมื่น วันหนึ่งมีรายได้หนึ่งร้อยบาทคุณสามร้อยหกสิบห้าวัน ก็จะเป็นรายได้ทั้งหมดต่อปีเท่ากับ 36,500 บาท ที่สำคัญคือต้องทำจริง ชาวบ้านจะได้เปรียบข้าราชการที่มีแต่เงินเดือนกับบำเหน็จบำนาญ แต่ชาวบ้านทำอย่างนี้มีทั้งเงินวัน เงินเดือน เงินปี และมีบำเหน็จบำนาญที่เป็นของตัวเองทำเองทั้งหมด ต้องทำงานทุกวัน ไม่ใช่คอร์รัปชั่นตัวเองโดยการไม่ทำงาน”

พ่อผาย สร้อยสระกลาง กล่าวว่า “แฮปปี้ตามในหลวง นอกจากหมดหนี้หมดสินแล้ว ก็อยู่ดีมีสุข บ่อดบ่ยาก ทำเกษตรประณีตให้มีทุกอย่าง ปลูกข้าว ไข่ ตะไคร้ น้อยหน่า ละคร กล้วย ฝรั่ง พืชผักสวนครัว ไม้ยืนต้น ให้มีหมดทุกอย่าง”

พิทุรย์ กลางสาทร กล่าวว่า “ไม่มีโรคภัย สุขภาพร่างกายแข็งแรง”

พูน ดวงภักดี กล่าวว่า “การอยู่ดีกินดีอาหารพอเพียงสบายใจครอบครัวมีความอบอุ่น รักษาศีล 5 ในการดำรงชีวิตแก้ปัญหาที่เกิดขึ้นเรามีสติปัญญาแก้ไขปัญหาก็ได้ มีเพื่อนมีความคิดแลกเปลี่ยนเรียนรู้ช่วยเหลือกัน”

ไพฑูรย์ ร้อยศรี กล่าวว่า “มีอาหารกินที่ปลอดภัยกับร่างกาย มีธรรมะในใจ”

มณี มาระแสง กล่าวว่า “ปลูกทุกแนว ไม้ยืนต้น มะเขือ พริก แผลง แดง ปลูกต้นไม้ยืนต้นรอบนอก ตรงกลางมีสระ ปลูกข้าว ตะไคร้ ปลูกทุกอย่างที่กิน กินทุกอย่างที่ปลูก ไม้ยืนต้นเราปลูกรอบนอกไว้เป็นรั้ว”

รัตนปราณี กรมไทยสงค์ กล่าวว่า “ปลูกต้นไม้ ไม้ยืนต้น แล้วในอนาคตต้นไม้ที่เขาปลูกนี้ละพอมันใหญ่จะเป็นหลักประกันที่จะให้เขาอยู่ได้”

วิจิต ประทุมภา กล่าวว่า “มีอาหารกินที่สะอาดปลอดภัย ปลอดภัยสารเคมี สุขภาพร่างกายแข็งแรง ไม่มีโรคภัย มีสุขภาพจิตที่ดี มีความโอปอ้อมอารี แบ่งปัน มีการพัฒนาด้านปัญญา หาความรู้ใส่ตัวและขยายให้กับคนอื่น สังคมดี มีการช่วยเหลือสังคม มีความเสียสละ ช่วยเหลือเพื่อนบ้าน”

วีระ สิทธิสาร กล่าวว่า “มีผู้สืบทอดอาชีพ สุขภาพจิตใจดี อารมณ์ดี ไม่เครียด สุขภาพแข็งแรง มีความอดทนต่อการทำงาน อดทนต่ออกิเลส มีอาหารปลอดภัย สังคมดี อยู่ร่วมกันอย่างมีความสุข คนในสังคมทุกคนทำหน้าที่ของตัวเอง”

วีระชัย ธยาธรรม กล่าวว่า “ปลูกต้นไม้ยืนต้น ไม้ผล ไม้ยาง ไม้ หนุ่พวกมาก็กินนำกัน แบ่งปัน แจกกัน พี่น้องมาก็แจกกันไปกิน สังคมดี เหลือจิ้งจอกย่าย แลกเปลี่ยนกัน”

ศักดิ์ชัย ทองดี กล่าวว่า “สุขภาพร่างกายและจิตใจดี มีสุขภาพแข็งแรง มีสิ่งแวดล้อมดี”

ศักรินทร์ ภาษี กล่าวว่า “มีสภาพจิตใจที่ดี สุขภาพร่างกายที่แข็งแรง ไม่เจ็บป่วย กินอาหารครบ 5 หมู่ อาหารปลอดภัย มีความรู้ในการดูแลร่างกาย อยู่ในสิ่งแวดล้อมที่ดี มีสังคมที่น่าอยู่ ร่วมกัน สร้างการมีส่วนร่วมในสังคม รวมกลุ่มทอผ้าและจักสาน ช่วยเหลือเกื้อกูลกัน ปลอดภัยจากยาเสพติด อาชญากรรม มีความรู้ในการดูแลตนเองทั้งด้านวิถีความเป็นอยู่อาชีพ สังคม สิ่งแวดล้อม มีการรวมกลุ่มแก้ไขปัญหาด้วยกันอย่างเป็นระบบ คิดเป็น แก้ไขปัญหาตัวเองเป็น”

สกล แก้วเลื่อน กล่าวว่า “สุขภาพแข็งแรง ทั้งกายและใจ ร่างกายแข็งแรง สบาย ๆ”

สง่า แก้วลาน กล่าวว่า “สังคมดี อยู่ด้วยกันอย่างมีความสุข จิตใจสบาย ใจเราสุข ทำงานได้ดี ทำจิตใจของเราให้สบาย สะอาดบริสุทธิ์”

สง่า จันทศิริ กล่าวว่า “สังคมดี สามัคคีกัน”

สมควร เพียงงา กล่าวว่า “ทุกคนในครอบครัวมีสุขภาพดี ไม่เจ็บป่วย กินอาหารปลอดภัย”

สมใจ พลพันธ์ กล่าวว่า “หมากพริกหมากเขือเขาได้ซื้อ เคี้ยวนี้หอมหัวแดงผมเอ็ดเป็นห่วง ไว้ เวลาเขาอยากกินอะไรก็ได้กิน ปลอดภัยปลอดภัย เขาเอ็ดกินเอง สุขภาพแข็งแรง”

สมนึก ขวัญกิจสิทธิกุล กล่าวว่า “อาหารปลอดภัย กินอาหารให้ครบ 5 หมู่ อากาศดี ร่างกายสุขภาพแข็งแรง ครอบครัวอบอุ่น”

สมบุญ สาลาด กล่าวว่า “สุขภาพจิตใจแข็งแรง ร่างกายแข็งแรง จิตใจดี สุขภาพสมบูรณ์ ไม่เจ็บไข้ มีความรู้สึกดี ช่วยเหลือคนอื่น ใจดี ใจงาม สังคมดี ช่วยแก้ปัญหาในสังคม มีความสามารถเฉพาะตัว แบ่งปัน ทำงานเพื่อชุมชน”

สมนัง อินทร์เฮ้า กล่าวว่า “ปลูกต้นไม้ยืนต้นให้มาก ๆ จะได้มีอากาศดี จะได้มีสุขภาพที่ดี”

สมศรี บุตตานันท์ กล่าวว่า “มีความพอเพียง มีที่ดินทำกิน ปลูกพืชเลี้ยงสัตว์ไว้บริโภค”

สมาน ปิยวงศ์ กล่าวว่า “มีสุขภาพร่างกายที่แข็งแรง ไม่มีโรคภัยไข้เจ็บ มีความสบายใจ ไม่มีเรื่องทุกข์ใจ มีความรู้ มีปัญญา มีความสามารถแก้ปัญหา มีความเสียสละช่วยเหลือผู้อื่น มีเมตตา”

สัน พีพี กล่าวว่า “มีคุณธรรมในใจตนเอง ทำให้ชีวิตสดชื่นในการดำรงชีวิต ได้มีผักปลอดภัยมารับประทานในครัวเรือน ครอบครัวอบอุ่น สุขภาพดีไม่มีโรคภัย สบายใจ”

สันติธรรมาภรณ์ กล่าวว่า “สุขภาพแข็งแรง ดูแลรักษาสุขภาพร่างกายให้ดีมีความสุข อยู่ร่วมกับผู้อื่นได้อย่างมีความสุข โดยการพึ่งพาอาศัยกัน ไม่เบียดเบียนกันและกัน”

สาม ปุระเหล่า กล่าวว่า “สุขภาพแข็งแรง สุขภาพดีถ้วนหน้าทั้งครอบครัวและชุมชน”

สำเรียน สุกแสง กล่าวว่า “มีสุขภาพร่างกาย สุขภาพจิตใจ ห่างจากโรคภัยไข้เจ็บ กินอาหารปลอดภัยจากสารพิษสารเคมี มีความสุขกาย สุขใจ มีความสุข ไม่เครียด ไม่กังวล มีสุขภาพร่างกายแข็งแรง ทำงานได้ดี ทำความดี รู้โทษ รู้ประโยชน์ต่อตนเองและผู้อื่น สังคมดี แบ่งปัน พึ่งพาช่วยเหลือซึ่งกันและกัน”

สุพงษ์ ธยาธรรม กล่าวว่า “ครอบครัวมีความสุข ครอบครัวอบอุ่น ยามมีแลงมากินข้าวฮ่วมพา ตื่นเช้ามากินข้าวนำกัน”

สุริยกร ศรีชิน กล่าวว่า “สุขภาพร่างกายแข็งแรงสมบูรณ์ ไม่มีโรคภัยไข้เจ็บมาเบียดเบียน”

สุวลี ภาษี กล่าวว่า “สังคมที่อยู่ด้วยกันอย่างพึ่งพาอาศัยกันได้ รู้จักแบ่งปันเอื้ออาทรต่อกัน และช่วยเหลือซึ่งกันและกันแบบพี่น้อง”

สุวัฒน์ชัย จำปามูล กล่าวว่า “รับรู้ รับทราบ มีสติ มีภูมิคุ้มกัน คิดดีทำดี มีจิตใจแบ่งปัน อาสาพัฒนาส่วนรวม มีความยินดี มีความสุข มีการให้อภัย เกิดผลลัพธ์ที่ดีทั้งตัวเองและส่วนรวม”

เสถียร จำยอก กล่าวว่า “จิตใจของเราสบายมีสุข สุขภาพดีร่างกายแข็งแรง ทำงานได้ดี มีความสุข อาหารปลอดภัยปราศจากสารเคมีและยาฆ่าแมลง”

เสถียร ชนโพธิ์โรจน์ กล่าวว่า “มีจิตใจที่ตั้งมั่น มีความสมดุลทางร่างกาย ความคิดไตร่ตรอง รอบคอบ มีสติ มีความพร้อมในการทำงาน”

เสรี เทียนนิน กล่าวว่า “ร่างกายแข็งแรง สดชื่น แจ่มใส ร่าเริง มีพลัง มีความสุข ไม่มีโรคภัยไข้เจ็บ คิดแต่สิ่งดี ๆ ทำแต่สิ่งดี ๆ มีสติ ไม่ดื่มของมึนเมา ไม่ทะเลาะกันในครอบครัว ไม่ทำให้ผู้อื่นเดือดร้อน ไม่เสพยาเสพติด”

อนงค์ พรหมนัส กล่าวว่า “มีสุขภาพร่างกายแข็งแรง รับประทานอาหารที่ปลอดสารเคมีต่าง ๆ มีอากาศที่บริสุทธิ์ ครอบครัวอบอุ่น สิ่งแวดล้อมดี สังคมดี เริ่มจากสังคมเล็กไปหาใหญ่ สังคมครอบครัวไปจนถึงสังคมประเทศ”

อุดม ทิขาว กล่าวว่า “มีที่ดินทำกินเป็นของตนเอง”

อุทัย จำยอก กล่าวว่า “ปลูกไม้ยืนต้น ปลูกผักสวนครัว เลี้ยงสัตว์บริโภค มีสิ่งแวดล้อมที่ดี มีร่างกายแข็งแรงสมบูรณ์ ปราศจากโรคภัยไข้เจ็บต่าง ๆ มีจิตใจที่เข้มแข็งอดทน เบิกบาน และโอบอ้อมอารี แบ่งปัน เผื่อแผ่แก่ผู้อื่น”

เอ็ด เนียดโรสง กล่าวว่า “มีความพอเพียง พออยู่กิน พอเพียงในความพอใจของเขา บໍได้ซื้อเขากิน ไม่มีหนี้สิน บໍได้เป็นหนี้เขา เดี่ยวนี้ก็หมดหนี้หมดสินแล้ว”

จากข้อมูลการสนทนากลุ่มเครือข่ายพ่อทัศน์ กระจายธรรม สรุปได้ว่า ความสมดุลกันยั่งยืน คือการมีชีวิตดีขึ้น หัวใจเบิกบาน สิ่งแวดล้อมดี ระบบนิเวศที่สมบูรณ์กลับคืนมา มีบรรยากาศดี มีสังคมที่ดี มีการรวมกลุ่มในรูปแบบต่าง ๆ ช่วยเหลือแบ่งปันกัน ทอผ้าและจักสาน มีที่ดินทำกิน มีอาหารปลอดภัย จากข้อมูลการสนทนากลุ่มเครือข่ายพ่อชาติ มาระแสง สรุปได้ว่า เกษตรพอเพียงทำไปแล้ว ได้กินอาหารที่ปลอดภัย ไม่มีสารพิษสารเคมี รายจ่ายลดลง ไม่ต้องซื้อ ไม่มีหนี้สิน ได้แลกเปลี่ยนแบ่งปันกัน ครอบครัวก็อบอุ่นมีการทำงานร่วมกัน มีผู้สืบทอดศรัทธาในอาชีพ จากข้อมูลการสนทนากลุ่มเครือข่ายพ่อผอง เกตพิบูลย์ สรุปได้ว่า มีความพอเพียง ไม่ทะเยอทะยาน ไม่ขี้เกียจไม่เกียจคร้าน ขยันอยู่ในศีลในธรรม อยู่แบบธรรมชาติ มีสิ่งแวดล้อมที่ดี อยู่แบบเกื้อกูลกันไป แบ่งปันกันไป ไม่โลกเอาของคนอื่น พอใจในสิ่งที่ตัวเองทำได้ ทำเท่าที่แรงตัวเองทำได้ ไม่ต้องจ้างคนอื่นมาทำ ให้ทำแล้วไม่เป็นหนี้เป็นสิน ไม่มีหนี้สิน มีครอบครัวที่อบอุ่น มีอาหารปลอดภัย มีไม้ยืนต้นที่หลากหลาย

จากรายงานการประชุมเครือข่ายปราชญ์ชาวบ้านและพหุภาคีอีสานครั้งที่ 9/2550 เรื่อง “ปลูกต้นหลากหลายเพื่อใช้หนี้และเพื่อสร้างสุขภาวะดี” เมื่อวันที่ 10 พฤศจิกายน พ.ศ.2550 ณ ศูนย์เรียนรู้พ่อจันทร์ทิ ประทุมภา บ้านโนนรัง ตำบลตลาดไพร อำเภอชุมพวง จังหวัดขอนแก่น เครือข่ายปราชญ์ชาวบ้านมีนัดหมายกันมาพูดคุยแลกเปลี่ยนเรียนรู้เรื่องสำคัญ คือ เรื่องปลูกไม้ยืนต้นที่หลากหลายเพื่อใช้หนี้และเพื่อสร้างสุขภาวะดี เพราะต้นไม้ยืนต้นที่หลากหลาย ถือเป็นยุทธศาสตร์และยุทธวิธีของเครือข่ายที่จะช่วยให้เกษตรกรไทยปลอดหนี้ปลอดสิน มีสุขภาวะดีทั้งทางกาย ทางใจ

ทางสังคม และทางปัญญา ทั้งนี้เพราะต้นไม้ยืนต้นที่หลากหลายมีคุณค่ามหาศาล ไม่ว่าจะเป็นร่มเงาที่สร้างความร่มเย็นเป็นสุข ออกซิเจนที่ต้นไม้คายออกมาระหว่างสังเคราะห์แสง รวมทั้งปัจจัย 4 ทั้งอาหาร ที่อยู่อาศัย เครื่องนุ่งห่ม ยารักษาโรค และเชื้อเพลิง ต้นไม้ยืนต้นมีให้แก่ทุกผู้ทุกคนและทุกชีวิตในโลก ซึ่งเกษตรกรที่พากันปลูกต้นไม้ยืนต้นหลากหลาย จะมีชีวิตเปลี่ยนไป ทั้งหลักประกันในชีวิตและบ่านาญชีวิตที่เพิ่มขึ้น มีอาหารปลอดสารเคมี มีออกซิเจน มีอากาศที่ร่มรื่น แข็งแรงทั้งกายและใจ ครอบครัวใกล้ชิดสนิทสนมกัน ลูกหลานกลับมาอยู่ใกล้กัน ชุมชนเข้มแข็ง รวมตัวกันคิดร่วมกันทำสิ่งแวดล้อมพื้นตัวมีสภาพดินดำ น้ำชุ่ม ป่าอุดมสมบูรณ์ ปลอดภัยจากสารเคมีฆ่าหญ้า สารเคมีฆ่าแมลง แต่ละชีวิตมีความภาคภูมิใจ มีอิสรภาพที่จะคิดดี พูดดี ทำดี โดยไม่ไปละเมิดสิทธิผู้อื่น ทำให้อยู่ร่วมกันได้อย่างสมดุลและมีความสุข (ประชาคมสุขภาพอำเภออุบลรัตน์, 2552, หน้า 18-19) และจากรายงานการประชุมเครือข่ายปราชญ์ชาวบ้านและพหุภาคีภาคอีสานครั้งที่ 10/2548 สรุปได้ว่าการปลูกต้นไม้ยืนต้นที่หลากหลายเพื่อให้สิ่งแวดล้อมดีขึ้น ปลูกทดแทนต้นไม้ยืนต้นที่เคยถูกทำลายไป ช่วยให้ดินอุดมสมบูรณ์เพื่อเศรษฐกิจที่ดี ต้นไม้ยืนต้นที่หลากหลายเป็นแหล่งอาหารตามธรรมชาติที่สำคัญ คุณค่าของต้นไม้ยังช่วยให้รายจ่ายลดลงรายได้ค่อย ๆ เพิ่มขึ้น หนี้สินหมดไป โดยมีการปลูกจิตสำนึกความรักต้นไม้ รักธรรมชาติ เคารพธรรมชาติ เห็นคุณค่าและความสำคัญของต้นไม้ มีใจรักธรรมชาติ ซึ่งนอกจากช่วยให้เศรษฐกิจดีแล้ว ยังช่วยให้สังคมและวิถีชีวิตดีขึ้นด้วย เพราะคนมีสมาธิพอ ย่อมเป็นพื้นฐานให้คิดชอบ ทำชอบ พาไปสู่ธรรมิกสังคม ได้อยู่ใกล้ชิดธรรมชาติ ได้เรียนรู้จากธรรมชาติ และมีแหล่งเรียนรู้ทางธรรมชาติที่อุดมสมบูรณ์ ทำให้คนพึ่งตนเองได้อย่างมีความสุข มีความภาคภูมิใจ มีอิสรภาพที่จะคิดพูดทำได้ดีใจ โดยไม่กระทบผู้อื่น และสิ่งแวดล้อม สามารถอยู่ร่วมกันได้อย่างสมดุล ทั้งระหว่างมนุษย์กับมนุษย์ และมนุษย์กับสิ่งแวดล้อม ช่วยให้สังคมมีความเป็นปึกแผ่น เป็นพลังของแผ่นดินตอบแทนบุญคุณของแผ่นดิน (คำคุณ, 2550ข, หน้า 10-13)

“งานคือเงิน เงินคืองาน บันดาลสุข” เป็นตัวดำเนินชีวิต จนไม่สามารถจัดความสมดุลระหว่างความสุขที่สร้างได้ด้วยการทำงานดับทุกข์กับความสนุกสนานหยอกระแหย่ที่ซื้อหาได้ด้วยเงิน ไม่สามารถจัดความสมดุล ระหว่างการแบ่งปันกับการแข่งขัน รวมทั้งไม่สามารถจัดความสมดุลระหว่างการพึ่งตนเองกับการพึ่งเงินตลาดและพึ่งคนอื่น การหลงผิดเข้าสู่วิกฤตทั้งในด้านเศรษฐกิจที่มีรายจ่ายสูง รายรับต่ำ หนี้สินล้นพ้นตัว ในด้านสิ่งแวดล้อม มีสภาพดินแลว น้ำแล้ง ป่าหมด มลภาวะมากมาย ในด้านสังคมครอบครัวตกอยู่ในสภาพแตกกระจายไปคนละทิศคนละทาง ชุมชนล่มสลาย ต่างคนต่างอยู่ แก้ปัญหาของตนเองและของส่วนรวมไม่ได้ เป็นผลให้วิถีชีวิตโดยรวมพึ่งตนเองไม่ได้ เกิดทุกขภาวะทั้งทุกขภาวะทางกาย ทางใจ ทางสังคม และทางปัญญา ความสุขที่แท้จริงของชีวิตคือการมีหลักประกันในชีวิต มีอยู่มีกินไม่อดไม่ยาก มีร่างกายและจิตใจที่แข็งแรง มีครอบครัวที่อบอุ่น มีชุมชนที่เข้มแข็ง มีสิ่งแวดล้อมที่ดี มีความภูมิใจ มีอิสรภาพที่จะคิดดี พูดดี ทำดี โดยไม่ละเมิดสิทธิผู้อื่น และสิ่งแวดล้อม และมีความสามารถที่จะอยู่ร่วมกับผู้อื่นได้อย่างสมดุลทั้งระหว่างมนุษย์กับมนุษย์ มนุษย์กับสิ่งแวดล้อม ซึ่งความสุขที่กล่าวมานี้สามารถสร้างได้ทุกคน (คำคุณ, 2553ข, หน้า 17)

ความเจริญเติบโตของต้นไม้ยืนต้น นอกจากจะเป็นบ่านาญชีวิตอย่างดีให้ครอบครัว ของพ่อ บุญเต็ม ชัยลา แล้ว ผลผลิตต่าง ๆ ไม่ว่าจะเป็นดอก ผล ยอด ใบ เนื้อไม้ และสมุนไพร สามารถนำมาใช้อยู่ใช้กิน เหลือกินได้แจก ทำให้มีเพื่อน เหลือแจกได้ขายทำให้มีเงิน เหลือจากขายยังนำมาแปรรูปอุตสาหกรรมในครัวเรือน และขยายผลจนเป็นอุตสาหกรรมในชุมชน ระยะเวลาที่มีผู้มาศึกษา

ดูงานมากมาย ผลผลิตเหล่านี้จึงกลายเป็นธุรกิจครอบครัวและชุมชน ในการประกอบอาหารและอาหารว่างในการจัดเลี้ยงผู้มาดูงาน ทำให้มีรายได้เป็นกอบเป็นกำ และปลดหนี้ปลดสินลงได้อย่างรวดเร็ว (คำคุณ, 2552ก, หน้า 28) ซึ่งจากการพัฒนาและวิจัยชีวิตของปราชญ์ชาวบ้านและเครือข่าย พบความชัดเจนแล้วว่าต้นไม้ยืนต้นที่หลากหลาย สามารถสร้างบ้านได้และยังมีผัก ผลไม้ ยารักษาโรค น้ำมันเชื้อเพลิง มีดอกไม้สวยงามหรือมีกลิ่นหอมไว้ทำน้ำหอมหรือสารไล่แมลง ล่อแมลง มีอาหารไว้เลี้ยงสัตว์ มีเนื้อไม้ทำเฟอร์นิเจอร์ได้ มีไม้สร้างบ้าน ทำให้ชีวิตเปลี่ยนไปในทางที่ดีขึ้นอย่างชัดเจน กล่าวคือ เศรษฐกิจดีขึ้นคือรายจ่ายจะลดลงเพราะไม่ต้องซื้ออยู่ซื้อกิน หนี้สินค่อย ๆ ลดลง เงินออมค่อย ๆ เพิ่มขึ้น รายได้ค่อย ๆ เพิ่มขึ้น สิ่งแวดล้อมดีขึ้น คือ มีดินดำ น้ำชุ่ม ป่าอุดมสมบูรณ์ ปลอดภัย วิถีชีวิตก็ดีขึ้น เพราะมีอยู่มีกิน เหลือกินได้แจกทำให้มีเพื่อน เหลือแจกได้ขายทำให้มีเงิน จนกลายเป็นคนมีอยู่มีกิน มีเพื่อน มีเงิน มีสุขภาวะดีขึ้นทั้งทางกาย ทางใจ ทางสังคม และทางปัญญา ครอบครัวและสังคมก็ดีขึ้น ทอยกลับคืนถิ่นมาเฝ้าต้นไม้ที่พ่อแม่ปู่ย่าตายายบรรจุปลูกไว้เป็นบ้านญาติชีวิตและสืบทอดให้เป็นมรดกแก่ลูกหลาน ในขณะเดียวกันก็ได้เฝ้าปรนนิบัติพ่อแม่ ปู่ย่า ตายายไปพร้อมกัน ทำให้ครอบครัวอบอุ่น คนในชุมชนมาร่วมตัวร่วมคิดร่วมเรียนรู้และร่วมปฏิบัติอย่างต่อเนื่อง และสม่ำเสมอ ช่วยกันแก้ปัญหาต่าง ๆ ต้นไม้ยืนต้นที่หลากหลายจึงเป็นตัวช่วยที่สำคัญของเกษตรกรเปรียบดังรุกขเทวดาที่ช่วยปกป้องรักษาชีวิตของเกษตรกรให้มีแต่ความสุขตลอดไป (มูลนิธิพัฒนาชุมชนอย่างยั่งยืนเพื่อคุณภาพชีวิตดีจังหวัดขอนแก่น, 2552ก, หน้า 6)

การเปลี่ยนแปลงด้านความคิด ชาวบ้านและผู้นำชุมชนหลายคน เช่น พ่อแสง สิงห์น้อย พ่อบุญมี วรรณทิติ พ่อถาวร สรรสมบัติ พ่อทองใบ ต้นโลห์ แม่ครู สีที ได้เปลี่ยนความคิดในการผลิตตามระบบเศรษฐกิจแบบตลาดเป็นการผลิตแบบพึ่งตนเอง ทำพออยู่พอกิน มีเหลือแจกญาติมิตร เพื่อเสริมสร้างความเข้มแข็งขององค์กรชุมชน และเหลือจากนั้นจึงขายให้ตลาด เพื่อช่วยผู้บริโภคและนำเงินมาซื้อผลผลิตที่ตนเองผลิตไม่ได้ รวมทั้งสะสมเป็นเงินออมยามแก่เฒ่า 8 ปีที่ผ่านมา พบว่า ผู้นำชุมชนและสมาชิกที่เข้าร่วมโครงการอย่างจริงจังใน 30 หมู่บ้าน สามารถลดรายจ่ายลงได้ หนี้สินลดลง รายได้เพิ่มขึ้น มีคนรับซื้อถึงบ้านและกำหนดราคาเองได้ แต่ไม่เอาเปรียบผู้บริโภค ทุกคนมั่นใจว่าชีวิตน่าจะดีขึ้นตามลำดับ (ประชาคมสุขภาพอำเภออุบลรัตน์, 2551ก, หน้า 54) การปลูกต้นไม้ยืนต้น ได้กลายเป็นยุทธศาสตร์หลักในการสร้างครอบครัวและชุมชนเป็นสุขของเครือข่ายปราชญ์ชาวบ้านและพหุภาคีภาคอีสาน เพราะต้นไม้ยืนต้นที่หลากหลายได้ช่วยให้เศรษฐกิจของเกษตรกรดีขึ้น เพราะทำให้รายจ่ายลดลง หนี้สินค่อย ๆ ลดลง รายได้ค่อย ๆ เพิ่มขึ้น เงินออมค่อย ๆ มากขึ้น ระยะยาวมีธนาคารต้นไม้เป็นบ้านญาติชีวิต ช่วยให้สิ่งแวดล้อมดีขึ้น เพราะมีความร่มรื่น มีใบไม้ ดอกไม้ กิ่งก้านสาขาร่วงหล่นลงมาทับถมกับชั้นกทำให้ดินดีขึ้น มีระบบนิเวศดีขึ้น ทำให้ไม่ต้องใช้สารเคมีฆ่าแมลง ทำให้วิถีชีวิตดีขึ้นเพราะพึ่งตนเองและพึ่งพากันเองได้ ผู้คนอยู่ได้พลอยทำให้ครอบครัวอบอุ่นและชุมชนเข้มแข็งอยู่เย็นเป็นสุข (ประชาคมสุขภาพอำเภออุบลรัตน์, 2551ง, หน้า 28) ซึ่งการมองเห็นคุณค่าและปฏิบัติตามนั้น ช่วยให้เกษตรกรที่ได้คิดจนคิดได้ ได้ทำงานสำเร็จได้ มีครัวเรือนของตนเองพร้อมด้วยผัก ผลไม้ และสมุนไพรปลอดสารเคมี นอกจากนั้น ยังเป็นห้องทดลองสำหรับฝึกสมองและสร้างปัญญาแก่ตนเองและกลุ่มในการวิจัยและพัฒนาต้นไม้ยืนต้นและสัตว์เลี้ยง (มูลนิธิพัฒนาชุมชนอย่างยั่งยืนเพื่อคุณภาพชีวิตดีจังหวัดขอนแก่น, 2550ค, หน้า 17) จนสามารถสร้างเกษตรกรต้นแบบเพื่อเป็นแบบอย่างแก่คนอื่น ๆ ที่สนใจในชุมชนและพัฒนาระดับเป็นแหล่งเรียนรู้สำหรับคนอื่น ๆ ทั้งใน

และนอกชุมชนได้เป็นอย่างดี (มูลนิธิพัฒนาชุมชนอย่างยั่งยืนเพื่อคุณภาพชีวิตดีจังหวัดขอนแก่น, 2552ก, หน้า 13)

เครือข่ายปราชญ์ชาวบ้านด้านเกษตรกรรมภาคตะวันออกเฉียงเหนือ ได้น้อมนำเอาหลักปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงมาประยุกต์ใช้ในการดำรงชีวิต ปรับเปลี่ยนการทำเกษตรกรรมจากที่เคย “หาอยู่หากิน” มาเป็น “ทำอยู่ทำกิน” ปรับเปลี่ยนกระบวนคิดใหม่จาก “มีอยู่มีกิน” มาเป็น “พออยู่พอกิน” ไม่เน้นการ “หาเงินมาก” แต่ “หาเงินเหลือ” ไม่คิดเกินแรงของตัวเอง มีความพอเพียงในตัวเอง มีเหตุการณ์ตัดสินใจต่อการกระทำอย่างรอบคอบ สร้างภูมิคุ้มกันให้กับตัวเองขึ้นมาในรูปแบบใหม่ด้วยการลดรายจ่ายทุกประเภท ไม่พึ่งพาภายนอก จนเกิดแนวทางในการดำเนินชีวิตที่พอเพียงในตนเอง ครอบครัว และสังคมรอบข้าง เน้นใช้ประโยชน์จากพื้นที่อย่างคุ้มค่า สร้างความหลากหลายทางชีวภาพ ใช้วัตถุดิบทรีย์ ไม่ใช้ปุ๋ยเคมี สารเคมี และยาฆ่าแมลงทุกชนิด จะเห็นได้ว่า การทำเกษตรแบบพอเพียง ซึ่งเป็นการประยุกต์ใช้เกษตรทฤษฎีใหม่และยึดหลักปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงทั้งในการดำรงชีวิตและการประกอบอาชีพ ถือเป็นเกษตรทางเลือกของเกษตรกรในปัจจุบัน ถือเป็นจุดเปลี่ยนที่สำคัญ โดยหันมาให้ความสำคัญกับวิธีการทำเกษตรที่ไม่เอาเงินเป็นตัวตั้ง แต่เอาความสุขเป็นตัวตั้ง ซึ่งเครือข่ายปราชญ์ชาวบ้านได้พิสูจน์และยืนยันว่าสามารถปลดหนี้สินได้ พร้อมทั้งสร้างความหลากหลายของระบบนิเวศ เต็มเต็มระบบสิ่งแวดล้อม จนเกิดดอกออกผลอย่างมากแล้น เหลือกินเหลือแจก เป็นรายได้ให้กับครอบครัว ทั้งรายวัน รายเดือน รายปี และบำนาญชีวิต เนื่องจากไม่มีรายจ่าย จึงมีแต่รายรับ เมื่อไม่มีรายจ่ายจึงมีเงินไปใช้หนี้ สามารถหมดหนี้สินได้ในระยะเวลาอันสั้น ทำให้ปัจจุบันเครือข่ายพูดชัดเจนว่า “สิ่งไม่มีอย่างเดียวในตอนนี้ คือ ไม่มีหนี้” เมื่อไม่มีหนี้สินมารบกวนจิตใจ สุขภาพในครอบครัวก็เบ่งบานอย่างเต็มที่ พ่อแม่ ลูกหลานกลับมาอยู่กับครอบครัว พร้อมหน้าพร้อมตา มีอาชีพมีงานทำช่วยครอบครัว ไม่ต้องปากกัดตีนถีบ ครอบครัวมีกิจกรรมทำร่วมกัน ความสัมพันธ์ที่ดี ความอบอุ่นของครอบครัวก็เพิ่มขึ้นตามลำดับ มีปัญญาที่จะจัดการทุกปัญหา มีความสุขครบถ้วนทั้งทางกาย ทางใจ ทางสังคม และทางปัญญา

จากที่กล่าวมาสรุปได้ว่า ตัวชี้วัดการมีสุขภาวะที่ดีตามหลักปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงของเกษตรกรตามแนวคิดของเครือข่ายปราชญ์ชาวบ้านด้านเกษตรกรรมภาคตะวันออกเฉียงเหนือตามความสมดุลมั่นคงยั่งยืน มีทั้งหมด 14 ตัวชี้วัด ซึ่งเรียงลำดับตามความสำคัญได้ ดังนี้ ไม่ใช่สารเคมี ปุ๋ยไม่อันตราย ครอบครัวอบอุ่น สุขภาพแข็งแรง อาหารปลอดภัย เลี้ยงสัตว์บริโภค มีที่ดินทำกิน มีความพอเพียง ไม่มีหนี้สิน สังคมดี มีผู้สืบทอดอาชีพ สิ่งแวดล้อมดี ทอผ้า/จักสาน และแบ่งปัน

ตารางที่ 4.13 ลำดับความสำคัญของตัวชี้วัดการมีสุขภาวะที่ดีตามหลักปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงของเกษตรกรตามแนวคิดของเครือข่ายปราชญ์ชาวบ้านด้านเกษตรกรรม
ภาคตะวันออกเฉียงเหนือ

ที่	ทางสายกลาง	คุณลักษณะ			เงื่อนไข		สมดุลมั่นคงยั่งยืน
		พอประมาณ	มีเหตุผล	มีภูมิคุ้มกันในตัวที่ดี	เงื่อนไขความรู้	เงื่อนไขคุณธรรม	
1	อาหารปลอดภัย	ทำงาน/กิน/ให้/พอประมาณ	วางแผนการทำงาน	ลดต้นทุนการผลิต	เรียนรู้ศึกษาดูงาน	ซื่อสัตย์สุจริต	ไม่ใช้สารเคมี
2	ครอบครัวอบอุ่น	อาหารปลอดภัย	สิ่งแวดล้อมดี	ไม่ใช้สารเคมี	สุขภาพแข็งแรง	แบ่งปัน	ปลูกไม้ยืนต้น
3	ไม่ใช้สารเคมี	มีความพอเพียง	รวมกลุ่ม	ปลูกไม้ยืนต้น	มีความพอเพียง	ขยันอดทน	ครอบครัวอบอุ่น
4	สุขภาพแข็งแรง	ชีวิตปลอดภัย	ครอบครัวอบอุ่น	มีที่ดินทำกิน	รวมกลุ่ม	เป็นแบบอย่างที่ดี	สุขภาพแข็งแรง
5	มีความพอเพียง	สังคมดี	สุขภาพแข็งแรง	ศรัทธาในอาชีพ	อาหารปลอดภัย	ถ่ายทอดความรู้	อาหารปลอดภัย
6	สิ่งแวดล้อมดี	ซื่อสัตย์สุจริต	ลดต้นทุนการผลิต	วางแผนการทำงาน	เล็กรอบบายมุข	ละอายต่อบาป	เลี้ยงสัตว์บริโภค
7	น้ำดื่มสะอาด	มีความเสมอภาค	ไม่ใช้สารเคมี	อาหารปลอดภัย	สิ่งแวดล้อมดี		มีที่ดินทำกิน
8	ออกกำลังกาย		ทำเกษตรผสมผสาน	ที่อยู่อาศัยมั่นคง	ทำงานอย่างมีความสุข		มีความพอเพียง
9	กินอาหารตรงเวลา		ทำบัญชีครัวเรือน	ออกกำลังกาย	ไม่มีหนี้สิน		ไม่มีหนี้สิน
10	พักผ่อนเพียงพอ		อาหารปลอดภัย	ขยันอดทน	อารมณ์ดี		สังคมดี
11			ศรัทธาในอาชีพ	แหล่งน้ำเพียงพอ	มีจิตอาสา		มีผู้สืบทอดอาชีพ
12				มีผู้สืบทอดอาชีพ	ออกกำลังกาย		สิ่งแวดล้อมดี
13				สิ่งแวดล้อมดี			ทอผ้า/จักสาน
14				ไม่ตามกระแส			แบ่งปัน
15				เลี้ยงสัตว์บริโภค			

ตารางที่ 4.14 สรุปตัวชี้วัดการมีสุขภาวะที่ดีตามหลักปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงของเกษตรกรตามแนวคิดของเครือข่ายปราชญ์ชาวบ้านด้านเกษตรกรรมภาคตะวันออกเฉียงเหนือ

ที่	ตัวชี้วัด	ปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียง						
		ทางสายกลาง	พอประมาณ	มีเหตุผล	มีภูมิคุ้มกันในตัวที่ดี	เงื่อนไขความรู้	เงื่อนไขคุณธรรม	สมดุลมั่นคงยั่งยืน
1	อาหารปลอดภัย	✓	✓	✓	✓	✓		✓
2	ครอบครัวอบอุ่น	✓		✓				✓
3	ไม่ใช้สารเคมี	✓		✓	✓			✓
4	สุขภาพแข็งแรง	✓		✓		✓		✓
5	มีความพอเพียง	✓	✓			✓		✓
6	สิ่งแวดล้อมดี	✓		✓	✓	✓		✓
7	น้ำดื่มสะอาด	✓						
8	ออกกำลังกาย	✓			✓	✓		
9	กินอาหารตรงเวลา	✓						
10	พักผ่อนเพียงพอ	✓						
11	ทำงาน/กิน/ให้/พอประมาณ		✓					
12	ชีวิตปลอดภัย		✓					
13	สังคมดี		✓					✓
14	ซื้อสัตย์สุจริต		✓				✓	
15	มีความเสมอภาค		✓					
16	วางแผนการทำงาน			✓	✓			
17	รวมกลุ่ม			✓		✓		
18	ลดต้นทุนการผลิต			✓	✓			
19	ทำเกษตรผสมผสาน			✓				

ตารางที่ 4.14 สรุปตัวชี้วัดการมีสุขภาวะที่ดีตามหลักปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงของเกษตรกรตามแนวคิดของเครือข่ายปราชญ์ชาวบ้านด้านเกษตรกรรมภาคตะวันออกเฉียงเหนือ (ต่อ)

ที่	ตัวชี้วัด	ปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียง						
		ทางสายกลาง	พอประมาณ	มีเหตุผล	มีภูมิคุ้มกันในตัวที่ดี	เงื่อนไขความรู้	เงื่อนไขคุณธรรม	สมดุลมั่นคงยั่งยืน
20	ทำบัญชีครัวเรือน			✓				
21	ศรัทธาในอาชีพ			✓	✓			
22	ปลูกไม้ยืนต้น				✓			✓
23	มีที่ดินทำกิน				✓			✓
24	ที่อยู่อาศัยมั่นคง				✓			
25	ขยันอดทน				✓		✓	
26	แหล่งน้ำเพียงพอ				✓			
27	มีผู้สืบทอดอาชีพ				✓			✓
28	ไม่ตามกระแส				✓			
29	เลี้ยงสัตว์บริโภค				✓			✓
30	เรียนรู้ศึกษาดูงาน					✓		
31	เลืกอบายมุข					✓		
32	ทำงานอย่างมีความสุข					✓		
33	ไม่มีหนี้สิน					✓		✓
34	อารมณ์ดี					✓		
35	มีจิตอาสา					✓		
36	แบ่งปัน						✓	✓
37	เป็นแบบอย่างที่ดี						✓	
38	ถ่ายทอดความรู้						✓	

ตารางที่ 4.14 สรุปตัวชี้วัดการมีสุขภาวะที่ดีตามหลักปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงของเกษตรกรตามแนวคิดของเครือข่ายปราชญ์ชาวบ้านด้านเกษตรกรรมภาคตะวันออกเฉียงเหนือ (ต่อ)

ที่	ตัวชี้วัด	ปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียง						
		ทางสายกลาง	พอประมาณ	มีเหตุผล	มีภูมิคุ้มกันในตัวที่ดี	เงื่อนไขความรู้	เงื่อนไขคุณธรรม	สมดุลมั่นคงยั่งยืน
39	ละอายต่อบาป						✓	
40	ทอผ้า/จักสาน							✓
รวม		10	7	11	15	12	6	14

จากที่ตารางที่ 4.13 จะเห็นได้ว่า ตัวชี้วัดการมีสุขภาวะที่ดีตามหลักปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงของเกษตรกรตามแนวคิดของเครือข่ายปราชญ์ชาวบ้านด้านเกษตรกรรมภาคตะวันออกเฉียงเหนือ ซึ่งคณะผู้วิจัยได้ศึกษาและพัฒนาออกมาเป็นผลการวิจัย โดยได้นำเสนอข้อมูลประกอบผลการวิจัยทั้งข้อมูลจากการศึกษาภาคสนามและข้อมูลจากการศึกษาเอกสารทางวิชาการที่เกี่ยวข้อง ซึ่งตัวชี้วัดที่ได้ทั้งหมดนั้นสามารถสรุปและจัดเรียงลำดับตาม 7 องค์ประกอบของหลักปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียง ได้ดังนี้

1. ตัวชี้วัดบนทางสายกลาง มีทั้งหมด 10 ตัวชี้วัด ประกอบด้วย อาหารปลอดภัย ครอบครัวยุบอุ่น ไม่ใช้สารเคมี สุขภาพแข็งแรง มีความพอเพียง สิ่งแวดล้อมดี น้ำดื่มสะอาด ออกกำลังกาย กินอาหารตรงเวลา และพักผ่อนเพียงพอ

2. ตัวชี้วัดตามคุณลักษณะความพอเพียง ซึ่งแบ่งออกตามคุณลักษณะความพอเพียง 3 ด้าน ดังนี้

2.1 ตัวชี้วัดความพอประมาณ มีทั้งหมด 7 ตัวชี้วัด ประกอบด้วย ทำงาน/กิน/ให้/พอประมาณ อาหารปลอดภัย มีความพอเพียง ชีวิตปลอดภัย สังคมดี ซื่อสัตย์สุจริต และมีความเสมอภาค

2.2 ตัวชี้วัดความมีเหตุผล มีทั้งหมด 11 ตัวชี้วัด ประกอบด้วย วางแผนการทำงาน สิ่งแวดล้อมดี รวมกลุ่ม ครอบครัวยุบอุ่น สุขภาพแข็งแรง ลดต้นทุนการผลิต ไม่ใช้สารเคมี ทำเกษตรผสมผสาน ทำบัญชีครัวเรือน อาหารปลอดภัย และศรัทธาในอาชีพ

2.3 ตัวชี้วัดการมีภูมิคุ้มกันในตัวที่ดี มีทั้งหมด 15 ตัวชี้วัด ประกอบด้วย ลดต้นทุนการผลิต ไม่ใช้สารเคมี ปลุกไม้ยืนต้น มีที่ดินทำกิน ศรัทธาในอาชีพ วางแผนการทำงาน อาหารปลอดภัย ที่อยู่อาศัยมั่นคง ออกกำลังกาย ขยันอดทน แหล่งน้ำเพียงพอ มีผู้สืบทอดอาชีพ สิ่งแวดล้อมดี ไม่ตามกระแส และเลี้ยงสัตว์บริโภค

3. ตัวชี้วัดตามเงื่อนไข ซึ่งแบ่งออกเป็น 2 เงื่อนไข ดังนี้

3.1 ตัวชี้วัดเงื่อนไขความรู้ มีทั้งหมด 12 ตัวชี้วัด ประกอบด้วย เรียนรู้ศึกษาดูงาน สุขภาพแข็งแรง มีความพอเพียง รวมกลุ่ม อาหารปลอดภัย เลิกอบายมุข สิ่งแวดล้อมดี ทำงานอย่างมีความสุข ไม่มีหนี้สิน อารมณ์ดี มีจิตอาสา และออกกำลังกาย

3.2 ตัวชี้วัดเงื่อนไขคุณธรรม มีทั้งหมด 6 ตัวชี้วัด ประกอบด้วย ซื่อสัตย์สุจริต แบ่งปัน ขยันอดทน เป็นแบบอย่างที่ดี ถ่ายทอดความรู้ และละอายต่อบาป

4. ตัวชี้วัดความสมดุลมั่นคงยั่งยืน มีทั้งหมด 14 ตัวชี้วัด ประกอบด้วย ไม่ใช้สารเคมี ปลุกไม้ยืนต้น ครอบครัวยุบอุ่น สุขภาพแข็งแรง อาหารปลอดภัย เลี้ยงสัตว์บริโภค มีที่ดินทำกิน มีความพอเพียง ไม่มีหนี้สิน สังคมดี มีผู้สืบทอดอาชีพ สิ่งแวดล้อมดี ทอผ้า/จักสาน และแบ่งปัน

จากตารางที่ 4.14 จะเห็นว่า เมื่อนำทุกตัวชี้วัดการมีสุขภาวะที่ดีตามหลักปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงของเกษตรกรตามแนวคิดของเครือข่ายปราชญ์ชาวบ้านด้านเกษตรกรรมภาคตะวันออกเฉียงเหนือมาเปรียบเทียบใน 7 องค์ประกอบของปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียง จะมีตัวชี้วัดรวมทั้งสิ้น 40 ตัวชี้วัด ประกอบด้วย อาหารปลอดภัย ครอบครัวยุบอุ่น ไม่ใช้สารเคมี สุขภาพแข็งแรง มีความพอเพียง สิ่งแวดล้อมดี น้ำดื่มสะอาด ออกกำลังกาย กินอาหารตรงเวลา พักผ่อนเพียงพอ ทำงาน/กิน/ให้/พอประมาณ ชีวิตปลอดภัย สังคมดี ซื่อสัตย์สุจริต มีความเสมอภาค วางแผนการทำงาน รวมกลุ่ม ลดต้นทุนการผลิต ทำเกษตรผสมผสาน ทำบัญชีครัวเรือน ศรัทธาในอาชีพ ปลุกไม้ยืนต้น มีที่ดินทำกิน ที่อยู่อาศัยมั่นคง ขยันอดทน แหล่งน้ำเพียงพอ มีผู้สืบทอดอาชีพ ไม่ตามกระแส เลี้ยงสัตว์บริโภค เรียนรู้ศึกษา

ดูงาน เลิกอบายมุข ทำงานอย่างมีความสุข ไม่มีหนี้สิน อารมณ์ดี มีจิตอาสา แบ่งปัน เป็นแบบอย่างที่ดี ถ่ายทอดความรู้ ละอายต่อบาป และทอผ้า/จักสาน

ทั้งนี้ เนื่องจากมีตัวชี้วัดการมีสุขภาวะที่ดีตามหลักปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงของเกษตรกรตามแนวคิดของเครือข่ายปราชญ์ชาวบ้านด้านเกษตรกรรมภาคตะวันออกเฉียงเหนือบางตัวที่ปรากฏอยู่มากกว่า 1 องค์ประกอบของปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียง โดยแบ่งออกเป็น ดังนี้

1. ตัวชี้วัดที่ปรากฏอยู่ 6 องค์ประกอบ 1 ตัวชี้วัด คือ อาหารปลอดภัย
2. ตัวชี้วัดที่ปรากฏอยู่ 5 องค์ประกอบ 1 ตัวชี้วัด คือ สิ่งแวดล้อมดี
3. ตัวชี้วัดที่ปรากฏอยู่ 4 องค์ประกอบ 3 ตัวชี้วัด คือ ไม่ใช้สารเคมี สุขภาพแข็งแรง

และมีความพอเพียง

4. ตัวชี้วัดที่ปรากฏอยู่ 3 องค์ประกอบ 2 ตัวชี้วัด คือ ครอบครัวยุติธรรม และออกกำลังกาย
5. ตัวชี้วัดที่ปรากฏอยู่ 2 องค์ประกอบ 13 ตัวชี้วัด คือ สังคมดี ซื่อสัตย์สุจริต วาง

แผนการทำงาน รวมกลุ่ม ลดต้นทุนการผลิต ครัวเรือนอาชีพ ปลุกไม้ยืนต้น มีที่ดินทำกิน ขยันอดทน มีผู้สืบทอดอาชีพ เลี้ยงสัตว์บริโภค ไม่มีหนี้สิน และแบ่งปัน

6. ตัวชี้วัดที่ปรากฏอยู่ 1 องค์ประกอบ 20 ตัวชี้วัด คือ น้ำดื่มสะอาด กินอาหารตรงเวลา พักผ่อนเพียงพอ ทำงาน/กิน/ให้/พอประมาณ ชีวิตปลอดภัย มีความเสมอภาค ทำเกษตรผสมผสาน ทำบัญชีครัวเรือน ทิอยู่อาศัยมั่นคง แหล่งน้ำเพียงพอ ไม่ตามกระแส เรียนรู้ศึกษาดูงาน เลิกอบายมุข ทำงานอย่างมีความสุข อารมณ์ดี มีจิตอาสา เป็นแบบอย่างที่ดี ถ่ายทอดความรู้ ละอายต่อบาป และทอผ้า/จักสาน